

Operatieoleaat van het operatieplan van 1 (NL) Legerkorps van 1985. Bron: Nationaal Archief, archief Staf 1e Legerkorps (archieffinventaris 2.13.148), inventarisnummer 201, 'Operatieplan nr. 1 van C-1 LK'.

Voorbereid op een verloren vijand

Een politiek-militaire analyse van de ontwikkeling van de Nederlandse verdedigingsplannen voor de Noord-Duitse laagvlakten in het kader van de NAVO-strategie van flexible response, 1969-1990

Masterscriptie MA internationale betrekkingen in historisch perspectief

Dirk-Jan Wienen, 5500702

Scriptiebegeleider: dr. Laurien Crump-Gabreëls

Tweede lezer: prof. dr. Jan Hoffenaar

INHOUDSOPGAVE

<u>Inleiding: oude problemen in een nieuw jasje</u>	2
Probleemstelling	4
Onderzoeksmethode, historiografie en verantwoording	5
Theoretisch kader en indeling	8
<u>Hoofdstuk I: een valse start voor <i>flexible response</i> (1967-1969)</u>	13
De achtergrond van <i>flexible response</i>	13
<i>Flexible response</i> met een <i>flexible definition</i> ?	15
<i>Flexible response</i> in MC 14/3	16
Verschillende interpretaties van <i>flexible response</i>	17
De Defensienota van 1968: veel woorden, weinig daden	18
Een nieuwe tactische doctrine	21
<i>Flexible response</i> voor het eerst in de praktijk – of toch niet?	24
<u>Hoofdstuk II: onzekerheid, ommekeer en vooruitgang (1969-1979)</u>	28
De vroege jaren zeventig: oplossingen voor de problemen van 1 (NL) Legerkorps?	28
Veranderingen in het politieke klimaat	29
Een onzekere planning: het nieuwe operatieplan van 1 (NL) Legerkorps	31
Rechtsomkeert: de plannen van Den Uyl en de Defensienota van 1974	33
<i>Active defense</i> : nieuwe tactische concepten uit de VS	37
<i>Follow the leader</i> : veranderingen binnen het Nederlandse tactisch denken	38
Nieuw materiaal in actie: het operatieplan van 1 (NL) Legerkorps van 1979	40
<u>Hoofdstuk III: tactische vooruitgang en conventionele slagkracht (1979-1990)</u>	45
Het einde van de jaren zeventig: vernieuwingen onder financiële tegenwind	46
<i>Follow-on forces attack</i> en <i>airland battle</i> : een snelle wissel voor <i>active defense</i>	46
Manoeuvre of uitputting? Een NAVO-breed tactisch debat	49
Kritiek van alle kanten: de Defensienota van 1984	52
Het operatieplan van 1985: maatregelen tegen de nieuwe Warschaupactstrategie	55
Nieuw materieel, nieuwe mogelijkheden: een nieuwe tactische doctrine voor de KL	58
De eindsprint: het operatieplan van 1 (NL) Legerkorps uit 1989	61
Vorbereid op een verloren vijand: het einde van de Koude Oorlog	64
<u>Conclusie: een gat in de NAVO-verdediging</u>	65
<u>Bibliografie</u>	73

Inleiding: oude problemen in een nieuw jasje

“De wereld staat op de drempel van een nieuwe Koude Oorlog.” Met die woorden sprak oud-Sovjetleider Michail Gorbatsjov de dag voor de vijftiendste verjaardag van de val van de Berlijnse Muur zijn angst uit over de verslechterende betrekkingen tussen Rusland en het Westen.¹ Het Russische expansionisme in Oost-Oekraïne en de Krim zorgt ervoor dat het Westen Rusland met argusogen in de gaten houdt, terwijl Rusland een vergelijkbaar wantrouwen koestert over de uitbreiding van de NAVO in Oost-Europa. Beide kampen lijken de eigen acties als een logische verdediging tegen vijandelijke agressie te beschouwen, wat een spiraal van steeds verder oplopende spanningen creëert en de aloude rivaliteit tussen Oost en West nieuw leven inblaast.

Gorbatsjov had gehoopt diezelfde rivaliteit een einde toe te brengen toen hij op 19 november 1990 namens de Sovjet-Unie het verdrag van conventionele strijdkrachten in Europa (CSE) ondertekende. Het bezegelen van dit akkoord door de lidstaten van de NAVO en het Warschaupact op 19 november 1990 betekende dat de wederzijdse militaire dreiging tussen de twee blokken voor het eerst sinds de start van de Koude Oorlog afwezig was; een dreiging waar beide partijen zich tot in detail op voorbereid hadden.

Ook Nederland, dat van meet af aan deel uitmaakte van de NAVO, speelde een rol in de verdediging tegen de Sovjetdreiging. Gedurende de Koude Oorlog had de NAVO zich op verschillende manieren tegen de dreiging uit het Oosten gewapend. Door de jaren heen werd de verdediging van West-Europa op basis van verschillende strategieën ingericht. Het Eerste Nederlandse (1 (NL)) Legerkorps had in het geval van een aanval door het Warschaupact de taak Nederland en een deel van het Noord-Duitse grondgebied te verdedigen. In politiek Den Haag werd in diezelfde periode druk beraad gepleegd over de taken van en het budget voor de Nederlandse krijgsmacht. De verschillende niveaus van militair optreden liepen veelal door elkaar heen, des te meer omdat het Nederlandse defensiebeleid in de bondgenootschappelijke strategie diende te passen. De uitvoering van deze strategie door de troepen van 1 (NL) Legerkorps en de wisselwerking tussen de verschillende niveaus van militair optreden, evenals de dynamiek tussen de defensiebegroting en de behoeftestelling van de Nederlandse legerleiding, staat in dit werk centraal.

De NAVO-strategie onderging in 1967 zijn grootste verandering. Met de invoering van de strategie van *flexible response* werd de eerdere NAVO-strategie van *massive retaliation* vaarwel

¹ ‘Gorbatsjov waarschuwt voor nieuwe Koude Oorlog’, *Het Financieele Dagblad*, 8 november 2014: <http://fd.nl/frontpage/economie-politiek/901959/gorbatsjov-waarschuwt-voor-nieuwe-koude-oorlog> (15-7-2015).

gezegd. Hoewel het kernwapen als afschrikmiddel een belangrijke rol bleef spelen in de nieuwe strategie, lag de nadruk in *flexible response* op de taak van de conventionele component van de NAVO-strijdmacht. Het doel van de strategie was om op iedere vorm van vijandelijke agressie een passend antwoord te kunnen bieden, waarbij dit antwoord zou bestaan uit een directe verdediging van dezelfde aard en grootte als het vijandelijke offensief.² De Amerikanen, die de nieuwe strategie hadden ontwikkeld, hoopten met deze nieuwe strategie de mogelijkheid van een escalatie tot een nucleaire wereldoorlog te beperken. In het ideale Amerikaanse scenario werd een eventueel conflict op conventionele wijze op het Europese toneel uitgevochten.

In de zoektocht naar dit ideale scenario kwamen de Amerikanen uit bij het idee van *flexible response*. Voor de Europese NAVO-lidstaten was een langdurige, met conventionele middelen gevoerde oorlog in Europa echter een minder aantrekkelijk vooruitzicht. Daarnaast waren zij niet happig op de kosten die de benodigde conventionele slagkracht met zich mee bracht. Ook de Nederlandse overheid had in de jaren na 1967 moeite om de conventionele capaciteit van de eigen strijdkrachten op het door de NAVO gewenste niveau te brengen. Veelal konden investeringen alleen plaatsvinden als zij voorafgegaan werden door bezuinigingen elders in de krijgsmacht, waardoor de Nederlandse legerleiding lang niet altijd over de benodigde middelen voor een conventionele verdediging beschikte. Ondanks dat Nederland haar conventionele capaciteit in de decennia na 1967 uitbreidde, bleef de afhankelijkheid van nucleaire steun groot.

Flexible response en de daarbij behorende herwaardering van de conventionele component binnen de NAVO-verdediging had ook vernieuwingen binnen de tactische doctrines van de NAVO-lidstaten tot gevolg. In Nederland werd hiervoor in 1968 een herziene druk van de gevechtshandleiding VS 2-1386 uitgegeven, waarbij uitgegaan werd van een conventioneel optreden onder voortdurende dreiging van het gebruik van kernwapens.³ Deze gevechtshandleiding zou gedurende bijna de gehele Koude Oorlog van kracht blijven. Vanaf 1978 werd als gevolg van veranderingen binnen het tactisch denken en een toename van de militaire middelen waarover 1 (NL) Legerkorps kon beschikken begonnen aan het schrijven van een vernieuwde gevechtshandleiding. Deze zou echter pas in 1988 gereed komen.

De belangrijkste verandering in het tactisch denken tijdens de onderzoeksperiode kwam voort uit een hernieuwde aandacht voor het voeren van een manoeuvreoorlog. Nu de NAVO-lidstaten binnen *flexible response* rekening dienden te houden met het voeren van een conventionele oorlog, werd verondersteld dat een uitputtingsoorlog tegen het Warschaupact,

² J. Hoffenaar en B. Schoenmaker, *Met de blik naar het Oosten. De Koninklijke Landmacht 1945-1990* (Den Haag 1994) 226.

³ *Ibidem*, 231.

dat leek te beschikken over enorme conventionele aantallen, niet te winnen was.⁴ De beslissing in een eventuele confrontatie diende dan ook gevonden te worden in de manoeuvre, waarbij concentratie van man- en vuurkracht op de juiste plaats op het juiste moment voorop stond. De NAVO sprak dan ook de noodzaak uit voor tactische mobiliteit binnen de eigen troepen.⁵ Deze keuze was echter niet onomstreden: binnen de NAVO gingen nog lange tijd stemmen op voor een meer uitputtingsgerichte verdediging.

In de operatieplannen voor de verdediging van het Noord-Duitse grondgebied door 1 (NL) Legerkorps in de periode na 1967 werd ook meermaals de doelstelling van het voeren van een beweeglijke verdediging uitgesproken. Deze operatieplannen vormden een uitgebreide beschrijving van de voorbereiding en uitvoering van de verdediging van de Noord-Duitse laagvlakten, waarbij meerdere aspecten van oorlogvoering aan bod kwamen. In de gevechtsplannen, het deel van de operatieplannen dat zich louter op het voeren van gevechten richtte, was van een dergelijke beweeglijke verdediging over het algemeen echter weinig tot niets terug te zien. Deze plannen waren tot in de jaren tachtig sterk afhankelijk van de inzet van nucleaire wapens en in de praktijk vaak lineair en statisch van aard. Pas halverwege de jaren tachtig leken de operatieplannen als gevolg van de opkomst van het manoeuvregerichte tactisch denken over uitgewerkte plannen voor een conventionele verdediging te beschikken. Hierbij speelden de middelen waarover het legerkorps kon beschikken een belangrijke rol. De krappe financiële mogelijkheden binnen de Nederlandse defensiebegroting belemmerden de instroom van gewenst nieuw materiaal. Dit bemoeilijkte niet alleen de praktische uitvoering van de Nederlandse tactische doctrine, maar ook van de strategie van *flexible response* als geheel.

Probleemstelling

De dynamiek tussen de defensiebegroting en de behoeftestelling van de Nederlandse legerleiding, evenals die tussen *flexible response* en de veranderingen in het tactisch denken binnen de Koninklijke Landmacht, vormt een voorbeeld van de wisselwerking tussen de verschillende niveaus van militair optreden die veelvuldig zichtbaar is in het Nederlandse defensiebeleid tijdens de Koude Oorlog. Wat echter ook zichtbaar is, is een discrepantie tussen theorie en praktijk binnen diezelfde niveaus.

Zoals gesteld werd de tactische uitvoering van een conventionele verdediging pas laat in de jaren tachtig geoperationaliseerd in de operatieplannen van 1 (NL) Legerkorps. Tegelijkertijd botste de Nederlandse deelname aan de NAVO-verdediging en *flexible response* met het politieke

⁴ 'Nota inzake het NAVO- en defensiebeleid' (Den Haag 1968) 26, en R. Simpkin, *Race to the swift. Thoughts on twenty-first century warfare* (Exeter 1985) 81.

⁵ 'Overall Strategic Concept for the Defense of the North Atlantic Treaty Organization Area MC 14/3 (Final)', in G. Pedlow (ed.), *NATO Strategy Documents 1949-1969* (Brussel 1997) 360.

defensiebeleid, waarin weinig plaats was voor investeringen in de conventionele capaciteit van de Nederlandse krijgsmacht. Dit beleid past bovendien niet in de heersende opvatting dat Nederland gedurende de tweede helft van de twintigste eeuw qua buitenlands beleid een trouwe volger van de Verenigde Staten was: gedurende de Koude Oorlog kreeg het Nederlandse defensiebeleid juist geregeld stevige Amerikaanse kritiek te verwerken. Waar de inrichting van de verdediging van de Noord-Duitse laagvlakten door 1 (NL) Legerkorps in theorie zou moeten voldoen aan het NAVO-ideaal van een beweeglijke conventionele verdediging, koos de Koninklijke Landmacht in de praktijk voor een 'verouderde' lineaire verdediging die sterk afhankelijk was van nucleaire steun.

In dit werk wordt onderzocht waar deze discrepantie tussen theorie en praktijk vandaan komt, en of het idee van een conventionele verdediging van de Noord-Duitse laagvlakten door 1 (NL) Legerkorps een ambitie vormde die ook praktisch uitvoerbaar was. Daarbij staat de vraag centraal waarom het na de invoering van de *flexible response*-strategie in 1967 tot het einde van de jaren tachtig duurde voordat 1 (NL) Legerkorps over adequate plannen beschikte voor een conventionele verdediging van de Noord-Duitse laagvlakten. De focus ligt hierbij in dit onderzoek primair op het militaire vlak van deze verdediging, waarbij een analyse van het Nederlandse defensiebeleid binnen de onderzoeksperiode de militaire analyse ondersteunt en verklaart. Voor een diepgaandere analyse op het politieke vlak, waarbij ook aandacht wordt besteed aan de Nederlandse buitenlandse politiek, is verder onderzoek nodig.

Onderzoeksmethode, historiografie en verantwoording

Om tot een goed antwoord op de probleemstelling van dit werk te komen zullen verschillende deelonderwerpen besproken worden. Allereerst is het belangrijk om te onderzoeken in hoeverre de ontwikkelingen in het Nederlands tactisch denken zich in de praktijk van de operatieplannen van 1 (NL) Legerkorps vertaalde. Dit gebeurt aan de hand van de operatieplannen zelf, maar ook aan de hand van documentatie van de staf van 1 (NL) Legerkorps waarin wijzigingen op de plannen worden besproken. Het ligt voor de hand dat in een periode waarin veel veranderingen binnen het tactisch denken te zien zijn, er ook veranderingen binnen de praktische uitvoering van dit denken te vinden zullen zijn.

Naast het analyseren van de samenhang tussen theorie en praktijk binnen het tactisch denken is het van belang om de dynamiek tussen de verschillende niveaus van militair optreden te onderzoeken. Hierin wordt bijvoorbeeld het verband besproken tussen enerzijds de plannen van de NAVO en het Ministerie van Defensie op politiek- en militair-strategisch niveau, en anderzijds de plannen van de Koninklijke Landmacht en 1 (NL) Legerkorps op operationeel en

tactisch niveau. Ook de wisselwerking tussen het politieke en het militaire denken komt hierbij aan bod. Daarnaast wordt onderzocht in hoeverre de Nederlandse politiek een eigen strategie volgde met betrekking tot de verdediging van de Noord-Duitse laagvlakten door 1 (NL) Legerkorps, of dat de NAVO-strategie hierin leidend was.

De focus op Nederland binnen dit onderzoek komt met name voort uit de grote beschikbaarheid van bronnenmateriaal met betrekking tot de Nederlandse militaire doctrinevorming en planning tijdens de Koude Oorlog. Dit maakt een uitgebreide en diepgaande analyse van de onderzoeksvraag mogelijk. Daarnaast kan Nederland gebruikt worden als voorbeeld van een kleinere NAVO-lidstaat voor wie het door een kleinere rijksbegroting relatief zwaarder zal zijn om een relevante bijdrage aan een eventuele NAVO-verdediging te bieden. Verder biedt het onderzoek door deze focus inzicht in de rol van Nederland binnen de NAVO-verdedigingsplannen uit de Koude Oorlog, een onderdeel van het Nederlandse defensieverleden wat in de geschiedschrijving met name op het politieke vlak nog onderbelicht is gebleven.

Dit onderzoek zal plaatsvinden aan de hand van een chronologische behandeling van de periode lopend van ruwweg 1967 tot 1990, startend met de implementatie van *flexible response* door de NAVO en eindigend met de sluiting van het CSE-akkoord in 1990. Voor deze onderzoeksperiode is gekozen omdat met de invoering van *flexible response* in 1967 hernieuwde aandacht ontstond voor de manoeuvre binnen de conventionele oorlogvoering en dit leidde tot discussie en vernieuwing binnen de verschillende niveaus van militair optreden. De sluiting van het CSE-akkoord in 1990 symboliseert het einde van de militaire dreiging vanuit het Warschaupact, en vormt zo een mooie afsluiting voor deze kant van de Koude Oorlog.

Het bronnenmateriaal dat in dit onderzoek gebruikt wordt bestaat uit primair en secundair materiaal. De analytische component van het onderzoek vindt met name plaats aan de hand van primaire bronnen. Voor de militaire kant van het onderzoek zijn deze met name te vinden in het Nationaal Archief, de collectie van het Nationaal Militair Museum, oudere edities van de *Militaire Spectator* en het online NAVO-archief. De primaire bronnen die gebruikt worden voor de politieke analyse bestaan uit verschillende Defensienota's en bronnenmateriaal uit het Nationaal Archief. Hiermee biedt het onderzoek een breed overzicht van politieke en militaire ontwikkelingen tijdens de onderzoeksperiode, terwijl er tegelijkertijd een diepgaandere analyse kan plaatsvinden dan eerder over dit onderwerp is gedaan. Deze analyse vindt plaats binnen een historisch kader dat geschetst wordt aan de hand van secundair bronnenmateriaal met betrekking tot de Koude Oorlog en de theoretische concepten die in het onderzoek behandeld worden. Dit bronnenmateriaal is afkomstig uit verschillende bibliotheken en collecties.

De Koude Oorlog is al sinds de start een veelbesproken en -beschreven onderwerp in de historische literatuur. Veel van de aspecten van de Koude Oorlog die in dit werk naar voren komen zijn dan ook al in eerdere werken besproken. De strategie van *flexible response* in het

NAVO-kader tijdens de onderzoeksperiode, zowel vanuit Amerikaans als Europees perspectief, is uitgebreid besproken in *Flexibility in response? Attempts to construct a plausible strategy for NATO. 1959-1989*, het proefschrift van Rob de Wijk, directeur van het 'the Hague Centre for Strategic Studies'. Het werk *The origins of flexible response. NATO's debate over strategy in the 1960s* van professor Jane Stromseth en het door de NAVO zelf uitgegeven *NATO Strategy Documents 1949-1969*, geschreven door NAVO-historicus Gregory Pedlow bieden extra informatie met betrekking tot de oorsprong en ontwikkeling van de strategie. Dit laatste document biedt tevens een verzameling aan primaire bronnen op dit gebied.

De geschiedenis van de Koninklijke Landmacht en haar rol in de verdediging van het NAVO-grondgebied tijdens de onderzoeksperiode komt uitgebreid aan bod in *Met de blik naar het oosten. De Koninklijke Landmacht 1945-1990* van de Nederlandse militair historici Jan Hoffenaar en Ben Schoenmaker. In dit overzichtswerk worden ook de Nederlandse visie op *flexible response* en de pogingen om deze strategie te operationaliseren besproken. De verdediging van de Noord-Duitse laagvlakten door 1 (NL) Legerkorps wordt tevens besproken in *De geschiedenis van 1 Divisie '7 December' 1946-1996* van Martin Elands, Richard van Gils en opnieuw Ben Schoenmaker.

Binnen *Met de blik naar het oosten* van Hoffenaar en Schoenmaker wordt ook veel aandacht besteed aan het Nederlandse defensiebeleid tijdens de onderzoeksperiode en de economische context voor het optreden van 1 (NL) Legerkorps die hier uit volgde. Op dit gebied wordt ook gebruik gemaakt van het artikel 'De rol van Nederland in het Atlantisch bondgenootschap. Wat veranderde en wat uiteindelijk bleef' van Alfred van Staden, met name wanneer de betrekkingen tussen Nederland en de andere NAVO-lidstaten – met name de Verenigde Staten – aan bod komen. Daarbij biedt het werk *Nederland in de twintigste eeuw* van Friso Wielenga ook de nodige houvast. Zowel Van Staden als Wielenga schetsen Nederland in de twintigste eeuw af als een bijzonder trouwe bondgenoot van de Verenigde Staten en daarmee de NAVO, die in het buitenlandse beleid vaak zonder te veel vraagtekens in het spoor van de grotere mogendheden volgde. In het kader van dit onderzoek is het interessant om te kijken of de ontwikkelingen binnen het Nederlandse defensiebeleid tijdens de onderzoeksperiode passen in deze heersende opvattingen, des te meer omdat zowel Van Staden als Wielenga in hun werken weinig aandacht besteden aan de militaire kant van het Nederlandse buitenlandse beleid.

Met betrekking tot het tactisch en operationeel denken tijdens de Koude Oorlog zijn verschillende standaardwerken verschenen, zoals *Strategy: the logic of war and peace* van militair strateeg Edward Luttwak. Dit boek bewijst met name zijn waarde in het illustreren van theoretische concepten in voorbeelden in de context van een fictieve Sovjetaanval op het NAVO-grondgebied. Verder biedt *Race to the swift. Thoughts on twenty-first century warfare* van de Britse officier Richard Simpkin een goed beeld van de discrepantie tussen de verschillende

niveaus van militair optreden tijdens de onderzoeksperiode, evenals het artikel 'Maneuver, mobile defense and the NATO central front' van John Mearsheimer. Deze werken blijven over het algemeen echter vrij telescopisch in hun analyse, waardoor de bespreking van de tactische en operationele elementen enigszins abstract van aard blijft. Door specifiek in te zoomen op de Nederlandse toepassing van het tactisch en operationeel denken tijdens de onderzoeksperiode biedt dit onderzoek een diepgaandere blik op de toepassing van deze elementen, wat de lezer een helderder beeld geeft van de praktische uitvoering van de tactische en operationele doctrine.

Dit werk onderscheidt zich van de eerder genoemde werken door voor de eerste keer een diepere blik te werpen op de dynamiek tussen de verschillende niveaus van militair optreden binnen de Nederlandse bijdrage aan de verdediging van het NAVO-grondgebied, en door met een kritisch oog naar de Nederlandse politieke besluiten met betrekking tot deze verdediging te kijken. Hiermee worden de inzichten van bestaande werken op het gebied van *flexible response*, de Nederlandse krijgsmacht en het tactisch en operationeel denken gecombineerd en in een nieuw jasje gegoten dat zich specifiek richt op de wisselwerking tussen het denken op de verschillende niveaus van militair optreden in het kader van de verdediging van de Noord-Duitse laagvlakten door 1 (NL) Legerkorps. Dit leidt tot een diepgaande analyse van de uitwerking van de theorie van het tactisch en politiek denken in de praktische uitvoering binnen de militaire verdedigingsplannen.

Theoretisch kader en indeling

In deze inleiding zijn al verschillende theoretische begrippen de revue gepasseerd. De belangrijkste concepten hierin vormen de niveaus van militair optreden, de manoeuvreoorlog en de tactische doctrine. In deze paragraaf zullen deze drie concepten verder toegelicht worden.

De verschillende niveaus van militair optreden die binnen het NAVO-kader zijn vastgesteld worden gedefinieerd in de doctrinepublicaties van de Koninklijke Landmacht. In deze publicaties worden *top-down* vijf verschillende niveaus van militair optreden geïdentificeerd: het politiek-strategische niveau, het militair-strategische niveau, het operationele niveau, het tactische niveau en het technische niveau.

Het hoogste niveau van optreden, het politiek-strategische niveau, vormt direct een uitzondering binnen de verschillende niveaus in de zin dat dit het enige niveau is waarop ook niet-militaire machtsmiddelen ingezet worden. De doctrinepublicatie van de Koninklijke Landmacht uit 1996 definieert politieke strategie als zijnde "de gecoördineerde, systematische ontwikkeling en aanwending van de economische, diplomatieke, psychologische, militaire en

andere politieke machtsmiddelen van een staat of bondgenootschap om nationale of bondgenootschappelijke belangen veilig te stellen.”⁶ Kort gezegd kan men stellen dat de politieke strategie van een staat de doelstellingen van die staat definieert, evenals de machtsmiddelen die voor het bereiken van deze doelstellingen ingezet zullen worden.

Het militair-strategische niveau behelst de militaire elementen van de politieke strategie, en wordt in de doctrinepublicatie gedefinieerd als het niveau waarop de militaire machtsmiddelen van een staat of bondgenootschap gecoördineerd en ingezet worden om de militaire elementen van politiek-strategische doelstellingen te bereiken.⁷ Waar op het politiek-strategische niveau regeringen als primaire actoren worden gezien, zijn dat op het militair-strategische niveau de nationale, multinationale of bondgenootschappelijke militaire autoriteiten. Deze autoriteiten formuleren de militair-strategische doelstellingen die op hun beurt deel uit maken van overkoepelende politiek-strategische doelstellingen.

Het militaire optreden dat dient om de militair-strategische doelstellingen te verwezenlijken wordt uitgedacht op het operationele niveau. De doctrinepublicatie stelt dat het operationele niveau “de koppeling [verschafft] tussen de militair-strategische doelstellingen en de tactische inzet van eenheden in het betrokken crisis- of oorlogstoneel.”⁸ Een belangrijk aspect van deze tactische inzet van eenheden ligt in het feit dat militair optreden op het operationele niveau altijd een *joint* optreden is, waarbij verschillende krijgsmachtonderdelen samenwerken. Ook militair strateeg Edward Luttwak onderstreept het *joint* optreden in zijn werk *Strategy: the logic of war and peace* als de scheidslijn tussen het operationele en het tactische niveau.⁹ Een commandant op het operationele niveau heeft de taak om grotere en kleinere campagnes en operaties te ontwerpen en te leiden, waarbij hij binnen de door de militair-strategische autoriteiten opgelegde kaders acteert. De operatieplannen voor de verdediging van de Noord-Duitse laagvlakten door 1 (NL) Legerkorps tijdens de onderzoeksperiode vallen onder het operationele niveau, wat dit niveau van militair optreden in het kader van dit onderzoek zeer relevant maakt.

Op het tactische niveau zijn de verschillende tactische opdrachten terug te vinden die deel uitmaken van de eerder genoemde campagnes of operaties. De Nederlandse doctrinepublicatie definieert tactiek als “de wijze van inzet en optreden van eenheden om door middel van gevechten en ander militair optreden, in een bepaalde samenhang en volgorde uitgevoerd, bij te dragen aan het bereiken van de operationele doelstelling van een grote operatie of campagne.”¹⁰ Een belangrijk verschil met het operationele niveau is dat eenheden op

⁶ Koninklijke Landmacht, *Landmacht doctrinepublicatie, deel I: Militaire doctrine* (Den Haag 1996) 12.

⁷ *Ibidem*, 13.

⁸ *Ibidem*, 14.

⁹ E. Luttwak, *Strategy: the logic of war and peace* (Cambridge 2003) 113.

¹⁰ Koninklijke Landmacht, *LDP-I* (1996) 15.

het tactische niveau direct worden ingezet voor het gevecht, en slechts indirect bijdragen aan de militair-strategische doelstelling. Ook het tactische niveau speelt een belangrijke rol in de operatieplannen van 1 (NL) Legerkorps tijdens de onderzoeksperiode, waarin ook de inzet van individuele krijgsmachtonderdelen wordt besproken. In de Nederlandse gevechtshandleidingen komt ook met name het tactische niveau aan bod. Mede daarom neemt het concept van de manoeuvreoorlog een belangrijke plaats in op het tactische niveau; dit zal bij de bespreking van dit concept verder aan bod komen.

Het laatste en tevens laagste niveau van militair optreden is het technische niveau. De doctrinepublicatie definieert dit niveau als “de wijze van inzet en optreden van kleine eenheden, soms zelfs individuele militairen of wapensystemen, om in een bepaalde samenhang en volgorde de tactische doelstelling van een gevecht of andersoortig tactisch optreden te bereiken”, waarbij het gaat om het metterdaad uitvoeren van gevechtshandelingen.¹¹ Op dit niveau van optreden speelt het beschikbare militaire materieel een beslissende rol: in de operatieplannen komt het technische niveau dan ook minimaal aan bod.

Een tweede concept dat in dit werk veelvuldig aan bod zal komen is de manoeuvreoorlog. Luttwak omschrijft in *Strategy: the logic of war and peace* de pure manoeuvreoorlog als een uiteinde van het spectrum van oorlogvoering, met de pure uitputtingsoorlog aan het andere eind. Uitputtingsoorlog wordt door Luttwak omschreven als het voeren van oorlog volgens industriële methodes, waarbij het doel bestaat uit de vernietiging van de vijand door de eigen superieure man- en vuurkracht volgens vaste patronen in te zetten.

Manoeuvreoorlog heeft volgens Luttwak een ander doel. In tegenstelling tot het opzoeken van vijandelijke strijdkrachten om deze vervolgens te vernietigen, richt manoeuvreoorlog zich op het identificeren en het uitbuiten van vijandelijke zwaktes. Deze zwaktes kunnen fysiek, maar ook psychologisch of organisatorisch van aard zijn. Het succes van een manoeuvreoorlog valt of staat dan ook met de correcte identificatie van deze vijandelijke zwaktes, en vraagt om een grote mate van precisie in de uitvoering van de manoeuvre.¹² Omdat de uitkomst van een dergelijke operatie groter is dan de som der tactische delen, stelt Luttwak dat de significantie van het operationele niveau per definitie afhankelijk is van de mate waarin manoeuvre een rol speelt in de oorlogvoering. Een uitputtingsoorlog waarbij materiële superioriteit de beslissende factor is, zal zich veelal kenmerken door een herhaling van vergelijkbare tactische situaties: van een hoger, operationeel niveau is dan volgens Luttwak geen sprake meer.¹³

¹¹ Koninklijke Landmacht, *LDP-I* (1996) 15.

¹² Luttwak, *Strategy*, 5, 113-115.

¹³ *Ibidem*, 119.

De Britse officier Richard Simpkin ziet manoeuvreoorlog niet als tegengesteld, maar als complementair aan uitputtingsoorlog. Hij stelt in zijn werk *Race to the swift. Thoughts on twenty-first century warfare* dat het belangrijkste kenmerk van de manoeuvreoorlog ligt in het innemen van een actieve rol op het slagveld, het ontwijken van de vijandelijke massa en het opportunistisch zoeken naar mogelijkheden om een situatie zo snel mogelijk te beslissen. Wanneer de confrontatie met de vijand echter wordt aangegaan, speelt materiële superioriteit volgens Simpkin echter nog altijd een belangrijke rol.¹⁴ Manoeuvreoorlog wordt dus gekenmerkt door de concentratie van vuur- en mankracht op de juiste plaats en op het juiste moment.

Wanneer Simpkins dynamiek tegenover de tegenstelling van Luttwak geplaatst wordt, lijkt Simpkins idee beter aan te sluiten bij de realiteit van moderne oorlogvoering. Een dergelijke dynamiek is ook terug te vinden in de definitie die de Amerikaanse gevechtshandleiding *Field Manual 100-5* uit 1982 voor manoeuvreoorlog geeft. Deze definitie zal in dit werk leidend zijn. De handleiding omschrijft manoeuvreoorlog als volgt:

Maneuver is the dynamic element of combat, the means of concentrating forces in critical areas to gain and to use the advantages of surprise, psychological shock, position and momentum which enable smaller forces to defeat larger ones. More specifically, it is the employment of forces through movement supported by fire to achieve a position of advantage from which to destroy or to threaten destruction of the enemy. The object of maneuver at the operational level is to focus maximum strength against the enemy's weakest point, thereby gaining strategic advantage.¹⁵

Het laatste theoretische concept dat veelvuldig aan bod zal komen is de tactische doctrine. Doctrine wordt in de doctrinepublicaties van de Koninklijke Landmacht omschreven als zijnde “de formele uitdrukking van het militaire denken, geldig voor een bepaalde tijd.”¹⁶ Tactische doctrine is dus per definitie tijdsgebonden. Om er achter te komen welke tactische doctrine op een bepaald tijdstip geldig was binnen de Koninklijke Landmacht en daarmee 1 (NL) Legerkorps, wordt gebruik gemaakt van de tijdens de onderzoeksperiode 1967-1990 geldende gevechtshandleidingen VS 2-1386, zijnde de drie drukken uit 1957, 1968 en 1988. Daarnaast zal het in 1984 door de Koninklijke Landmacht gepubliceerde *Raamwerk het verdedigend gevecht: Gevechtshandleiding 80/90*, evenals enkele artikelen uit de *Militaire Spectator* gebruikt worden om zo de veranderingen in het tactisch denken in de periodes tussen de verschillende doctrinepublicaties te illustreren.

¹⁴ Simpkin, *Race to the swift*, 20-23.

¹⁵ U.S. Army, *Field Manual (FM) 100-5 Operations* (Washington D.C. 1982) 2-4.

¹⁶ Koninklijke Landmacht, *LDP-I* (1996) 11.

Dit werk is ingedeeld in drie hoofdstukken die het onderwerp op chronologische wijze behandelen. In het eerste hoofdstuk worden de achtergrond en implementatie van *flexible response* besproken, evenals de geldende Defensienota's, operatieplannen van 1 (NL) Legerkorps en de herziening van VS 2-1386 in 1968. Dit hoofdstuk beslaat de periode 1967-1969. In het tweede hoofdstuk worden de nieuwe Defensienota en het nieuwe operatieplan van 1 (NL) Legerkorps uit 1974 besproken. Daarnaast wordt ook de Amerikaanse ontwikkeling van het verdedigingsconcept van *active defense* besproken en de herziening van de Nederlandse tactische doctrine als gevolg van dit concept. Het hoofdstuk wordt afgesloten met een analyse van het operatieplan van 1 (NL) Legerkorps uit 1979, waarmee het tweede hoofdstuk de periode 1969-1979 beslaat. Het derde hoofdstuk start met de ontwikkeling van het *follow on-forces attack*-concept en de daaropvolgende herziening van de Nederlandse tactische doctrine. De Defensienota uit 1984 en de operatieplannen van 1 (NL) Legerkorps uit 1985 en 1989 worden in dit licht geanalyseerd. Het derde hoofdstuk wordt afgesloten met de sluiting van het CSE-akkoord, waarmee het hoofdstuk de periode 1979-1990 beslaat. Na het derde hoofdstuk volgt een conclusie waarin de algemene bevindingen van het onderzoek worden gebruikt om de hoofdvraag te beantwoorden.

Nu de spanningen tussen Oost en West hoger zijn dan op welk punt dan ook sinds het einde van de Koude Oorlog ziet de NAVO zich opnieuw geconfronteerd met een oude vijand. Terwijl het bondgenootschap zich richt op vraagstukken op de hogere niveaus van militair optreden, blijft ze voor de uitvoering van haar plannen afhankelijk van de verschillende lidstaten. Ook de Nederlandse krijgsmacht zal hierin een rol van betekenis spelen. De vraag is echter of het defensiebeleid ditmaal wel van meet af aan naar de praktijk kan worden vertaald, en of de Nederlandse politiek bereid is om de investeringen te doen die nodig zijn om een geloofwaardige verdediging te garanderen. In een realiteit waarin de Nederlandse krijgsmacht niet vanzelfsprekend over de capaciteiten beschikt die nodig zijn om aan de eigen verdedigingsstaken te voldoen – denk hierbij bijvoorbeeld aan het besluit om de Nederlandse Leopard II-tanks te verkopen – is het des te belangrijker om met een kritische blik terug te kijken op een periode in de geschiedenis waarin een vergelijkbare ontwikkeling zichtbaar is geweest en te kijken of het verleden lessen kan bieden voor de toekomst.

Hoofdstuk I: een valse start voor *flexible response* (1967-1969)

In dit eerste hoofdstuk wordt vanaf het begin van de onderzoeksperiode gekeken naar de ontwikkeling van de Nederlandse verdediging van de Noord-Duitse laagvlakten door 1 (NL) Legerkorps. Zoals iedere NAVO-lidstaat diende Nederland deze verdediging volgens de richtlijnen van de geldende NAVO-strategie in te vullen. In dit hoofdstuk wordt de overgang naar de nieuwe NAVO-strategie van *flexible response* besproken. Deze strategie zou tot het einde van de Koude Oorlog het kader vormen waarbinnen de Nederlandse verdediging diende te passen. Na de bespreking van de achtergrond en implementatie van *flexible response* wordt geanalyseerd in hoeverre de nieuwe NAVO-strategie terug te zien was in de Nederlandse Defensienota's, operatieplannen van 1 (NL) Legerkorps en de herziene Gevechtshandleiding VS 2-1386 uit 1968. Het hoofdstuk beslaat hoofdzakelijk de periode 1967-1969.

De achtergrond van *flexible response*

De NAVO-strategie onderging in 1967 haar grootste verandering, toen de verschillende lidstaten het eens werden over de invoering van *flexible response*. De nieuwe strategie kwam voort uit het initiatief van de Amerikaanse regering, die zocht naar een vervanging voor de bestaande strategie van *massive retaliation* die halverwege de jaren '50 was ingevoerd.

De strategie van *massive retaliation* was gebaseerd op het nucleaire overwicht van de NAVO ten opzichte van het Warschaupact. In het geval van een aanval door het Warschaupact, hoe klein ook, zou het volledige nucleaire arsenaal van de NAVO in een tegenoffensief worden ingezet; de kosten die hier voor het Warschaupact aan verbonden waren zouden ongetwijfeld de baten van een aanval overstijgen en zo als geloofwaardig afschrikmiddel voor een Warschaupactoffensief fungeren.¹⁷ Hoewel het belang van conventionele strijdkrachten en de daarbij behorende flexibiliteit in gelimiteerde conflicten binnen de NAVO-verdediging in het strategisch concept van *massive retaliation* naar voren kwam, werd de notie van een gelimiteerd conflict met de Sovjet-Unie direct naar de prullenbak verwezen.¹⁸ Het nucleaire 'zwaard' van de NAVO vormde het primaire afschrikmiddel.

Aan het begin van de jaren '60 was het nucleaire overwicht van de NAVO echter sterk geslonken. Het nucleaire arsenaal van de Sovjet-Unie was zodanig gegroeid dat in het geval van een nucleair conflict tussen de Sovjet-Unie en de Verenigde Staten wederzijdse vernietiging zeer waarschijnlijk was. Deze ontwikkeling leidde ertoe dat de inzet van het nucleaire NAVO-arsenaal

¹⁷ 'Overall Strategic Concept for the Defense of the North Atlantic Treaty Organization Area MC 14/2 (Revised)', in Pedlow, *NATO Strategy Documents*, 293-294.

¹⁸ 'Measures to Implement the Strategic Concept MC 48/2', in Pedlow, *NATO Strategy Documents*, 327-328.

in het geval van een Warschaupactaanval geen geloofwaardig afschrikmiddel meer vormde.¹⁹ De Amerikaanse regering ging voorop in de zoektocht naar een nieuwe en vooral minder rigide strategie, en deed in 1961 de NAVO-lidstaten een eerste voorstel voor de invoering van *flexible response*. Het voorstel viel niet in goede aarde bij de West-Duitse regering: de West-Duitse minister van Defensie Franz Josef Strauss stelde dat NAVO niet over de conventionele slagkracht beschikte die *flexible response* vereiste, en dat dit de West-Duitse eis van een voorwaartse verdediging aan de Duits-Duitse grens ondermijnde.²⁰ Aangezien Duitsland de frontlinie zou vormen van ieder conventioneel conflict tussen Oost en West in Europa, waren alle verdedigingsstrategieën die de integriteit van het West-Duitse grondgebied niet waarborgden onbespreekbaar voor de West-Duitse regering. Een voorstel zoals *flexible response* werd dan ook met ongenoegen ontvangen.

Vergeleken met de West-Duitsers sprak de Nederlandse regering zich in de Defensienota van 1964 aanzienlijk positiever uit over *flexible response*. Deze positievere houding ten opzichte van de Amerikaanse plannen voor de NAVO paste in het heersende beeld van Nederland als loyale NAVO-lidstaat in de jaren '60. In zijn werk *Nederland in de twintigste eeuw* benadrukt de Nederlandse historicus Friso Wielenga dat de Nederlandse regering zich in deze periode vaak als een zogeheten 'trouwe bondgenoot' profileerde, een perspectief dat eerder ook al door politicoloog Alfred van Staden naar voren was gebracht.²¹ Nederland zag een krachtige en eensgezinde NAVO als essentieel voor het waarborgen van de nationale veiligheid, en investeren in een goede relatie met de Verenigde Staten lag in het verlengde van dit beleid.²² Minister van Defensie Piet de Jong (KVP) stelde in de Defensienota dat de NAVO als gevolg van de ongeloofwaardigheid van nucleaire afschrikking behoefte had aan de mogelijkheid om tegenacties te ondernemen tegen kleine agressies vanuit het Warschaupact.

Deze tegenacties dienden in grootte en aard aangepast te zijn aan de omvang van de agressie, waardoor de oude strategie van het nucleaire 'schild en zwaard' evolueerde naar *flexible response* en een '*graduate deterrent*'.²³ De inzet van nucleaire middelen verschoof op de getrapte schaal van tegenacties naar de plaats van laatste redmiddel, om zo het risico op een totale nucleaire oorlog zo klein mogelijk te houden. De conventionele focus die *flexible response* met zich mee droeg vereiste volgens De Jong echter wel een versterking van de conventionele

¹⁹ Hoffenaar en Schoenmaker, *Met de blik naar het Oosten*, 226.

²⁰ R. de Wijk, 'Flexibility in response? Attempts to construct a plausible strategy for NATO 1959-1989' (dissertatie; Leiden 1984) 85.

²¹ Friso Wielenga, *Nederland in de twintigste eeuw* (Amsterdam 2009) 279, en Alfred van Staden, 'De rol van Nederland in het Atlantisch bondgenootschap. Wat veranderde en wat uiteindelijk bleef', in Niek van Sas, *De kracht van Nederland. Internationale positie en buitenlands beleid* (Bloemendaal 1991) 219-221.

²² K. van der Wijngaart, 'Bondgenootschap onder spanning. Nederlands-Amerikaanse betrekkingen, 1969-1976' (proefschrift; Utrecht 2011) 14, 68.

²³ 'Nota inzake het defensiebeleid' (Den Haag 1964) 10.

NAVO-strijdkrachten, en daarmee ook de Nederlandse krijgsmacht.²⁴ De vereiste investeringen om aan alle NAVO-eisen te voldoen lagen echter boven de defensiebegroting, waardoor de Nederlandse regering de gewenste versterkingen slechts gedeeltelijk door kon voeren.²⁵

De versterkingen die binnen de Nederlandse krijgsmacht doorgevoerd werden vormden bovenal een uitbreiding van de eigen capaciteiten op het gebied van artillerie en antitankbewapening.²⁶ De Nederlandse legerleiding ging er van uit dat de Nederlandse troepen bij de NAVO-verdedigingslijn in West-Duitsland te maken zouden krijgen met een overvloed aan Sovjet-pantser troepen, evenals gemotoriseerde en gemechaniseerde infanterie-eenheden. Om een goede verdediging te kunnen bieden werd in de Defensienota van 1964 besloten tot een brede modernisatie van het wapentuig van de Nederlandse krijgsmacht. Tevens werd de al gestarte mechanisatie en motorisatie van bestaande pantser- en pantserinfanteriebrigades uitgebreid en werd begonnen aan een plan voor de vervanging van de inmiddels verouderde Centurion-tanks.²⁷ De modernisatie van de Nederlandse krijgsmacht diende in 1967 klaar te zijn.

Flexible response met een flexible definition?

Hoewel de verschillende NAVO-landen zich dus al vanaf vroeg in de jaren '60 op de nieuwe strategie richtten, duurde het tot 1967 voor consensus over de inhoud van de strategie bereikt werd en *flexible response* officieel als nieuwe NAVO-strategie ingevoerd kon worden. De Nederlandse onderzoeker Rob de Wijk stelt in zijn proefschrift dat de wereldwijde nucleaire bewapening zich op dat moment op een hoogtepunt bevond; *mutually assured destruction*, of MAD, de wederzijdse vernietiging van de twee supermachten bij een nucleair treffen, was tot een '*fact of life*' geworden.²⁸ Daarmee was de behoefte aan een NAVO-strategie gericht op conventionele oorlogvoering groter dan ooit.

In de vorige paragraaf kwam al naar voren dat met name de West-Duitse regering zich initieel niet kon vinden in de Amerikaanse uitleg achter *flexible response*. Dit gold voor meerdere Europese NAVO-lidstaten, wat ertoe leidde dat er twee kampen ontstonden binnen de NAVO: de Amerikanen en de Europese lidstaten. Deze tweesplitsing met betrekking tot *flexible response* is ook terug te zien in het NAVO-document MC 14/3, waarin de strategie is uitgewerkt. MC 14/3 geeft weliswaar een duidelijke omschrijving van de verschillende componenten waaruit *flexible response* was opgebouwd, maar een heldere definitie van de strategie als geheel, en met name wanneer en hoe NAVO de atoomdrempel zou overschrijden, ontbrak. In dit kader haalt De Wijk

²⁴ 'Nota inzake het defensiebeleid' (1964) 10.

²⁵ Ibidem, 59.

²⁶ Ibidem, 17.

²⁷ Ibidem, 18-19.

²⁸ De Wijk, 'Flexibility in response?' 80.

de Amerikaanse onderzoekers Robert Sinnreich en Jane Stromseth aan, die beiden stellen dat de vaagheid van *flexible response* als een compromis moet worden opgevat tussen de verschillende kampen binnen de NAVO.²⁹ De Wijk stelt zelf dat *flexible response* zodanig was geformuleerd dat alle betrokken partijen de strategie naar hun eigen wensen konden interpreteren, en dus bewust geen scherpe definities bevatte.³⁰

***Flexible response* in MC 14/3**

De strategie van *flexible response* werd in het NAVO-document MC 14/3 omschreven als een combinatie van twee componenten. De eerste component werd gevormd door een afschrikmiddel, bestaande uit een zichtbaar sterke NAVO-strijdmacht. Deze strijdmacht diende over voldoende flexibiliteit te beschikken om een aanval op welke schaal dan ook met een sterke reactie te beantwoorden. Bovendien dienden de verschillende NAVO-lidstaten een vastbeslotenheid uit te stralen om hun militaire middelen in het geval van een aanval ook daadwerkelijk in te zetten. Wanneer de afschrikking gefaald had en één of meerdere NAVO-lidstaten werden aangevallen, voorzag MC 14/3 in drie opties voor de gezamenlijke verdediging van het NAVO-grondgebied. Allereerst kon gekozen worden voor de optie van *direct defence*. Bij deze optie werd eventuele vijandelijke agressie door de NAVO-strijdkrachten op een vergelijkbaar niveau beantwoord. In eerste instantie zou hierin naar de conventionele oplossing gezocht worden, waarbij de agressor in een fysieke confrontatie zou worden verslagen. Het gebruik van nucleaire wapens werd echter niet uitgesloten: wanneer het niveau van de confrontatie vroeg om een nucleaire escalatie was dit toegestaan.³¹ *Direct defence* sloot hiermee nauw aan op de conventionele intenties die *flexible response* als opvolger van *massive retaliation* met zich mee droeg.

De twee andere verdedigende opties uit MC 14/3 droegen een beduidend sterkere nucleaire focus met zich mee dan *direct defence*. Waar agressie bij *direct defence* nog op een gelijk niveau werd beantwoord, werd bij *deliberate escalation* – de eerste van de twee resterende opties – voor een krachtiger antwoord gekozen, al dan niet aan de hand van het gebruik van nucleaire wapens. Door vijandelijke agressie op een hoger maar gecontroleerd niveau te beantwoorden, hoopten de NAVO-lidstaten het Warschaupact het nut van het voortzetten van een aanval te ontnemen. Tevens kon de NAVO ervoor kiezen om enkele nucleaire wapens demonstratief dan wel zeer selectief in te zetten, om zo de bereidheid tot het inzetten van deze wapens te tonen. Wanneer de vijand als gevolg van deze maatregelen de strijd

²⁹ De Wijk, 'Flexibility in response?' 99.

³⁰ Ibidem.

³¹ 'Overall Strategic Concept for the Defense of the North Atlantic Treaty Organization Area MC 14/3 (Final)', in Pedlow, *NATO Strategy Documents*, 358.

staakte, was het doel van *deliberate escalation* bereikt. In vergelijking met *direct defence* was in mindere mate sprake van een fysieke, conventionele confrontatie met de vijand: door de conventionele overmacht van het Warschaupact zal het immers onwaarschijnlijk zijn geweest dat de NAVO-strijdkrachten een conventionele aanval met een grootschaliger conventioneel defensief zouden weten te beantwoorden.³²

De laatste optie die MC 14/3 bood, de *general nuclear response*, diende gebruikt te worden wanneer het Warschaupact zich niet liet afschrikken door *direct defence* of *deliberate escalation* en zelf overging tot de inzet van nucleaire wapens. In dat geval zouden de NAVO-landen overgaan tot de inzet van alle bondgenootschappelijke kernwapens gericht op het hart van de vijandelijke militaire dreiging. Hiermee vormde deze optie een duidelijke laatste redmiddel binnen *flexible response*. Zoals uit de beschrijvingen van *direct defence* en *deliberate escalation* blijkt, had dit echter niet tot gevolg dat het gebruik van *alle* nucleaire wapens een laatste optie was: alleen de inzet van strategische nucleaire wapens was beperkt tot een *general nuclear response*. Tactische nucleaire wapens konden in alle situaties worden ingezet. Belangrijk is ook dat *general nuclear response* per definitie een antwoord was. De NAVO sprak hiermee direct haar *no first use*-beleid in het gebruik van strategische nucleaire wapens uit.³³

Verschillende interpretaties van *flexible response*

Zowel de Amerikanen als de Europese NAVO-lidstaten legden verschillende prioriteiten binnen het raamwerk van *flexible response*. De Amerikanen legden sterk de nadruk op de optie van *direct defence*. Wanneer het tot een groot nucleair treffen tussen de NAVO en het Warschaupact zou komen, zouden de Verenigde Staten en de Sovjet-Unie het zwaarst getroffen worden. Vanuit Amerikaans oogpunt had een conventionele oorlog tussen de NAVO en het Warschaupact dan ook sterk de voorkeur boven een nucleair scenario.³⁴ Om dit te laten slagen was het echter wel van belang dat de conventionele slagkracht van de NAVO vergroot werd; hoewel de conventionele voorsprong van het Warschaupact minder groot bleek dan gedacht, zou de NAVO bij een conventioneel treffen nog altijd met een overmacht aan troepen geconfronteerd worden.

De last van deze conventionele versterking zou met name bij de Europese NAVO-lidstaten komen te liggen. De kosten die hieraan verbonden waren vielen echter niet in goede aarde bij de verschillende West-Europese regeringen. Daarnaast was het aantrekkelijkste oorlogsscenario voor de Amerikanen, een conventionele oorlog tussen de NAVO en het Warschaupact, juist het minst aantrekkelijke scenario voor de Europese NAVO-lidstaten: een

³² 'Overall Strategic Concept for the Defense of the North Atlantic Treaty Organization Area MC 14/3 (Final)', in Pedlow, *NATO Strategy Documents*, 358-359.

³³ Ibidem, 359.

³⁴ Hoffenaar en Schoenmaker, *Met de blik naar het Oosten*, 227.

dergelijk conflict zou immers op hun grondgebied uitgevochten worden. De Europese NAVO-lidstaten legden daarom sterk de nadruk op de optie van *deliberate escalation*, en wilden de zekerheid hebben dat het Amerikaanse nucleaire arsenaal ook in de nieuwe strategie als afschrikmiddel zou blijven fungeren.³⁵

De Wijk biedt een verdere verklaring voor deze verschillende interpretatie door te stellen dat de Amerikanen en de West-Europeanen in *flexible response* verschillende vormen van afschrikking zagen.³⁶ De Amerikanen zagen in de nieuwe strategie met name mogelijkheden voor wat De Wijk *deterrence by denial* noemt: afschrikking door de beschikbaarheid van militaire middelen, zowel conventioneel als nucleair, die weerstand zullen bieden tegen een eventuele invasie.³⁷ Door het bieden van deze weerstand zullen de militair- en politiek-strategische doelen van de vijandelijke invasie aan de vijand worden ontzegd. De Europese NAVO-lidstaten zagen in *flexible response* echter met name mogelijkheden voor *deterrence by punishment*: de dreiging om een eventueel kleinschalig conflict te doen laten escaleren in een nucleaire oorlog, met alle gevolgen van dien.³⁸

De Defensienota van 1968: veel woorden, weinig daden

Vier jaar na de Defensienota van 1964 verscheen in 1968 een nieuwe nota, uitgegeven door het kabinet-De Jong dat in 1967 was aangetreden. In de Defensienota van 1964 was al rekening gehouden met de ontwikkeling van *flexible response*, waardoor in de nieuwe Defensienota vooral voortgebouwd werd op de in 1964 al aangekondigde maatregelen. De boodschap die het Ministerie van Defensie in de Defensienota van 1968 uitdroeg vertoonde grote overeenkomsten met de prioriteiten die de Europese NAVO-lidstaten over het algemeen bij de invulling van *flexible response* legden. Hoewel minister van Defensie Willem Den Toom (VVD) in de nota sprak over de afnemende spanningen tussen Oost en West in de tweede helft van de jaren '60, benadrukte hij dat de dreiging van een nucleaire oorlog nog altijd het grootste afschrikmiddel tussen beide kampen vormde. De Amerikaanse nucleaire garantie moest een essentieel onderdeel van de NAVO-strategie blijven.³⁹

Flexible response werd in de Defensienota van 1968 dan ook primair beschreven als een strategie van afschrikking. Minister Den Toom benadrukte echter ook de noodzaak van een sterkere conventionele component binnen de NAVO-strategie. Een nucleaire confrontatie tussen beide machtsblokken werd minder waarschijnlijk geacht, maar het risico van een lagere vorm

³⁵ Hoffenaar en Schoenmaker, *Met de blik naar het Oosten*, 227.

³⁶ De Wijk, 'Flexibility in response?' 101.

³⁷ Ibidem, 13-14.

³⁸ Ibidem.

³⁹ 'Nota inzake het NAVO- en defensiebeleid' (1968) 23-24.

van agressie vanuit het Warschaupact bleef bestaan. *Flexible response* diende conventionele alternatieven voor nucleaire afschrikking te bieden om zo ook deze lagere vormen van agressie effectief te kunnen weren. Opvallend genoeg werd de eerder genoemde gebrekkige definiëring van *flexible response* in de Defensienota van 1968 juist als voordeel aangestipt: de onzekerheid die dit met zich meebracht zou ook zijn uitwerking hebben op de vijand, die nooit zeker zou kunnen zijn van de tegenmaatregelen die de NAVO tegen een eventuele aanval zou nemen.⁴⁰

Ondanks de afnemende spanning tussen Oost en West werd in de Defensienota van 1968 met argusogen naar de conventionele sterkte van het Warschaupact gekeken. Met name op het Europese toneel was hier een grote overmacht aan strijdkrachten zichtbaar. In het kader van *flexible response* was dan ook een adequate hoeveelheid NAVO-strijdkrachten nodig om het Amerikaanse nucleaire afschrikmiddel de benodigde geloofwaardigheid te geven in het geval van lagere vormen van agressie vanuit het Warschaupact.⁴¹ Wanneer de NAVO niet over een adequate conventionele strijdmacht kon beschikken, verhoogde dit bovendien het risico van een vroege inzet van nucleaire wapens als laatste redmiddel binnen *flexible response*.

De hoeveelheid NAVO-strijdkrachten die zich in 1968 in Europa bevond werd in dat kader door minister Den Toom als een absoluut minimum benoemd. Toch werd in de Defensienota van 1968 niet expliciet voor uitbreiding van deze strijdmacht gepleit, maar bovenal voor handhaving van dit minimum.⁴² Hiermee lijkt minister Den Toom er van uit te gaan dat uitbreiding van de NAVO-strijdmacht geen reële optie was; een aanname die overeenkomstig is met het eerder genoemde feit dat de kostenpost van een uitbreiding van de conventionele slagkracht bij veel West-Europese regeringen niet in goede aarde viel. Waar Den Toom met name zijn pijlen op richtte was een verhoging van de kwaliteit van de al aanwezige NAVO-strijdkrachten. In de eerste plaats diende de flexibiliteit en beweeglijkheid van parate strijdkrachten verbeterd te worden, terwijl voortbordurend op de Defensienota van 1964 ook de vuurkracht, het pantserafwerend vermogen en de luchtverdedigingsmogelijkheden een impuls nodig hadden.⁴³

De in de Defensienota van 1964 al uitgesproken kerngedachte om alle beschikbare middelen op de hoofdtaken van de strijdkrachten te richten bleef ook in de nota van 1968 leidend. De Defensienota van 1968 schetste daarnaast een groot verschil in de conventionele gevechtskracht van de NAVO en het Warschaupact: op het gebied van artillerie en pantservoertuigen beschikte het Warschaupact over een gevechtskracht die afhankelijk van het specifieke krijgsmachtonderdeel twee tot ruim vier keer groter was.⁴⁴ Nederland voldeed

⁴⁰ 'Nota inzake het NAVO- en defensiebeleid' (1968), 25-26.

⁴¹ Ibidem, 26.

⁴² Ibidem, 27.

⁴³ Ibidem, 41-42.

⁴⁴ Ibidem, 56.

bovendien niet aan de eisen die de NAVO aan de verschillende Europese lidstaten stelde. Waar de NAVO vroeg om twee parate divisies, kon Nederland met 1 (NL) Legerkorps slechts twee deels parate en één mobilisabele divisie leveren.⁴⁵ Dit bracht het risico met zich mee dat de Nederlandse troepen in het geval van een conflict tussen de NAVO en het Warschaupact niet snel genoeg bij hun verdedigingsstellingen op de Noord-Duitse laagvlakten zouden arriveren. De militaire planners van de NAVO losten dit probleem op door de Nederlandse sector in de verdediging in het geval van een late aankomst door de reserve van het Duitse legerkorps, 3 *Panzerdivision*, te laten beveiligen. 1 (NL) Legerkorps kon dan na aankomst de verdedigende taak overnemen. De NAVO bleef echter hameren op een grotere paraatheid van de Nederlandse troepenmacht.⁴⁶

De modernisatieplannen die al in de Defensienota van 1964 waren opgesteld werden ook in de nota van 1968 doorgevoerd. De zoektocht naar een vervanger voor de Centurion-tanks was nog steeds gaande, terwijl ook gekeken werd naar andere materieelplannen zoals gevechtshelikopters, mobiele luchtafweermiddelen en verbeterde elektronische apparatuur.⁴⁷ Problematisch voor de realisatie van deze plannen was echter de gebrekkige investeringsruimte binnen de defensiebegroting. De exploitatiekosten van de Koninklijke Landmacht vormden ondanks bezuinigingen sinds de Defensienota van 1964 de hoogste kostenpost, waardoor er slechts een klein gedeelte van de defensiebegroting beschikbaar bleef voor investeringen in materiaal, bouwwerken en oefenterreinen.⁴⁸ Hoewel er in 1968 opnieuw in de exploitatiekosten gesneden werd, beloofde de defensiebegroting zoals die in de Defensienota van 1968 gepresenteerd werd een minieme reële stijging van de defensie-uitgaven.

De Defensienota van 1968 vormt zo een vreemde reactie op de invoering van de nieuwe NAVO-strategie van *flexible response*. Waar deze nieuwe strategie vroeg om een sterkere conventionele focus, sprak er uit de Defensienota van 1968 weinig ambitie om een Nederlandse strijdmacht op te bouwen die in staat was om aan deze opdracht te voldoen. Hoewel het aantal NAVO-strijdkrachten in Europa als een absoluut minimum werd benoemd en duidelijk was dat de Nederlandse strijdmacht op dit gebied niet aan de bestaande NAVO-eisen voldeed, werd er in de nota niet besloten om de Nederlandse bijdrage hieraan te vergroten. De kwalitatieve verbeteringen die in de nota werden beloofd waren bovendien nog weinig concreet. Kort na de uitgave van de Defensienota van 1968 kwam als reactie op de inval van vijf socialistische landen in Tsjechoslowakije meer geld voor Defensie beschikbaar, wat gebruikt diende te worden om de voor de NAVO-verdediging benodigde investeringen doorgang te laten vinden. Deze eenmalige impuls maakte echter geen einde aan het structurele gebrek aan investeringsruimte binnen de

⁴⁵ 'Nota inzake het NAVO- en defensiebeleid' (1968), 59.

⁴⁶ Hoffenaar en Schoenmaker, *Met de blik naar het oosten*, 231.

⁴⁷ 'Nota inzake het NAVO- en defensiebeleid' (1968) 65-66.

⁴⁸ *Ibidem*, 62.

Koninklijke Landmacht: om dit op te lossen zou er nog verder in de exploitatiekosten gesneden moeten worden.⁴⁹ Al met al betekende de onwelwillendheid tot het doen van de benodigde investeringen in de Defensienota van 1968 dat Nederland slechts een jaar na de invoering van *flexible response* – en met de Defensienota van 1964 in het achterhoofd misschien zelfs drie jaar eerder – al achter de feiten aanliep wat betreft de praktische uitvoering van deze strategie, iets wat ongetwijfeld zal hebben bijgedragen aan de late realisatie van een conventionele verdediging van de Noord-Duitse laagvlakten.

Een nieuwe tactische doctrine

Waar de Defensienota's van 1964 en 1968 zo weliswaar modernisatieplannen, maar weinig concrete investeringen voor een goede uitvoering van *flexible response* met zich meebrachten, leidde de invoering van de nieuwe strategie in 1968 ook tot een herziening van de gevechtshandleiding VS 2-1386. De nieuwe handleiding diende de tactische doctrine van de Koninklijke Landmacht in te passen in het kader van *flexible response*. De tot dat moment geldende editie uit 1957 kwam door deze herziening te vervallen.

In de gevechtshandleiding van 1957 was de tactische doctrine van de Koninklijke Landmacht vastgelegd zoals deze gold binnen het kader van *massive retaliation*. Voor de inhoud van de tactische doctrine betekende dit dat de Koninklijke Landmacht er van uitging dat zowel de eigen troepen als de tegenstander de beschikking had over tactische kernwapens.⁵⁰ Deze sterk aanwezige nucleaire dreiging had tot gevolg dat in de tactische doctrine sterk de nadruk werd gelegd op een beweeglijk optreden. Dit beweeglijk optreden had een andere insteek dan de in de inleiding genoemde manoeuvreoorlog: in de gevechtshandleiding van 1957 was het beweeglijk optreden met name bedoeld om langdurige concentraties van de eigen troepen te vermijden en zo de kwetsbaarheid voor vijandelijke nucleaire aanvallen te verminderen.⁵¹ Hoewel de gevechtshandleiding de noodzaak van concentratie van troepen in het gevecht onderschreef, diende deze kwetsbaarheid minimaal te blijven.

In de beschrijving van het verdedigend gevecht is ook geen notie terug te vinden van beweeglijkheid in het kader van manoeuvreoorlogvoering. De verdediging wordt in de gevechtshandleiding van 1957 omschreven als het gebruik van alle beschikbare middelen om een vijandelijke aanval te weerstaan en de vijand daarbij zoveel mogelijk afbreuk te doen.⁵² Daarnaast was de verdediging er met name op gericht om door tijdwinst en/of het uitsparen van troepen gunstige voorwaarden voor een latere tegenaanval te scheppen. Opvallend is dat er in

⁴⁹ Hoffenaar en Schoenmaker, *Met de blik naar het Oosten* 242.

⁵⁰ Ministerie van Oorlog, *Gevechtshandleiding VS 2-1386* (Den Haag 1957) 11.

⁵¹ *Ibidem*, 13.

⁵² *Ibidem*, 82.

de gevechtshandleiding van 1957 geen paragraaf aanwezig is die instructies geeft voor het verdedigend gevecht onder nucleaire omstandigheden, terwijl dit in het kader van *massive retaliation* wel te verwachten was. De enige notie van het gebruik van kernwapens in de handleiding wordt gegeven in de instructies voor het aanvallend gevecht; daar wordt gesteld dat de beschikking over kernwapens een frontale aanval vergemakkelijkt.⁵³

De herziene gevechtshandleiding van 1968 was zoals gezegd bedoeld om de tactische doctrine van de Koninklijke Landmacht in te passen in het kader van *flexible response*. Met de invoering van de nieuwe NAVO-strategie was ook het uitgangspunt van de tactische doctrine veranderd. In de nieuwe gevechtshandleiding werd daarom uitgegaan van een niet-nucleair optreden van de Nederlandse landstrijdkrachten, onder dreiging van het gebruik van kernwapens. De focus op een eventuele confrontatie tussen de NAVO-lidstaten en het Warschaupact was zodanig groot dat de handleiding van 1968 sterk toegespitst was op de Nederlandse verdediging van de Noord-Duitse laagvlakten. Dit lijkt het belang te benadrukken dat de Koninklijke Landmacht aan de Nederlandse rol in de NAVO-verdedigingsplannen hechtte.⁵⁴

Voortkomend uit deze focus op de Nederlandse verdediging van de Noord-Duitse laagvlakten werd in de gevechtshandleiding van 1968 voor het eerst aandacht besteed aan de verdediging van het legerkorps als entiteit. Dit legerkorpsdefensief had volgens de gevechtshandleiding als doel om een aanvallende vijandelijke troepenmacht hetzij de toegang tot, dan wel de doorgang door het ter verdediging toegewezen gebied te ontzeggen door de in dit gebied binnengedrongen vijandelijke troepen buiten gevecht te stellen.⁵⁵ Nadat het initiatief was herwonnen diende een tegenaanval te worden ingezet om de vijand definitief te verslaan.

Het belangrijkste verschil met de gevechtshandleiding van 1957 is dat de handleiding van 1968 sterk de rol van manoeuvre in het verdedigend gevecht benadrukt. Zo wordt gesteld dat het verloop van een verdedigend gevecht voornamelijk bepaald wordt door de relatieve beweeglijkheid van de eigen en vijandelijke gevechtseenheden, zeker wanneer er sprake is van een vijandelijk overwicht.⁵⁶ Relatieve beweeglijkheid is in deze zin een begrip dat in het kader van de definitie van de manoeuvreoorlog gezien moet worden. De manoeuvreoorlog is in dit onderzoek gedefinieerd als de inzet van troepen middels door vuur gesteunde beweging met als doel een voordelige positie te bereiken waarvandaan de vijand vernietigd kan worden. Wanneer de eigen troepen in vergelijking met vijandelijke eenheden over een hogere relatieve beweeglijkheid beschikken, zullen zij vaker en sneller voordelige posities bereiken waarvandaan de vijand vernietigd kan worden. Een hogere relatieve beweeglijkheid behoudt zo het initiatief

⁵³ Ministerie van Oorlog, *Gevechtshandleiding VS 2-1386* (1957) 47.

⁵⁴ Departement van Defensie, *Gevechtshandleiding VS 2-1386* (Den Haag 1968) 7.

⁵⁵ *Ibidem*, 59.

⁵⁶ *Ibidem*, 210-211.

voor de eigen troepen en biedt de mogelijkheid om zelf het gevechtstempo te bepalen. Daarmee wordt bovendien een vicieuze cirkel voor de vijand gecreëerd, waarin hij bij elke gevechtsactie vanuit een nadelige positie dient te reageren.

Om deze hogere relatieve beweeglijkheid te bereiken kon volgens de gevechtshandleiding gebruik gemaakt worden van een betere technische beweeglijkheid van de eigen middelen, maar ook van het gevechtsterrein.⁵⁷ De verdedigende partij had het voordeel om van tevoren gunstige verdedigingsposities in te nemen en deze ook kunstmatig te versterken. Door deze versterkte verdedigingsposities door het te verdedigen gebied te verspreiden, kon de verdediger zich zo al van tevoren verzekeren van verschillende voordelige posities waarvandaan de vijand vernietigd kon worden. Een efficiënte verkenning en inrichting van het te verdedigen gebied droeg zo ook bij aan de relatieve beweeglijkheid van de eigen troepen.

De gevechtshandleiding voorzag in drie mogelijkheden waarop de manoeuvre in het verdedigend gevecht gevoerd kon worden, die onderling verschilden in het gedeelte van het weerstandsgebied waar het verdedigend gevecht met name plaats zou vinden. Bij de eerste manoeuvrevorm lag de nadruk op het voeren van de verdediging in de diepte van het weerstandsgebied. Door de diepte van het weerstandsgebied maximaal uit te buiten zouden de eigen troepen over meer bewegingsvrijheid beschikken dan de tegenstander en zo een hogere relatieve beweeglijkheid kunnen ontwikkelen. Dit voordeel diende vervolgens door middel van legerkorpstegenaanvallen te worden uitgebuit, waarmee de vijandelijke troepen die in het weerstandsgebied waren binnengedrongen konden worden uitgeschakeld. Voor deze tegenaanvallen diende het grootste deel van de eigen troepen gereed te worden gehouden, wat als gevolg had dat de verdediging voorin het weerstandsgebied verzwakt werd. Gezien de nadrukkelijke West-Duitse eis van een voorwaartse verdediging zal deze manoeuvrevorm in deze periode echter niet binnen de bondgenootschappelijke verdediging gepast hebben.⁵⁸

De tweede verdedigende manoeuvrevorm die in de gevechtshandleiding werd voorgeschreven legde de focus van de verdediging juist in het voorste deel van het weerstandsgebied. De reden van deze focus zou liggen in de aard van het terrein in het voorste deel van het weerstandsgebied, dat zich van nature en/of door kunstmatige versterking goed voor de verdediging diende te lenen. Bij deze manoeuvrevorm diende dan ook een groot gedeelte van de beschikbare troepen in het voorste deel van het weerstandsgebied gelegerd te worden, terwijl een kleine reserve in de diepte van het gebied achterbleef om eventuele verliezen aan te vullen of beslissende tegenaanvallen uit te voeren.⁵⁹ In tegenstelling tot de eerste manoeuvrevorm sloot dit perfect aan op het concept van de voorwaartse verdediging. De

⁵⁷ Departement van Defensie, *Gevechtshandleiding VS 2-1386* (1968), 210-211.

⁵⁸ Ibidem, 59-60.

⁵⁹ Ibidem, 60.

derde en laatste manoeuvrevorm werd gevormd door een combinatie van de eerste twee mogelijkheden. Ook in dit geval dienden één of meer tegenaanvallen de beslissing te brengen.⁶⁰ Voor alle manoeuvrevormen ontbrak binnen de gevechtshandleiding echter een gedetailleerde beschrijving voor het voeren van het verdedigend gevecht, waardoor de handleiding alsnog weinig tactische houvast bood voor het voeren van een conventionele verdediging.

De gevechtshandleiding legde bij het uitvoeren van deze tegenaanvallen sterk de nadruk op de inzet van kernwapens. Deze zouden de nadelige verhoudingen in de gevechtskracht recht kunnen trekken en zo de verdedigende troepen in staat stellen om het weerstandsgebied veel efficiënter en effectiever te verdedigen.⁶¹ Deze voorkeur voor nucleaire oorlogvoering staat in contrast met de in *flexible response* uitgedragen voorkeur voor de conventionele oplossing. Vreemd genoeg lijkt de gevechtshandleiding van 1968 hiermee tegen de eigen lotsbestemming in te gaan: waar de handleiding werd herzien met het doel om een praktische uitvoering van *flexible response* mogelijk te maken, was het resultaat een tactische doctrine die binnen dit kader weinig houvast bood en zich juist uitgesproken op de nucleaire oplossing richtte. Wellicht ligt een verklaring voor deze discrepantie in de vraag is of 1 (NL) Legerkorps zonder nucleaire vuursteun de conventionele superioriteit van de aanvalstroepen van het Warschaupact in de praktijk wel voldoende weerstand had kunnen bieden: misschien dachten de Nederlandse tactici dat de inzet van nucleaire wapens de enige hoop op een succesvolle verdediging bood.

***Flexible response* voor het eerst in de praktijk – of toch niet?**

Met de nieuwe Defensienota en de herziening van de gevechtshandleiding was de Koninklijke Landmacht aan het eind van de jaren zestig klaar om *flexible response* ook in de praktische plannen voor de verdediging van de Noord-Duitse laagvlakten uit te werken. Het nieuwe operatieplan van 1 (NL) Legerkorps dat op 1 april 1969 van kracht werd droeg als eerste de theorie van de nieuwe NAVO-strategie met zich mee. Daarmee verving zij het laatste operatieplan wat nog in de geest van *massive retaliation* was geschreven: het in 1964 ontworpen operatieplan dat geldig was vanaf 1 april 1966.

De operatieplannen van 1 (NL) Legerkorps beschreven de plannen voor de Nederlandse verdediging van de Noord-Duitse laagvlakten. De verdediging van dit gebied vond plaats binnen de grotere NAVO-verdedigingsplannen voor West-Europa. In het kader van deze verdedigingsplannen had het militair opperbevel van de NAVO West-Europa aan het eind van de jaren vijftig opgedeeld in gebieden die ieder door verschillende NAVO-legergroepen verdedigd dienden te worden. De Nederlandse bijdrage aan deze verdediging werd gevormd door 1 (NL)

⁶⁰ Hoffenaar en Schoenmaker, *Met de blik naar het oosten*, 231.

⁶¹ Departement van Defensie, *Gevechtshandleiding VS 2-1386* (1968), 270-271.

Legerkorps, dat fungeerde als onderdeel van de *Northern Army Group* (NORTHAG). In deze rol diende 1 (NL) Legerkorps, evenals een West-Duits, een Brits en een Belgisch legerkorps, de verdediging van een gedeelte van West-Duitsland op zich te nemen. In het geval van 1 (NL) Legerkorps ging dit om de Noord-Duitse laagvlakten, het noordelijkste vak binnen het weerstandsgebied van NORTHAG. Het legerkorpsvak van 1 (NL) Legerkorps strekte zich uit vanaf Bremen en Bremerhaven tot de oevers van de Elbe in de omgeving van Schnackenburg. In het kader van de verdediging van dit vak had de commandant-NORTHAG in 1963 nieuwe operatiebevelen uitgevaardigd, waarin vastgesteld stond dat de vijand ten oosten van de rivier de Weser vernietigd diende te worden.⁶² De verdediging diende dus zo ver mogelijk oostwaarts te worden gevoerd, naar de West-Duitse wens van een voorwaartse verdediging.

In het in 1964 ontworpen operatieplan had de commandant-1 (NL) Legerkorps de beschikking over twee divisies (1 en 4 Divisie), twee infanteriebrigades (101 en 32 Infanteriebrigade), een geniegevechtsgroep (101 Geniegevechtsgroep) en een verscheidenheid aan overige logistieke en verzorgingseenheden. Een derde divisie (5 Divisie) behoorde formeel ook tot 1 (NL) Legerkorps, maar de onderbevelstelling van deze divisie werd in oorlogstijd bepaald door de commandant-NORTHAG; het was dus onzeker of commandant-1 (NL) Legerkorps deze divisie daadwerkelijk in de verdediging in zou kunnen zetten. In het operatieplan uit 1964 verdedigde 4 Divisie het voorste gedeelte van het legerkorpsvak, met 1 Divisie in de rug. Het legerkorpsachtergebied werd door 5 Divisie beveiligd. Het primaire doel van de verdediging bestond uit het vernietigen van vijandelijke tanks: door middel van een beweeglijke verdediging diende een slijtageslag te worden gevoerd waarbij de vijandelijke pantsertroepen tot staan gebracht en vernietigd zouden worden. In de volgende fase van het gevecht dienden 4 en/of 1 Divisie de vijand aan de riviertjes de Aue en de Seeve te stoppen en het beslissende gevecht aan te gaan. Wanneer de vijand deze verdediging wist te penetreren, zou 1 Divisie kernwapens inzetten om de vijand alsnog te vernietigen.⁶³

Met het operatieplan van 1 (NL) Legerkorps uit 1969 diende de herwaardering van de conventionele oplossing uit *flexible response* in de praktijk te worden gebracht. Hoffenaar en Schoenmaker stellen echter dat ook in dit nieuwe operatieplan de nucleaire afhankelijkheid van 1 (NL) Legerkorps nog altijd zeer groot was als gevolg van de conventionele overmacht van het Warschaupact.⁶⁴ In het operatieplan van 1969 traden 4 Divisie en 1 Divisie nog altijd achter elkaar op. Het grote verschil in de wijze van optreden ten opzichte van het vorige operatieplan bestond uit het feit dat 4 Divisie in het voorste divisievak nu in plaats van het verdedigend

⁶² Hoffenaar en Schoenmaker, *Met de blik naar het Oosten*, 146, 170-171.

⁶³ Ibidem, 159, 165, 171, 173-174.

⁶⁴ Ibidem, 231.

gevecht het verdragend gevecht diende te voeren over een afstand van zeventig kilometer. Het verdragend gevecht was een gevechtvorm die in VS 2-1386 (1968) als volgt gedefinieerd werd:

de gevechtvorm, waarbij over een bepaalde diepte van het eigen gebied de inzet van de eigen – in verhouding tot de vijand – zwakkere middelen is gericht op het verkrijgen van een maximaal oponthoud van de vijand ten koste van een aanvaardbaar verlies aan terrein, onder zoveel mogelijk behoud van een eigen gevechtskracht en eigen vrijheid van handelen en waarbij gelijktijdig wordt getracht de vijand zo groot mogelijke verliezen toe te brengen.⁶⁵

Het beslissende gevecht diende vervolgens in het zuidelijke deel van het divisievak van 1 Divisie plaats te vinden, dat in het operatieplan van 1969 een stuk dieper in het legerkorpsvak lag dan in de jaren daarvoor. 1 Divisie diende hier het verdedigende gevecht te voeren tegen de gesleten vijandelijke troepen, om zo de overgangen over de rivieren Weser en Aller en het gebied waar de eigen kernwapens opgeslagen lagen te beschermen. Terwijl dit gebeurde kon 4 Divisie recupereren en het noordelijke deel van het divisievak van 1 Divisie beveiligen.⁶⁶

Het probleem van deze verdediging lag in het feit dat de brigades van 1 (NL) Legerkorps die de verdediging dienden te voeren over voldoende vuurkracht beschikten om de vijandelijke troepen af te stoppen, maar niet om hen vervolgens ook te vernietigen. Hiervoor dienden de vijandelijke troepen in zogenaamde *nuclear target areas* geconcentreerd te worden, waar zij vervolgens met de gerichte inzet van tactische kernwapens vernietigd konden worden. 4 Divisie diende deze kernwapeninzet vervolgens met een tegenaanval uit te buiten. Voor de inzet van deze tactische kernwapens was echter toestemming nodig vanuit zowel Washington als Den Haag, wat in de praktijk de nodige tijd in beslag zou nemen. In het operatieplan was geen plan opgenomen voor het geval deze toestemming te lang op zich zou laten wachten.⁶⁷ Hiermee sloot het operatieplan van 1969 in navolging van de Defensienota's van 1964 en 1968 en de gevechtshandleiding van 1968 ook niet aan bij de conventionele geest van *flexible response*.

Kort na de invoering van het nieuwe operatieplan kwam in de eind 1969 gehouden NORTHAG-oefening LION 69 bovendien nog een ander probleem met het nieuwe operatieplan naar voren. Het verdragend gevecht van 4 Divisie werd als een grote zwakte binnen het operatieplan van 1 (NL) Legerkorps gezien. Vanuit NORTHAG werd gesteld dat het verschil in conventionele sterkte tussen de NAVO-strijdkrachten en het Warschaupact een verdediging vereiste die zo ver oostelijk als mogelijk gevoerd werd. Een verdragend gevecht in het oostelijke deel van het weerstandsgebied zou de vijand de mogelijkheid bieden om met sterke

⁶⁵ Departement van Defensie, *Gevechtshandleiding VS 2-1386* (1986), 279.

⁶⁶ Hoffenaar en Schoenmaker, *Met de blik naar het Oosten*, 232.

⁶⁷ Ibidem, en M. Elands, R. van Gils en B. Schoenmaker, *De geschiedenis van 1 Divisie '7 December' 1946-1996* (1996) 212.

troepenmachten diepe penetraties in het weerstandsgebied te maken, wat de vijand vervolgens de mogelijkheid zou bieden om de NAVO-troepen via een open flank aan te vallen en in te sluiten. Met name de noordelijke flank van het weerstandsgebied van 1 (NL) Legerkorps vormde zo een grote zwakte binnen de NORTHAG-operatieplannen.⁶⁸

Aan het einde van de jaren zestig was het zo nog niet gelukt om de conventionele focus van *flexible response* naar in de praktijk uitvoerbare verdedigingsplannen te vertalen. Wanneer de operatieplannen uit 1964 en 1969 naast elkaar gelegd worden, blijkt uit weinig dat de NAVO tussen beide plannen een volledige nieuwe strategie had aangenomen. Beide plannen getuigden nog altijd van een sterke nucleaire afhankelijkheid voor het voeren van een succesvolle verdediging. Daarmee legde het operatieplan van 1969 gelijk een vinger op de zere plek van 1 (NL) Legerkorps: het legerkorps beschikte simpelweg nog niet over de militaire middelen om een succesvolle conventionele verdediging te voeren tegen de superieure aantallen van het Warschaupact. Wellicht dwong dit de Nederlandse militaire planners tot het schrijven van een operatieplan met een dergelijke nucleaire afhankelijkheid in de verdediging.

De in de Defensienota's van 1964 en 1968 aangekondigde modernisatie en mechanisatie van het materiaal moest deze zwakke plek verhelpen, maar deze plannen waren nog weinig concreet van aard. Daarnaast had de herziening van de gevechtshandleiding in 1968 geen tactische concepten opgeleverd om de praktische uitvoering van *flexible response* mogelijk te maken. Het Nederlandse defensiebeleid maakte hiermee in de jaren na de invoering van de nieuwe NAVO-strategie niet de vereiste stap vooruit naar een sterke conventionele strijdmacht, maar juist een pas op de plaats, waardoor de verdediging van de Noord-Duitse laagvlakten sterk afhankelijk bleef van nucleaire inzet en Nederland direct na de invoering van *flexible response* al achter de feiten aan liep.

⁶⁸ Nationaal Archief, archief Staf 1^e Legerkorps (archiefinventaris 2.13.148), inventarisnummer 173, 'Verslag oefening LION 69' (20 januari 1970).

Hoofdstuk II: onzekerheid, ommekeer en vooruitgang (1969-1979)

In het afgelopen hoofdstuk is de overgang van de strategie van *massive retaliation* naar *flexible response* besproken, evenals de gevolgen die deze overgang had voor de operatieplannen en de tactische doctrine van de Koninklijke Landmacht. Ook is besproken in hoeverre de nieuwe strategie effect had op de Defensienota's uit 1964 en 1968 en op het nieuwe operatieplan van 1 (NL) Legerkorps. Uit al deze documenten bleek echter dat de conventionele focus van *flexible response* eind jaren zestig nog niet in de praktijk vertaald had kunnen worden. De Defensienota's uit de jaren zestig hadden echter van verschillende modernisaties en materieelmechanisaties gesproken die de conventionele slagkracht van 1 (NL) Legerkorps sterk zouden vergroten. In dit tweede hoofdstuk wordt besproken in hoeverre deze modernisaties en mechanisaties het gewenste effect hadden. Daarnaast zullen ook de ontwikkelingen uit de jaren zeventig aan bod komen. In dit decennium kwam een nieuw, progressief kabinet aan de macht, wat gevolgen had voor de ontwikkelingen binnen Defensie in deze periode. De nieuwe Defensienota van dit kabinet zal in dit hoofdstuk besproken worden, evenals het nieuwe operatieplan van 1 (NL) Legerkorps uit 1974. Vervolgens zullen ook enkele ontwikkelingen op het gebied van de Nederlandse tactische doctrine besproken worden, en tenslotte zal het operatieplan van 1 (NL) Legerkorps uit 1979 aan bod komen. Het hoofdstuk beslaat hiermee de periode 1969-1979.

De vroege jaren zeventig: oplossingen voor de problemen van 1 (NL) Legerkorps?

Uit het in 1969 ingevoerde operatieplan bleek duidelijk dat de Nederlandse verdediging van de Noord-Duitse laagvlakten aan het begin van de jaren zeventig nog niet in de conventionele gedachte achter *flexible response* paste. De conventionele achterstand van 1 (NL) Legerkorps ten opzichte van de vijandelijke troepen werd in de vroege jaren zeventig wel deels ingelopen door de aanschaf van de nieuwe Leopardtank, een besluit dat de Legerraad in 1968 genomen had. De aankoop van 468 nieuwe tanks had echter als bijgevolg dat andere vernieuwingsplannen binnen de Koninklijke Landmacht uitgesteld of over een langere periode uitgesmeerd dienden te worden: het ontbrak de Koninklijke Landmacht aan voldoende budget om alle modernisatie- en mechanisatieplannen gelijktijdig door te voeren. Staatssecretaris van Defensie Joop Haex (CHU) plaatste in 1970 dit gebrek aan financiële middelen tijdens een vergadering van de Legerraad in een algemene trend binnen de NAVO-lidstaten, waarbij de bereidheid tot stevige investeringen in de gezamenlijke verdediging NAVO-breed te kort schoot.⁶⁹

De NAVO was vrijwel gelijktijdig tot dezelfde conclusie gekomen. Het eind 1970 goedgekeurde document *Alliance Defence for the Seventies* (AD '70) stelde dat de conventionele

⁶⁹ Hoffenaar en Schoenmaker, *Met de blik naar het Oosten*, 252-256.

achterstand van de NAVO ten opzichte van het Warschaupact alleen met structurele investeringen in de NAVO-verdediging ingelopen kon worden. Met name de pantserbestrijdingsmiddelen, de luchtverdediging, de flanken van de NAVO-verdediging – waar 1 (NL) Legerkorps er één van vormde – en de opstellingen in vreedstijd werden als zwakke plekken aangestipt.⁷⁰ Volgens De Wijk vormde AD '70 hiermee de eerste gemeenschappelijke poging van de NAVO-lidstaten om de theorie achter *flexible response* in de praktijk uitvoerbaar te maken.⁷¹ Hoffenaar en Schoenmaker benadrukken dat AD '70 voor Nederland een benadrukking van de al eerder geïdentificeerde problemen rondom 1 (NL) Legerkorps vormde; de zwakte van de door 1 (NL) Legerkorps beveiligde noordelijke NAVO-flank, het gebrek aan pantserbestrijdings- en luchtverdedigingsmiddelen binnen 1 (NL) Legerkorps en de mobilisatieproblemen van de Nederlandse troepen dienden allen verbeterd te worden.⁷²

Deze conventionele achterstand van de Nederlandse troepen werd in de vroege jaren zeventig deels opgevangen toen de in de Defensienota's van '64 en '68 genoemde modernisatie- en mechanisatieplannen werkelijkheid werden. Na de eerder genoemde aanschaf van de Leopardtank eind jaren zestig kwamen begin jaren zeventig verschillende andere projecten gereed. In het kader van de pantserbestrijding werd eind 1971 besloten om voor de antitankcompagnieën van 1 (NL) Legerkorps het TOW-wapensysteem (*Tube launched Optically tracked Wire command link guided missile*) aan te schaffen.⁷³ De mobilisatieproblemen van de Nederlandse troepen werden deels opgelost door de aanschaf van 75 spoorwagens en het op volle sterkte brengen van de in West-Duitsland gelegerde 41 Pantserbrigade met 500 extra militairen. In het kader van de luchtverdediging koos staatssecretaris Haex voor de aanschaf van de pantserrups tegen luchtdoelen (PRTL), een mobiel gepantserd luchtdoelgeschut op een Leopard-onderstel.⁷⁴

Veranderingen in het politieke klimaat

Toen de ambtstermijn van minister Den Toom en staatssecretaris Haex in 1971 ten einde kwam waren de door hen ingestelde modernisatie- en mechanisatieplannen nog in volle gang. De vraag was in hoeverre het nieuwe kabinet hun inspanningen op defensiegebied zou voortzetten. Met name de VVD, de partij van Den Toom, pleitte voor verdere investeringen. Den Toom zelf had in

⁷⁰ 'Alliance Defence for the Seventies', 3 december 1970, http://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_26792.htm?selectedLocale=en (16-10-2015).

⁷¹ De Wijk, 'Flexibility in response?' 125-126.

⁷² Hoffenaar en Schoenmaker, 257-261.

⁷³ Nationaal Archief, archief Generale Staf (inventarisnummer 2.13.110), inventarisnummer 1876, 'Memorandum inzake de beslissingen genomen m.b.t. de invoering van de TOW' (22 december 1971) en 'Memo realisatie legerplan nr. 22: Realisatie TOW/AMX atehdn' (20 januari 1972).

⁷⁴ Hoffenaar en Schoenmaker, 259-261.

een aan de informateur van het nieuwe kabinet gerichte nota voorgesteld om de defensie-uitgaven aan het nationaal inkomen te koppelen, om de krijgsmacht zo meer financiële zekerheid voor de toekomst te geven.⁷⁵ Het op 6 juli 1971 geformeerde kabinet onder leiding van Barend Biesheuvel (ARP), bestaande uit ministers van de KVP, ARP, CHU, VVD en DS'70 en met Hans de Koster (VVD) als nieuwe minister van Defensie, besloot tot deze koppeling over te gaan, maar stelde daarnaast weinig extra middelen voor Defensie ter beschikking. De hoogte van het percentage van het nationale inkomen dat naar Defensie zou gaan diende bovendien eerst vastgesteld te worden door een onafhankelijke commissie, die zou onderzoeken welke middelen en methoden nodig waren om aan de NAVO-taken te voldoen.⁷⁶

Deze Commissie-Van Rijckevorsel, vernoemd naar voorzitter Karel van Rijckevorsel (KVP), bracht in maart 1972 het rapport *De toekomst van de Nederlandse defensie. Bevindingen en aanbevelingen* uit. In dit rapport werd aanbevolen om gemiddeld 4,25 procent van het nationaal inkomen aan de defensie-uitgaven te besteden, een verhoging ten opzichte van het huidige niveau van 3,945 procent. Daarnaast diende er een tweede brigade en verkenningsbataljon in West-Duitsland te worden gelegerd, zodat de mobilisatieproblemen van 1 (NL) Legerkorps deels opgelost werden. De commissie was echter niet eensgezind in al haar aanbevelingen. Een minderheid binnen de commissie was van mening dat Nederland beter vast kon houden aan het huidige investeringsniveau en daarnaast enkele NAVO-taken af diende te stoten om zo de financiële verplichtingen te verlichten. In het kader van deze verlichtingen stelde deze minderheid bovendien voor om 1 (NL) Legerkorps in te krimpen tot vier parate en twee mobilisabele brigades, waarbij 5 Divisie en 101 Infanteriebrigade zouden verdwijnen.⁷⁷

De plannen van (de meerderheid) van de Commissie-Van Rijckevorsel leken zo een goede stap te vormen in de richting van een Nederlands defensieapparaat dat de eigen NAVO-taken succesvol kon uitvoeren. Verschillende problemen die in AD '70 benoemd waren zouden door de nieuwe plannen worden aangepakt. De implementatie van deze plannen raakte echter in gevaar toen in juli 1972 het kabinet-Biesheuvel viel na de uittreding van DS '70 uit de coalitie als gevolg van onenigheid over het financieel-economisch beleid. Minister De Koster, die zijn eigen plannen hierdoor niet langer uit kon voeren, pleitte in een politiek testament voor een verzoening van de voor 1 (NL) Legerkorps en de NAVO operationeel minimaal noodzakelijke middelen en de financiële haalbaarheid van dergelijke investeringen. Alle investeringen boven dit minimum zouden volgens De Koster politiek onverkoopbaar zijn.⁷⁸ Uit deze opmerkingen lijkt een politieke onwil tot investeringen in het Nederlandse defensieapparaat te blijken, die als

⁷⁵ Hoffenaar en Schoenmaker, *Met de blik naar het oosten*, 265.

⁷⁶ Ibidem, 268.

⁷⁷ Ibidem, 269-270.

⁷⁸ Ibidem, 272.

gevolg had dat 1 (NL) Legerkorps niet over de middelen kon beschikken die nodig waren om de conventionele gedachte achter *flexible response* effectief in de praktijk te brengen.

Deze kritische houding van verschillende Nederlandse politieke partijen ten opzichte van investeringen in het Nederlandse defensieapparaat kwam begin 1973 tot uiting in het nieuwe kabinet onder leiding van Joop den Uyl (PvdA). Het nieuwe kabinet-Den Uyl vormde de meest linkse regering die Nederland ooit had gekend, iets wat niet veel goeds kon bieden voor de toekomst van het Nederlandse defensieapparaat.⁷⁹ Met de Partij van de Arbeid als de grootste regeringspartij en Henk Vredeling (PvdA) als nieuwe minister van Defensie lag het Nederlandse defensiebeleid nu in handen van sommigen van de grootste critici van het beleid van Den Toom en De Koster. Den Uyl liet kort na de formatie van het nieuwe kabinet al weten dat de defensie-uitgaven niet langer met het nationaal inkomen mee zouden stijgen, waarmee hij inging tegen het advies van de Commissie-Van Rijckevorsel.⁸⁰ De verdere plannen van het nieuwe kabinet zouden in de nieuwe Defensienota bekendgemaakt worden.

Een onzekere planning: het nieuwe operatieplan van 1 (NL) Legerkorps

Terwijl op politiek gebied grote onzekerheid bestond over de toekomst van het Nederlandse defensieapparaat, werd op militair gebied de laatste hand gelegd aan het nieuwe operatieplan van 1 (NL) Legerkorps. Deze vreemde samenloop van omstandigheden had als gevolg dat op 1 juni 1974 een operatieplan van kracht werd dat voor een groot deel haar oorsprong had in het beleid van Den Toom en De Koster, terwijl korte tijd later de Defensienota van het nieuwe kabinet-Den Uyl gepresenteerd zou worden. Daarmee bestond de mogelijkheid dat het nieuwe operatieplan als gevolg van mogelijke reorganisaties al zeer snel achterhaald zou zijn, wat de vraag oproept of het niet wijzer zou zijn geweest om het operatieplan pas op een later tijdstip van kracht te laten worden. Anderzijds waren veel van de modernisatie- en mechanisatieplannen uit de Defensienota's van 1964 en 1968 in 1974 al voltooid, waardoor 1 (NL) Legerkorps over een sterkere strijdmacht beschikte dan in 1969. Het nieuwe operatieplan diende deze verbeteringen in de verdedigingsplannen van 1 (NL) Legerkorps te incorporeren.

In het operatieplan van 1974 had de commandant-1 (NL) Legerkorps in 1 en 4 Divisie de beschikking over twee parate divisies, met 5 Divisie als mobilisabele reserve. 1 (NL) Legerkorps had als opdracht om het defensief te voeren in het toegewezen legerkorpsvak, waarbij ten oosten van de voorste rand van het weerstandsgebied (vrw) een beveiligende strijdmacht werd uitgezonden. De vrw werd gevormd door het Elbe-Seitenkanaal, dat een natuurlijke hindernis zou zijn voor aanvallende troepen van het Warschaupact. De beveiligende strijdmacht had als

⁷⁹ Wielenga, *Nederland in de twintigste eeuw*, 259.

⁸⁰ Hoffenaar en Schoenmaker, *Met de blik naar het oosten*, 288.

taak om lichte vijandelijke aanvallen af te slaan. Wanneer dit onmogelijk bleek diende de beveiligende strijdmacht het zwaartepunt van de vijandelijke aanval te identificeren, zodat de divisies in het weerstandsgebied de verdediging hierop aan konden passen. Vervolgens diende de hoofdmacht van 1 (NL) Legerkorps, bestaande uit 1 en 4 Divisie, het weerstandsgebied ten oosten van de B3-snelweg en ten westen van het Elbe-Seitenkanaal te verdedigen en daarbij de vijand zo oostelijk mogelijk tot staan te brengen.⁸¹

Bij de verdediging van het weerstandsgebied traden 1 en 4 Divisie in het operatieplan van 1974 in tegenstelling tot eerdere operatieplannen niet langer achter elkaar, maar naast elkaar op. Na aankomst in het weerstandsgebied zouden beide divisies een brigade en een verkenningsbataljon inzetten als onderdeel van de beveiligende strijdmacht. Omdat het even zou duren voordat 1 en 4 Divisie in hun geheel in het legerkorpsvak aangekomen zouden zijn, zou de commandant-1 (NL) Legerkorps tot die tijd de beschikking hebben over de Duitse 3. *Panzerdivision* als beveiligende strijdmacht. Deze divisie vormde de reserve van het Eerste Duitse Legerkorps, dat zich in het legerkorpsvak ten zuiden van het vak van 1 (NL) Legerkorps bevond. De troepen van 1 en 4 Divisie dienden 3. *Panzerdivision* zo snel mogelijk af te lossen. 5 Divisie vormde de legerkorpsreserve en zou zich in het legerkorpsachtergebied verzamelen, met als taak om de overgangen over de Weser en het gebied ten westen daarvan te beveiligen tegen eventuele luchtlandingen.⁸²

Het zwaartepunt van de verdediging lag in het zuiden van het weerstandsgebied, in het divisievak van 4 Divisie. Volgens de inlichtingen van 1 (NL) Legerkorps werd een vijandelijke aanval vanuit de Salzwedelbogen richting de overgangen over de Weser via het gebied Uelzen-Lüneburg het meest waarschijnlijk geacht.⁸³ 4 Divisie diende in het zuidelijke gedeelte van het weerstandsgebied dan ook op volle sterkte het verdedigend gevecht te voeren, en zou indien nodig versterkt worden met de initieel bij 1 Divisie ingedeelde 43 Pantserbrigade. In dit gedeelte van het weerstandsgebied zou ook een legerkorpstegenaanval met twee reservebrigades worden voorbereid. In het noordelijke vak richtte 1 Divisie de verdediging met name op de bruggen die een vijandelijke overgang over de Elbe mogelijk maakten. Het verdedigende gevecht in het noordelijke deel van het weerstandsgebied diende 1 Divisie met één vooruitgeschoven brigade te voeren, mede omdat 43 Pantserbrigade in geval van nood onder bevel van 4 Divisie zou komen te staan.⁸⁴

Vergeleken met het operatieplan van 1969 vormt de formatie van 1 en 4 Divisie de grootste vernieuwing in het operatieplan van 1974. Het opstellen van beide divisies aan de

⁸¹ Nationaal Archief, archief Generale Staf (archieffnummer 2.13.110), inventarisnummer 1862, 'Opplan nr 1', 4.

⁸² Ibidem, 4-5, 7.

⁸³ Ibidem, B-1-1 - B-1-2.

⁸⁴ Ibidem, 5-7.

frontlinie van het weerstandsgebied spreekt een groter vertrouwen uit in de conventionele capaciteiten van 1 (NL) Legerkorps dan enkele jaren eerder het geval was. Dit zal ongetwijfeld te maken hebben met de instroming van de moderne Leopardtanks en de nieuwe TOW-pantserbestrijdingssystemen in het legerkorps, die ervoor zorgden dat de troepen van 1 (NL) Legerkorps een stuk beter opgewassen waren tegen de conventionele overmacht van het Warschaupact. Desalniettemin wordt ook in het operatieplan van 1974 gesteld dat de mogelijkheid om kernwapens in te zetten in elk stadium van het defensief verzekerd moet zijn.⁸⁵

Doordat 1 (NL) Legerkorps de verdediging in het kader van de voorwaartse verdediging zo ver oostelijk mogelijk diende te voeren en de gevechtshandleiding van 1968 niet voorzag in manoeuvrevormen in het verdedigend gevecht die gebruik maakten van de diepte van het legerkorpsvak lijkt de verdediging van 1 (NL) Legerkorps in het operatieplan van 1974 vrij lineair van aard te zijn geweest. Hoewel dit enerzijds betekende dat de gevechtskracht van 1 (NL) Legerkorps werd geconcentreerd in het vijandelijke zwaartepunt, was een dergelijke verdediging als gevolg van het gebrek aan diepte in de verdediging en het ontbreken van een uitgewerkte tactische doctrine voor het voeren van het conventionele verdedigende gevecht erg gevoelig voor een snelle doorbraak door het Warschaupact. Wanneer de vijandelijke troepen een dergelijke doorbraak succesvol wisten te volbrengen, zou een trage mobilisatie van 5 Divisie bovendien tot gevolg hebben dat de vijandelijke troepen vrijwel ongehinderd tot de Rijn op zouden kunnen stomen. Hoewel het operatieplan van 1974 zo weliswaar een verbetering ten opzichte van de plannen uit 1964 en 1969 vormde, waren zowel qua materieel als op tactisch gebied nog altijd verbeteringen nodig om de verdediging van de Noord-Duitse laagvlakten door 1 (NL) Legerkorps in de geest van *flexible response* tot een succes te maken.

Rechtsomkeert: de plannen van Den Uyl en de Defensienota van 1974

De keuze tussen een Nederlandse krijgsmacht die over adequate middelen beschikte om aan de NAVO-taken te voldoen en het bezuinigen op de defensie-uitgaven hield bij de voorbereidingen voor de nieuwe Defensienota in navolging van De Koster ook het nieuwe kabinet-Den Uyl bezig. Het nieuwe kabinet koos hierbij in het voorjaar van 1974 duidelijk voor de bezuinigingen door te besluiten om 500 miljoen gulden te besparen door 5 Divisie op te heffen, in navolging van een oud wetsvoorstel van de PvdA, de partij die nu de grootste regeringspartij was.⁸⁶ Hiermee leek één van de minderheidsadviezen van de Commissie-Van Rijckevorsel alsnog werkelijkheid te worden. De Nederlandse regering stond hiermee lijnrecht tegenover de NAVO-bondgenoten:

⁸⁵ Nationaal Archief, archief Generale Staf (archieffnummer 2.13.110), inventarisnummer 1862, 'Opplan nr 1', 5.

⁸⁶ Hoffenaar en Schoenmaker, *Met de blik naar het oosten*, 294.

hoewel Wielenga stelt dat de Atlantische trouw onder het kabinet-Den Uyl niet ter discussie werd gesteld, conflicteren deze kabinetsplannen duidelijk met het Nederlandse imago van de 'trouwe bondgenoot'.⁸⁷ Hiermee wordt de gebrekkige focus van Wielenga op het Nederlandse defensiebeleid in de twintigste eeuw duidelijk.

Het besluit om 5 Divisie in zijn geheel op te heffen kwam het kabinet echter op een storm van kritiek te staan. Allereerst sprak de Chef Generale Staf Jan van der Slikke zijn ongenoegen uit over de beslissing: volgens hem was 1 (NL) Legerkorps zonder 5 Divisie niet langer in staat om haar NAVO-taken te vervullen.⁸⁸ Ook de Nederlandse secretaris-generaal van de NAVO, Joseph Luns, en de Amerikaanse commandant van de NAVO-troepen in Europa, *Supreme Allied Commander Europe* (SACEUR) Andrew Goodpaster, evenals de Amerikaanse en West-Duitse regeringen leverden zware kritiek. Nederland werd er van beschuldigd een 'gat' in de NAVO-verdediging te laten vallen. De ministers van het kabinet-Den Uyl besloten als gevolg van deze kritiek om het plan om 5 Divisie op te heffen te schrappen uit de nieuwe nota.⁸⁹

Op 9 juli 1974 presenteerden minister Vredeling en zijn staatssecretarissen Cees van Lent en Bram Stemerding de nieuwe Defensienota, getiteld *Om de veiligheid van het bestaan. Defensiebeleid in de jaren 1974-1983*. In tegenstelling tot wat de bezuinigingsplannen van het kabinet-Den Uyl hadden doen vermoeden, droeg deze nota uitgebreide investeringsplannen voor de Nederlandse strijdmacht met zich mee. Uit de Defensienota werd duidelijk dat de defensie-uitgaven in de periode 1974-1978 jaarlijks met circa 90 miljoen gulden zouden stijgen. Hiermee is een opmerkelijke discrepantie zichtbaar tussen de politieke voornemens van het kabinet-Den Uyl en het daadwerkelijk gevoerde politieke beleid, waar eerdere werken nog geen aandacht aan hebben besteed. De zware kritiek op de bezuinigingsplannen van het kabinet vanuit de Defensietop, de NAVO en de Nederlandse politieke bondgenoten had duidelijk in het gewenste effect geresulteerd. Voor de periode 1979-1983 stonden de defensie-uitgaven nog niet vast. Wel was berekend dat een jaarlijkse stijging van de defensie-uitgaven van 145 miljoen gulden nodig zou zijn om aan de huidige NAVO-taken te kunnen blijven voldoen. Het was echter nog maar de vraag of er binnen de defensiebegroting ruimte zou zijn voor deze extra stijging van 55 miljoen gulden per jaar: wanneer deze ruimte niet beschikbaar zou zijn, zou dit volgens de Defensienota ingrijpende gevolgen hebben voor de structuur van de krijgsmacht en de investeringsruimte voor de komende jaren.⁹⁰

Flexible response werd in de Defensienota van 1974 omschreven als een strategie die allereerst gericht was op het voorkomen van oorlog door afschrikking middels een capabele bondgenootschappelijke verdediging. De regering sprak het beleid uit om het conventionele

⁸⁷ Wielenga, *Nederland in de twintigste eeuw*, 308.

⁸⁸ B. Schoenmaker, '5 Divisie in vogelvlucht', *Militaire Spectator*, 162 (1993) 304.

⁸⁹ Hoffenaar en Schoenmaker, *Met de blik naar het oosten*, 295.

⁹⁰ 'Om de veiligheid van het bestaan. Defensiebeleid in de jaren 1974-1983' (Den Haag 1974) 23, 31.

aspect van deze verdediging voorop te stellen en de nucleaire afhankelijkheid terug te dringen. Tegelijkertijd benadrukte de regering echter de onmisbaarheid van nucleaire wapens in de bestaande NAVO-strategie; een stille bevestiging dat de Nederlandse bijdrage aan de NAVO-verdediging ook in 1974 nog niet op het gewenste niveau was.⁹¹ Net zoals in de Defensienota's van 1964 en 1968 waren ook in 1974 hiervoor nog altijd conventionele versterkingen nodig.

Deze noodzaak werd in de Defensienota van 1974 opnieuw onderkend. Minister Vredeling signaleerde dat de Nederlandse krijgsmacht zonder adequate versterkingen de eigen operationele taken binnenkort uit zou moeten voeren met materieel dat zowel op het technische als op het tactische niveau het onderspit zou delven in een confrontatie met het Warschaupact.⁹² Om te verzekeren dat de eigen strijdkrachten flexibel en mobiel konden optreden en zo aan de vereisten van *flexible response* en de voorwaartse verdediging konden voldoen was mechanisatie en daarmee pantsering en modernisering van het bestaande materiaal nodig.⁹³ In de Defensienota van 1974 werden verschillende concrete materieelplannen voor 1 (NL) Legerkorps aangekondigd. De verschillende pantservoertuigfamilies van de Koninklijke Landmacht, de AMX, de YP-408 en de M113, zouden in het tienjarenplan alle drie vervangen worden, terwijl in diezelfde periode ook naar vervanging voor de verouderde Centurion- en AMX-13-tanks gezocht werd. De Defensienota voorzag tevens in plannen voor de aanschaf van nieuwe jeeps, vervanging van bestaand geniematerieel en de aanschaf van gevechtshelikopters om bij te dragen aan de pantserbestrijdingsmogelijkheden van 1 (NL) Legerkorps. Aangezien het operatieplan van 1974 sprak van een mogelijke aanval door een groot tankleger van het Warschaupact waren versterkingen op dit gebied bijzonder welkom.

Naast dit grotere materieel werden ook verschillende wapensystemen en ander kleiner materieel aangeschaft. Na de eerder genoemde invoering van het TOW-antitanksysteem in het begin van de jaren zeventig werd in de Defensienota een tweede bestelling geplaatst. Daarnaast voorzag de Defensienota in plannen voor de aanschaf van nieuwe boordwapens voor de Nederlandse pantservoertuigen, een nieuw gemechaniseerd luchtafweersysteem, nieuwe radar- en sensorsystemen en munitie en geschut voor de veldartillerie.⁹⁴

Om deze verdere investeringen in het Nederlandse defensieapparaat mogelijk te maken diende de in de Defensienota's van 1964 en 1968 al ingezette bezuinigingen op de exploitatiekosten doorgezet te worden. In de Defensienota van 1974 werd gesteld dat dit beleid in de periode van 1962 tot 1973 al een besparing van 25 procent had opgeleverd; de nieuwe plannen dienden een nog groter bedrag te besparen.⁹⁵ Om dit doel te bereiken kwam minister

⁹¹ 'Om de veiligheid van het bestaan', 14.

⁹² Ibidem, 28.

⁹³ Ibidem, 42.

⁹⁴ Ibidem, 63-64.

⁹⁵ Ibidem, 43.

Vredeling in de nieuwe Defensienota met een plan om de vredessterkte van 1 (NL) Legerkorps met 10.000 personen te verminderen door middel van een grootschalige reorganisatie. Na deze reorganisatie zou 1 (NL) Legerkorps bestaan uit zes pantserinfanteriebrigades, drie pantserbrigades, een infanteriebrigade en enkele ondersteunende gevechts- en verzorgingseenheden. Binnen de verschillende brigades van het legerkorps zou een groter deel van de bataljons bovendien een mobilisabele status krijgen, waardoor de vredessterkte van 1 (NL) Legerkorps met circa twintig procent verlaagd werd.⁹⁶

De grootste reorganisatie die in de Defensienota van 1974 doorgezet werd was echter de mechanisatie van 5 Divisie. Een opvallend plan, aangezien zoals eerder genoemd een conceptversie van de Defensienota nog het plan bevatte om de divisie in zijn geheel op te heffen. In de definitieve versie was echter een plan opgesteld om in navolging van 1 en 4 Divisie ook 5 Divisie volledig te mechaniseren, gebaseerd op een model dat de voorganger van minister Vredeling, oud-minister de Koster, in juni 1972 had goedgekeurd, een maand voor de val van het kabinet-Biesheuvel.⁹⁷ De mechanisatie van 5 Divisie zou bereikt worden door de parate pantserinfanteriebrigades van 1 en 4 Divisie ieder met één bataljon te verkleinen, en de pantserinfanteriebataljons die hiermee wegvielen uit 1 en 4 Divisie mobilisabel te maken en over te hevelen naar 5 Divisie. Daarnaast zou voor 5 Divisie nog een extra pantserinfanteriebataljon worden geformeerd en uitgerust. De mobilisabele infanteriebataljons die voorheen deel uitmaakten van 5 Divisie zouden worden opgeheven. Hiermee hadden alle drie de divisies beschikking over twee pantserbrigades en twee pantserinfanteriebrigades, en beschikte 1 (NL) Legerkorps met 5 Divisie over een mobilisabele reserve die mobiel en flexibel kon optreden. Volgens de planning van de Defensienota zou de reorganisatie in 1978 voltooid moeten zijn, waarmee het operatieplan van 1974 in elk geval tot dan bruikbaar bleef.⁹⁸

De nieuwe Defensienota zette met deze mechanisatie- en moderniseringsplannen de tendens van de Defensienota's van 1964 en 1968 voort, zij het dat de nota ditmaal over aanzienlijk concretere plannen beschikte. Opvallend is dat waar het kabinet-Den Uyl in de periode na hun aantreden nog een zeer negatieve blik op het defensieapparaat leek te hebben, de nieuwe Defensienota een uitzonderlijke hoeveelheid investeringsplannen bevatte. Hiermee was een kabinet dat vaak gezien wordt als het meest linkse kabinet uit de Nederlandse geschiedenis direct verantwoordelijk voor de grootste – en belangrijkste – defensie-investering tot dan toe: een onsamenhangendheid die in dit onderzoek voor de eerste keer wordt geconstateerd. De felle kritiek vanuit de Nederlandse legerleiding en de NAVO-bondgenoten had duidelijk het gewenste resultaat gehad. Desalniettemin voldeed de Defensienota niet aan alle

⁹⁶ 'Om de veiligheid van het bestaan', 43-44.

⁹⁷ Nationaal Archief, archief Legerraad (inventarisnummer 2.13.182), inventarisnummer 28, 'Verslag 19/72 van de bijzondere bijeenkomst van de Legerraad op 5 en 6 juni 1972 op de Hoge Veluwe', 17-19.

⁹⁸ 'Om de veiligheid van het bestaan', 43-46.

NAVO-wensen: de vredessterkte van 1 (NL) Legerkorps werd zoals gezegd nog altijd met twintig procent verminderd. Het zou hoe dan ook nog even duren voordat de materieel- en modernisatieplannen uit de Defensienota gerealiseerd werden: tot die tijd diende 1 (NL) Legerkorps te roeien met de riemen die het had.

Active defense: nieuwe tactische concepten uit de VS

Nederland was met de investeringsplannen uit de nieuwe Defensienota halverwege de jaren zeventig niet de enige NAVO-lidstaat die naar manieren zocht om de conventionele capaciteiten van de eigen strijdkrachten beter aan te doen sluiten bij de strategie van *flexible response*. In dit opzicht vond in 1976 in de Verenigde Staten een belangrijke ontwikkeling plaats met de vernieuwing van de Amerikaanse gevechtshandleiding *Field Manual 100-5*. Aangezien de Verenigde Staten met afstand de grootste militaire bijdrage aan de NAVO-strijdkrachten leverde, zou deze nieuwe tactische doctrine ook op 1 (NL) Legerkorps een grote invloed hebben.

Net zoals de Nederlandse gevechtshandleiding VS 2-1386 uit 1968 was de nieuwe Amerikaanse gevechtshandleiding sterk toegespitst op een confrontatie in Europa tussen de strijdkrachten van de NAVO en het Warschaupact.⁹⁹ Door verschillende militaire ervaringen in de eerste helft van de jaren zeventig, met name uit de Jom Kippoeroorlog, was het Amerikaanse vertrouwen in een conventionele verdediging bij een dergelijke confrontatie sterk gegroeid. De moderne tank nam door zijn veelzijdigheid een uiterst belangrijke plaats in het gevecht in, en de beweeglijkheid en flexibiliteit van de pantserinfanterie leidde tot veranderingen in het doctrinair denken. Ook de toevoeging van gevechtshelikopters en de ontwikkeling van luchtmobiele eenheden hadden hun uitwerking op de tactische doctrine, omdat de mogelijkheid om troepen ongeacht het terrein snel te verplaatsen zowel de tactische als strategische beweeglijkheid van de eigen troepenmacht sterk vergrootte.¹⁰⁰

In de nieuwe *Field Manual 100-5* kwam ook de tactische doctrine van de Sovjet-Unie aan bod. Ook in deze doctrine nam de tank een belangrijke plaats in. De legers van het Warschaupact bestonden voor een zeer groot aandeel uit pantservoertuigen, voornamelijk tanks, en de massale inzet van deze pantservoertuigen, in zowel conventionele als nucleaire omstandigheden, stond centraal in de doctrine van het Warschaupact. Daarbij was met name de beweeglijkheid van de troepen van groot belang. Het doel van de Warschaupact-strijdkrachten was om een doorbraak in de NAVO-verdediging te forceren door een massale aanval op een smal front, waarbij een verdedigende divisie met twee echelons van ieder zo'n zeshonderd tanks geconfronteerd zou

⁹⁹ U.S. Army, *Field Manual (FM) 100-5 Operations* (Washington D.C. 1976) 1-2.

¹⁰⁰ Ibidem, 2-10, 2-30 – 2-31.

worden. Snelheid was hierbij essentieel, aangezien een snelle opmars het risico op vernietiging door een kernaanval sterk verminderde.¹⁰¹

De NAVO-strijdkrachten dienden een dergelijke doorbraak van de voorste verdedigingslinie te voorkomen. Hiervoor presenteerde het Amerikaanse leger de doctrine van *active defense*. De taak om met een minderheid in troepensterkte toch het eerste gevecht van de oorlog te kunnen winnen stond centraal. Binnen *active defense* moest gebruik gemaakt worden van de voordelen van de verdediger, zoals het gebruik maken van dekking, het versterken van het terrein en het opzetten van hinderlagen. Tegelijkertijd diende gezocht te worden naar mogelijkheden om het initiatief van de aanvallers over te nemen en het gevecht te beslissen. Hiermee werd ook het offensief een belangrijk onderdeel van het defensief.¹⁰²

In het kader van de NAVO-verdediging schreef *active defense* de inzet van een sterke beveiligende strijdmacht voor, die net als in het operatieplan van 1 (NL) Legerkorps uit 1974 ten oosten van de vrw zou opereren. Deze beveiligende strijdmacht diende de confrontatie met de vijand hiervoor actief te zoeken, om zo de vijandelijke aanvalsrichting te identificeren en de vijandelijke opmars te vertragen. In de tussentijd diende de verdedigende hoofdmacht zich te concentreren in het gedeelte van het weerstandsgebied waar het zwaartepunt van de vijandelijke aanval lag, zodat de vijand geen beslissende overmacht in dit gebied kon behalen. Wanneer het tot een treffen aan de vrw kwam, diende de verdedigende partij door een concentratie van vuur in zo min mogelijk tijd zoveel mogelijk vijandelijke troepen te vernietigen. Aangezien de Sovjetdoctrine een massale aanval met pantservoertuigen voorschreef, zouden tanks en andere pantserbestrijdingsmiddelen hierbij een grote rol spelen.¹⁰³

Follow the leader: veranderingen binnen het Nederlandse tactisch denken

Kort na de invoering van de nieuwe Amerikaanse gevechtshandleiding gingen ook in Nederland stemmen op voor een herziening van de tactische doctrine in de geest van *active defense*. In 1977 drongen zeven docenten tactiek aan de Hogere Krijgsschool, de toenmalige officiersopleiding van de Koninklijke Landmacht, met het artikel 'Verdedigen!... maar hoe?', gepubliceerd in de *Militaire Spectator* aan op een dergelijke herziening van de Nederlandse gevechtshandleiding uit 1968. De gevechtshandleiding ging immers nog altijd uit van de vroegtijdige inzet van kernwapens in de verdediging van het legerkorpsvak – een idee dat niet strookte met de conventionele focus achter *flexible response*.¹⁰⁴

¹⁰¹ U.S. Army, *FM 100-5* (1976) 2-2, 2-31 – 2-32, 5-2.

¹⁰² Ibidem, 1-1 – 1-2, 5-2, 5-7.

¹⁰³ Ibidem, 3-6, 5-3, 5-7, 5-13.

¹⁰⁴ Hoffenaar en Schoenmaker, *Met de blik naar het oosten*, 352.

De auteurs van het artikel 'Verdedigen!... maar hoe?' concludeerden dat het verdedigingsconcept zoals dit in de gevechtshandleiding van 1968 beschreven was niet leidde tot een effectieve verdediging, maar slechts tot de uitvoering van tegenaanvallen. Een betere opvatting over de verdediging – volgens de auteurs de belangrijkste gevechtsvorm voor de Koninklijke Landmacht – was noodzakelijk. Daarnaast hadden ontwikkelingen op technisch en tactisch gebied uit de vroege jaren zeventig een grote invloed gehad op de verdedigende capaciteiten van de Nederlandse krijgsmacht, met name op het gebied van pantserbestrijding. De gevechtshandleiding diende deze hernieuwde capaciteiten te reflecteren.¹⁰⁵

De belangrijkste conclusie van de auteurs met betrekking tot deze verbeterde verdedigende capaciteiten was dat zij als gevolg hadden dat het element vuur zich sterker ontwikkeld had dan het element beweging. Deze verhouding was volgens de auteurs in het voordeel van de verdedigende partij, die immers vanuit vooraf voorbereide opstellingen de beweeglijk optredende vijand onder vuur kon nemen. Als gevolg van deze ontwikkelingen waren de Nederlandse troepen, in tegenstelling tot in 1968, nu in staat om daadwerkelijk een conventionele verdediging te voeren tegen de strijdkrachten van het Warschaupact.¹⁰⁶

De invulling van deze verdediging zoals de auteurs deze voor zich zagen kwam in grote lijnen overeen met het Amerikaanse concept van *active defense*. Een tankzware beveiligende strijdmacht met een sterk pantserbestrijdend vermogen diende de vijand al voor de vrw zo groot mogelijke verliezen toe te brengen en te vertragen. Wanneer de vijand de vrw wist te bereiken, dienden de voordivisies de vijand op te vangen in een “steeds verdichtend web van vuur”, waarbij het doel was om de vijand onaanvaardbare verliezen toe te brengen en penetraties van de vrw te voorkomen. In het geval dat de vijand de vrw toch wist te penetreren, konden de vijandelijke troepen opgevangen worden door de verdediging in de diepte van het weerstandsgebied te voeren. Ook werd de rol van de tegenaanval in het nieuwe verdedigingsconcept sterk afgezwakt. Waar de tegenaanval in de gevechtshandleiding van 1968 nog als de beslissende fase van het gevecht werd gezien, stelden de auteurs overeenkomstig met *active defense* dat tegenaanvallen slechts een beperkte functie hadden: het verdedigende gevecht diende de beslissende fase van het gevecht te vormen.¹⁰⁷

Ondanks dat de Koninklijke Landmacht volgens de auteurs halverwege de jaren zeventig beter in staat was om het verdedigend gevecht op conventionele wijze te voeren, stipten de auteurs nog wel enkele problemen aan. Zo bespraken zij onder meer het conflict tussen de politiek-strategische eis van de voorwaartse verdediging en de tactische eis van een ruimte voor de vrw waarin de beveiligende strijdmacht op kon treden. De auteurs waren van mening dat het

¹⁰⁵ J. van der Horst, F. Egter van Wissekerke e.a., 'Verdedigen!... maar hoe?', *Militaire Spectator* 146 (1977) 99-100, 122.

¹⁰⁶ Ibidem, 101-105.

¹⁰⁷ Ibidem, 110-111, 119-123.

tactische niveau hierin de prioriteit diende te krijgen: wanneer de uitvoering van de verdediging op het tactische niveau onvoldoende was, zouden de politiek-strategische doelen immers automatisch ook in het geding raken. Ook spraken de auteurs hun onvrede uit over het feit dat enkele volgens hen noodzakelijke verdere verbeteringen op het gebied van pantserbestrijding in de Defensienota van 1974 op de lange baan geschoven waren, zoals de aanschaf van antitankhelikopters en antitankwapens op de middelbare dracht. Een sterke pantserbestrijdingscapaciteit was immers cruciaal in het weerstaan van een aanval van de Warschaupact-strijdkrachten. Daarnaast diende de bepantsering en beweeglijkheid van de al bestaande pantserbestrijdingsmiddelen volgens de auteurs verbeterd te worden om deze beter inzetbaar te maken.¹⁰⁸ Hiermee is een duidelijk conflict zichtbaar tussen de verschillende niveaus van militair optreden. Zowel de West-Duitse eis van een voorwaartse verdediging als de Nederlandse bezuinigingen op defensiegebied zaten 1 (NL) Legerkorps in de weg bij het opstellen van adequate conventionele verdedigingsplannen.

Het artikel 'Verdedigen!... maar hoe?' vormde zo in het verlengde van de Defensienota van 1974 een broodnodige eerste poging om de Nederlandse tactische doctrine en daarmee de verdedigende capaciteiten van de Koninklijke Landmacht beter aan te doen sluiten bij de strategie van *flexible response*. De gevechtshandleiding van 1968 was immers van meet af aan al in conflict met de doelstellingen van de nieuwe NAVO-strategie. Het artikel had succes: in 1978 begon de Tactische Commissie van de Hogere Krijgsschool met het schrijven van een nieuwe gevechtshandleiding.¹⁰⁹ Het zou echter tot 1985 duren tot een voorlopige versie van deze nieuwe handleiding gereed zou komen, wat betekende dat tussentijdse operatieplannen nog altijd over weinig tactische houvast in de geest van *flexible response* konden beschikken.

Nieuw materiaal in actie: het operatieplan van 1 (NL) Legerkorps van 1979

Op 1 september 1979 werd het nieuwe operatieplan van 1 (NL) Legerkorps van kracht, waarmee voor het eerst plannen gemaakt waren op basis van de technische en tactische vernieuwingen die de Koninklijke Landmacht in de jaren zeventig had doorgemaakt. Ook de organisatorische veranderingen binnen 1 (NL) Legerkorps, in het bijzonder de nieuwe rol van 5 Divisie, hadden hun weerslag op het nieuwe operatieplan.

De commandant-1 (NL) Legerkorps had in het operatieplan van 1979 opnieuw de beschikking over twee parate divisies in 1 en 4 Divisie en een mobilisabele reserve in 5 Divisie. In het geval dat een conflict tussen de NAVO en het Warschaupact realiteit zou worden, diende 1 (NL) Legerkorps zich zo snel mogelijk naar het weerstandsgebied te verplaatsen en daar de

¹⁰⁸ Van der Horst, Egter van Wissekerke e.a., 'Verdedigen!... maar hoe?', 111-112, 114-115, 121.

¹⁰⁹ Hoffenaar en Schoenmaker, *Met de blik naar het oosten*, 354.

verdediging van het gebied op zich te nemen. Tot het zover was zou het Eerste Duitse Legerkorps de verantwoordelijkheid voor het Nederlandse legerkorpsvak dragen. Eenmaal aangekomen in het weerstandsgebied had 1 (NL) Legerkorps als opdracht om het defensief te voeren in het legerkorpsvak met als doel de vijand ten oosten van de lijn Alpha en zo dicht mogelijk bij de vrw tot stand te brengen. De lijn Alpha liep hierbij van de Elbe ten noorden van Winsen tot het gebied ten oosten van Munster, terwijl de vrw net als in het operatieplan van 1974 door het Elbe-Seitenkanaal werd gevormd. Het defensief van het legerkorpsvak bestond uit twee fases: een vertragend gevecht in het gebied tussen de Duits-Duitse grens en de vrw dat tenminste 24 uur tijdswinst diende te boeken en een verdedigend gevecht met twee divisies voorin en één divisie in reserve.¹¹⁰

In het operatieplan werd rekening gehouden met twee vijandelijke naderingsmogelijkheden. In beide mogelijkheden zou de vijandelijke hoofdaanval met twee divisies plaatsvinden vanuit de Salzwedelbogen richting de sector Uelzen-Bienenbüttel, en zich na het doorbreken van de vrw naar de Weserovergangen bij Verden begeven. Bij de eerste naderingsmogelijkheid zou een enkele divisie vanuit Gartow een nevenaantal uitvoeren richting Lüneburg; bij de tweede naderingsmogelijkheid zou een divisie hetzelfde doen door tussen Bleckede en Hitzacker de Elbe over te steken. In beide gevallen zou het zwaartepunt van de vijandelijke aanval in het zuidelijke divisievak liggen.¹¹¹

Het vertragend gevecht tussen de Duits-Duitse grens en de vrw zou net als in het operatieplan van 1974 tijdens de mobilisatie van 1 (NL) Legerkorps gevoerd worden door de Duitse 3. *Panzerdivision*. Wanneer 1 (NL) Legerkorps tijdig gemobiliseerd zou zijn, zou 5 Divisie deze verantwoordelijkheid van 3. *Panzerdivision* overnemen. De beveiligende strijdmacht diende het vertragend gevecht direct aan de Duits-Duitse grens aan te vangen en het gevecht op agressieve wijze te voeren, waarbij maximale afbreuk diende te worden gedaan aan de vijandelijke troepen. De beveiligende strijdmacht had zoals genoemd als hoofdtaak om gedurende 24 uur het vertragend gevecht te voeren, om zo de overige eenheden van 1 (NL) Legerkorps de gelegenheid te bieden om de verdediging van het weerstandsgebied in te richten.¹¹²

De tweede fase van het legerkorpsdefensief werd in het operatieplan van 1979 gevormd door het verdedigend gevecht, dat na het vertragend gevecht aan de vrw zou plaatsvinden. Vergeleken met het operatieplan van 1974 lag in het nieuwe operatieplan een belangrijk verschil in de wisseling van de posities van 1 en 4 Divisie. De sterkere 1 Divisie zou nu het zuidelijke deel van het weerstandsgebied verdedigen, waar net als in 1974 het vijandelijke zwaartepunt

¹¹⁰ Nationaal Archief, archief Staf 1^e Legerkorps (archiefinventaris 2.13.148), inventarisnummer 191, 'Operatieplan nr. 1', 13-14, 16.

¹¹¹ Ibidem, B-1-3, B-2-3 – B-2-4.

¹¹² Ibidem, 16, 19-20, 24-25.

verwacht werd. 4 Divisie verdedigde het noordelijke gedeelte van het weerstandsgebied, waar vanwege terreinomstandigheden een grootschalig vijandelijk optreden onwaarschijnlijk leek. In het verdedigend gevecht schreef het operatieplan van 1979 voor om het defensief voorin het weerstandsgebied te voeren en de natuurlijke hinderniswaarde van het Elbe-Seitenkanaal en de nabijgelegen rivier de Ilmenau maximaal uit te buiten. Het gevecht had als doel om de vijandelijke aanval al aan dan wel voor het Elbe-Seitenkanaal vanuit de beweging af te slaan, en zo vijandelijke penetraties van de vrw te voorkomen, in de geest van *active defense*.¹¹³ Hoewel een verdediging vanuit de beweging werd voorgeschreven, lijkt het er op dat hiermee met name bedoeld wordt op een manoeuvreverdediging waarbij vuurkracht geconcentreerd wordt, en niet zozeer een verdediging vanuit flexibele of dieper gelegen opstellingen zoals de docenten van de HKS dit hadden voorgesteld. De verdedigende opstellingen waren nog altijd lineair van aard.

Met name 1 Divisie had een belangrijke taak in het voorkomen van vijandelijke penetraties van de vrw. Aangezien het vijandelijke zwaartepunt zich waarschijnlijk tussen het dorp Bienenbüttel en de stad Uelzen zou bevinden, diende rekening gehouden te worden met vijandelijke doorbraken in het noordelijke en het zuidelijke gedeelte van deze lijn. 1 Divisie diende om deze reden te proberen om de vijandelijke troepen een tempoverschil op te leggen, zodat geen twee vijandelijke doorbraken tegelijkertijd plaatsvonden. Hoewel 1 Divisie over genoeg gevechtskracht beschikte om een enkele doorbraak ongedaan te maken, diende bij een dubbele doorbraak een legerkorpstegenaanval met twee pantserbrigades de oplossing te bieden. Het operatieplan van 1979 noemde echter ook nadrukkelijk de mogelijkheid om in dit geval de verdediging met behulp van kernwapens voorin het weerstandsgebied voort te blijven zetten.¹¹⁴

Deze mogelijkheid stemde niet overeen met de conventionele focus van *flexible response*, en sprak weinig vertrouwen uit in de door de docenten van de HKS voorgestelde verdedigingsconcepten in de diepte van het weerstandsgebied. Wanneer de vijand een dubbele doorbraak in het weerstandsgebied van 1 Divisie wist te volbrengen en de commandant-1 (NL) Legerkorps geen toestemming verkreeg voor de inzet van kernwapens diende het verdedigende gevecht alsnog in de diepte van het legerkorpsvak voortgezet te worden, waarbij met een vertragend gevecht naar verschillende verdedigingslijnen zou worden teruggetrokken. Uitgewerkte instructies hiervoor ontbraken echter in het plan.¹¹⁵

Het operatieplan van 1 (NL) Legerkorps uit 1979 lijkt nog op twee gedachten te hinken met betrekking tot de conventionele focus van *flexible response* en de nieuwe tactische concepten die de docenten van de HKS in het artikel 'Verdedigen!... maar hoe?' naar voren

¹¹³ Nationaal Archief, archief Staf 1^e Legerkorps (archiefinventaris 2.13.148), inventarisnummer 191, 'Operatieplan nr. 1', 20.

¹¹⁴ Ibidem, 20-21. Eenzelfde mogelijke inzet van kernwapens werd genoemd wanneer de vijandelijke troepen op meerdere plaatsen aan de noorderflank van het Nederlandse legerkorpsvak de Elbe over wisten te steken.

¹¹⁵ Ibidem, 21-23.

hadden gebracht. Enerzijds was er als gevolg van de mechanisatie- en modernisatieplannen uit de Defensienota van 1974 een duidelijk groter vertrouwen in de conventionele oplossing zichtbaar dan in het operatieplan van 1974. In het nieuwe operatieplan werd een grote hoeveelheid vuurkracht voorin het legerkorpsvak geconcentreerd om zo een vijandelijke aanval al voor of aan de vrw af te kunnen slaan, wat een vijandelijke doorbraak diende te voorkomen en zo de kans op een succesvolle verdediging met conventionele middelen vergrootte. Hiermee werd de doctrine van *active defense* duidelijk gevolgd.

Anderzijds wordt uit de verdedigingsplannen in het geval van een vijandelijke doorbraak in de vrw een erg lineaire verdediging zichtbaar, waarbij aan de door de HKS-docenten genoemde noodzaak van het voorbereiden van vaste verdedigende opstellingen in de diepte van het legerkorpsvak geen aandacht wordt besteed. In het kader van de conventionele superioriteit van het Warschaupact en het daarbij behorende risico op een doorbraak van de vrw lijkt het logischer om juist dit gedeelte van het verdedigend gevecht uitgebreid voor te bereiden. Ten slotte wordt ook het advies van de HKS-docenten met betrekking tot het beperkt uitvoeren van tegenaanvallen in de wind geslagen. Het operatieplan van 1979 spreekt van vele tegenaanvallen met als doel de vrw te heroveren. Deze tegenaanvallen moesten bovendien veelal met nucleaire steun plaatsvinden, wat niet overeenstemt met het idee van *flexible response*.

Door deze nieuwe ideeën van de HKS-docenten niet door te voeren schoten de militaire planners van 1 (NL) Legerkorps zich met het operatieplan van 1979 in de voet. De lineaire verdediging bood geen plan B in het geval van een vijandelijke doorbraak en bracht zo een groot risico op nucleaire escalatie met zich mee. Wellicht zal er sprake zijn geweest van een verplichting voor de militaire planners om een operatieplan te schrijven dat in overeenstemming was met de officiële Nederlandse tactische doctrine, waardoor de nieuwe ideeën van de HKS-docenten nog niet in het operatieplan verwerkt konden worden. Door vast te houden aan verouderde tactische concepten liep het operatieplan van 1979 – ondanks blijk van een groter vertrouwen in de conventionele oplossing dan zijn voorganger en de materieel- en modernisatieplannen van de Defensienota van 1974 – de aansluiting met de NAVO-strategie opnieuw mis.

In de jaren zeventig had met name de Nederlandse overheid zo grote stappen gezet op weg naar een praktische uitvoering van *flexible response*, hoewel dit niet altijd vanuit eigen initiatief plaatsvond. In de eerste helft van de jaren zeventig stond de Nederlandse regering als het over de defensiebegroting ging regelmatig lijnrecht tegenover de andere NAVO-bondgenoten, maar ook de eigen legerleiding, waarmee het imago van de ‘trouwe bondgenoot’ flink inboette. Het kabinet-Den Uyl haalde na een storm van kritiek echter bakzeil en was met de Defensienota verantwoordelijk voor grootschalige materieelinvesteringen, waardoor Nederland aan het eind

van het decennium over een volledig gemechaniseerd en gemoderniseerd legerkorps beschikte: een verantwoordelijkheid die gezien de linkse reputatie van het kabinet-Den Uyl erg opmerkelijk te noemen is en in eerder onderzoek nog niet is geconstateerd. Met deze investeringsplannen en de plannen voor een herziening van de Nederlandse tactische doctrine leek een conventionele verdediging tegen een Warschaupactoffensief voor het eerst tot de realiteit te behoren.

De praktische toepassing van deze toegenomen conventionele mogelijkheden bleef echter uit. Het operatieplan van 1979 had de nieuwe tactische ideeën van de HKS-docenten maar deels geïmplementeerd en bleef nog sterk hangen aan de al jaren gedateerde gevechtshandleiding uit 1968. Tegelijkertijd was ook duidelijk geworden dat de West-Duitse wens van een voorwaartse verdediging en het op de lange termijn plaatsen van enkele cruciale materieelplannen voor 1 (NL) Legerkorps – met name op het gebied van de pantserbestrijding – een echte praktische uitvoering van een conventionele verdediging van de Noord-Duitse laagvlakten in de weg stond. Het was echter bovenal de herziening van de Nederlandse tactische doctrine die deze praktische uitvoering mogelijk moest maken: zolang 1 (NL) Legerkorps gebonden was aan de gevechtshandleiding van 1968 zou een conventionele invulling van de verdediging van de Noord-Duitse laagvlakten onmogelijk blijven.

Hoofdstuk III: tactische vooruitgang en conventionele slagkracht (1979-1990)

In het vorige hoofdstuk is besproken hoe 1 (NL) Legerkorps gedurende de jaren zeventig steeds beter in staat raakte om de conventionele focus van *flexible response* in de praktijk uit te voeren. Hoewel het begin van het decennium nog werd gekenmerkt door een grote mate van politieke onrust met betrekking tot de toekomst van de Nederlandse krijgsmacht, beschikte 1 (NL) Legerkorps aan het einde van de jaren zeventig over drie volledig gemechaniseerde divisies. Het nieuwe materieel zou in combinatie met vernieuwende ideeën op tactisch gebied 1 (NL) Legerkorps voor het eerst sinds de invoering van *flexible response* in staat moeten stellen om een conventionele verdediging tegen de Warschaupact-strijdkrachten te voeren.

Het operatieplan van 1 (NL) Legerkorps uit 1979 toonde echter aan dat dit idee nog niet in de praktijk ten uitvoering gebracht werd. Er was nog altijd sprake van een sterk lineaire verdediging van de Noord-Duitse laagvlakten, en de nieuwe ideeën van de HKS-docenten waren slechts gedeeltelijk in het operatieplan geïmplementeerd. Omdat de herziening van de gevechtshandleiding nog op zich liet wachten, werd op het tactische niveau eind jaren zeventig nog altijd met gedateerde concepten gewerkt. Aan het einde van het decennium lieten ook de pantserbestrijdingscapaciteiten van de Koninklijke Landmacht nog te wensen over, ondanks de voortdurende verbeteringen voortkomend uit de Defensienota van 1974.

In dit laatste hoofdstuk zal als eerste de uitwerking van de materieelplannen uit de Defensienota van 1974 in de vroege jaren tachtig besproken worden. Daarnaast zal besproken worden welke effecten de resultaten van deze modernisatie van de Nederlandse conventionele verdedigingsmiddelen had op de herziening van de Nederlandse gevechtshandleiding. In het vorige hoofdstuk kwam al kort aan bod dat de Tactische Commissie van de Hogere Krijgsschool in 1978 begonnen was met het schrijven van een vernieuwde tactische doctrine, die beter aansloot op de verbeterde capaciteiten van de Nederlandse strijdkrachten. Op dit gebied zou in dit decennium een grote mate van ontwikkeling zichtbaar worden als gevolg van het ontstaan van nieuwe – en het herwaarderen van oude – tactische concepten, waarbij een NAVO-breed debat gevoerd werd over de keuze tussen verschillende verdedigingsvormen. In 1984 zou bovendien een nieuwe Defensienota van kracht worden, met daarin nieuwe materieel- en modernisatieplannen voor de Koninklijke Landmacht. Ook zal in dit hoofdstuk de effecten van deze ontwikkelingen op de operatieplannen van 1 (NL) Legerkorps besproken worden door een analyse van de operatieplannen uit 1985 en 1989. Te midden van deze operatieplannen kwam ook de nieuwe tactische doctrine van de Koninklijke Landmacht gereed, waarvan de effecten in het operatieplan van 1989 goed te zien zijn. Het hoofdstuk zal afgesloten worden met de sluiting van het CSE-akkoord en beslaat daarmee de periode 1979-1990.

Het einde van de jaren zeventig: vernieuwingen onder financiële tegenwind

Aan het einde van de jaren zeventig waren de in de Defensienota van 1974 aangekondigde materieelplannen voor de Koninklijke Landmacht nog in volle gang. Met name op het gebied van de pantserbestrijding dienden de capaciteiten van de Nederlandse strijdkrachten nog verbeterd te worden, in overeenstemming met de aanbevelingen van de HKS-docenten. In dit kader richtten de materieelplannen uit de Defensienota van 1974 voor de jaren 1979-1983 zich op de vervanging van de Centurion- en AMX-tanks en de pantservoertuigen waarop TOW-systemen waren gemonteerd. In 1979 kondigde minister Willem Scholten (CDA) aan dat de Centurion- en AMX-tanks door de Duitse Leopard II-tank vervangen zouden worden. De plannen voor de aanschaf van anti-tankhelikopters werden als gevolg van de verslechterde financieel-economische situatie echter opnieuw op de lange baan geschoven.¹¹⁶

Deze verslechterde financieel-economische situatie waarmee Nederland in de vroege jaren tachtig mee te maken kreeg had ook zijn weerslag op het Nederlandse defensiebeleid. Het in september 1981 aangetreden tweede kabinet-Van Agt, met Hans van Mierlo (D'66) als nieuwe minister van Defensie, moest het mes in de defensiebegroting zetten. Hierdoor bedroeg de reële groei van de defensiebegroting in de jaren 1979-1982 slechts anderhalf procent, waarmee Nederland niet langer voldeed aan de door de NAVO vastgestelde groeionorm van drie procent. Hoffenaar en Schoenmaker benadrukken echter dat Nederland hier niet alleen in stond: ook andere NAVO-landen bleven als gevolg van de economische situatie onder de afgesproken norm. Omdat de groeicijfers niet langer aansloten bij de Defensienota van 1974 besloot minister Van Mierlo om vervroegd een nieuwe nota uit te brengen. Omdat het tweede kabinet-Van Agt echter al in mei 1982 ten val kwam, werd besloten om het samenstellen van een nieuwe Defensienota aan het nieuw te vormen kabinet over te laten.¹¹⁷

Follow-on forces attack en airland battle: een snelle wissel voor active defense

Met de inval van de Sovjetunie in Afghanistan in 1979 en het uitroepen van de staat van beleg in Polen in 1981 waren de spanningen tussen Oost en West opnieuw opgeleefd. De détente en de daarbij behorende rust in de internationale politiek van de jaren zeventig waren voorbij, en een conflict tussen de NAVO en het Warschaupact was weer een stap dichterbij de realiteit gekomen. Dit zorgde ervoor dat de NAVO met een kritische blik naar de eigen troepenmacht in Europa keek. De in 1979 aangetreden Amerikaanse SACEUR Bernard Rogers stelde dat de NAVO vergeleken met het Warschaupact over een zodanig kleine conventionele sterkte beschikte dat

¹¹⁶ Hoffenaar en Schoenmaker, *Met de blik naar het oosten*, 349-352.

¹¹⁷ Ibidem, 356-358.

er in het geval van een conflict al na enkele dagen om de inzet van kernwapens gevraagd zou moeten worden. Volgens Rogers had de NAVO *flexible response* alleen in woorden geproclameerd, terwijl de daden van het bondgenootschap nog altijd een sterke nucleaire afhankelijkheid uitspraken.¹¹⁸ Nederland was aan het einde van de jaren zeventig klaarblijkelijk niet het enige NAVO-land dat moeite had om de conventionele focus van *flexible response* in de praktijk te brengen.

Naast de ongunstige krachtsverhoudingen tussen de troepen van de NAVO en het Warschaupact waren er ook op tactisch gebied zorgen over een eventueel conflict tussen beide partijen. De analisten van het *Supreme Headquarters Allied Powers Europe* (SHAPE), het centrale commandocentrum van de NAVO-troepen, hadden eind jaren zeventig een verandering in de militaire strategie en tactische doctrine van het Warschaupact gesignaleerd. De militaire planners van de Sovjetunie zouden een eventueel conflict in Europa niet langer zien als een conflict dat van meet af aan nucleair gevochten zou worden, maar als een conflict waarbij een snelle, conventionele aanval met verschillende echelons van parate eenheden de beslissing zou brengen. Omdat de NAVO nog altijd een achterstand in conventionele troepenmacht had, zouden de tweede en derde echelons van de Warschaupact-strijdkrachten de verzwakte NAVO-verdediging vervolgens gemakkelijk kunnen overrompelen.¹¹⁹

Het was niet alleen de conventionele achterstand van de NAVO die als gevolg had dat de nieuwe militaire strategie en tactische doctrine van het Warschaupact tot zorgen leidde binnen de NAVO-top. Het was inmiddels duidelijk geworden dat de nieuwe militaire strategie van het Warschaupact gericht was op het uitbuiten van de zwaktes van *active defense*. De sterke focus op een centrale concentratie van vuurkracht en het voeren van een uitputtingsslag vanuit de verdediging die *active defense* met zich meedroeg leidde tot zwakke flanken in de verdediging en langzame bewegingen van verdedigende troepen in de richting van het vijandelijk zwaartepunt. Deze kenmerken van *active defense* konden uitgebuit worden door de inzet van mobiele eenheden, die de concentraties van vuurkracht in de verdediging konden omzeilen om vervolgens op de zwak verdedigde flanken de verdedigingslijn te doorbreken. Bovendien had de concentratie van vuurkracht die *active defense* voorin het weerstandsgebied vereiste tot gevolg dat de NAVO-legerkorpsen over het algemeen slechts over een kleine legerkorpsreserve in het achterste gedeelte van het weerstandsgebied beschikten. Hierdoor waren er maar geringe versterkingen beschikbaar om de troepen aan de vrw te versterken wanneer zij een eerste

¹¹⁸ Hoffenaar en Schoenmaker, *Met de blik naar het oosten*, 378.

¹¹⁹ Ibidem, 378-379, De Wijk, *Flexibility in response?*, 123, en CIA Directorate of Intelligence, 'The Soviet Operational Maneuver Group. An Intelligence Assessment', 1 (1982).

aanvalsgolf hadden weerstaan: een zwakte die de troepen van het Warschaupact met hun geëchelonnerde optreden maximaal uit zouden buiten.¹²⁰

SACEUR Rogers besloot als reactie op deze nieuwe situatie SHAPE de opdracht te geven om een nieuw verdedigingsconcept te creëren voor een conventionele verdediging van het NAVO-grondgebied. Dit resulteerde in 1981 in een studie waarin het nieuwe verdedigingsconcept geïntroduceerd werd: de *follow-on forces attack*. Centraal stond het idee dat de NAVO de conventionele achterstand ten opzichte van het Warschaupact diende te compenseren door gebruik te maken van de voorsprong waar de NAVO op technologisch gebied over beschikte: er moest gewonnen worden op kwaliteit in plaats van kwantiteit. Door de inzet van deze nieuwe wapens tegen doelen in het vijandelijke achterland – commandoposten, maar ook troepen uit volgende aanvalselchelons – kon met *follow-on forces attack* het gevechtveld vooruit worden geschoven en diepte in het eigen vak geruild worden voor diepte in het vijandelijke achterland, waardoor aan de eis van de voorwaartse verdediging voldaan werd. De focus van *follow-on forces attack* kwam hiermee sterk te liggen op interdictie, het verzwakken van vijandelijke troepen op weg naar het front.¹²¹

Follow-on forces attack bood echter geen oplossing voor een al langer bestaand probleem binnen de NAVO-verdediging. De NAVO-landen beschikten ieder weliswaar over een tactisch beweeglijke verdediging binnen hun respectievelijke legerkorpsen, maar door de verdeling van het te verdedigen gebied tussen de verschillende legerkorpsen was er geen sprake van strategische beweeglijkheid binnen de NAVO-verdediging als geheel: het was voor de SACEUR onmogelijk om troepen vanuit de verschillende legerkorpsen langs de NAVO-verdedigingslijn te verschuiven om een veranderend Sovjet-zwaartepunt op te vangen. Aangezien het Warschaupact het zwaartepunt van de eigen aanval wél kon verschuiven, beschikte zij op het strategische niveau over een groot voordeel ten opzichte van de NAVO. De oplossing voor dit probleem moest gezocht worden in een schakel tussen de tactische en strategische niveaus van militair optreden.¹²²

Deze schakel tussen de tactische en strategische niveaus werd door het Amerikaanse leger in de hernieuwde gevechtshandleiding FM 100-5 uit 1982 gevonden in het operationele niveau. Als gevolg van de kritiek op *active defense* had de Amerikaanse legerleiding begin jaren tachtig besloten tot de uitgave van een nieuwe gevechtshandleiding, waarin een nieuw tactisch concept *active defense* zou vervangen. Dit tactische concept werd gevonden in *airland battle*, en vertoonde grote overeenkomsten met de in NAVO-verband ontwikkelde doctrine van *follow-on forces attack*. *Airland battle* was echter agressiever van aard, en richtte zich naast interdictie ook

¹²⁰ De Wijk, *Flexibility in response?*, 178.

¹²¹ Hoffenaar en Schoenmaker, *Met de blik naar het oosten*, 379, en De Wijk, *Flexibility in response?*, 188.

¹²² De Wijk, *Flexibility in response?*, 187.

op het actief uitvoeren van aanvallen op het vijandelijke grondgebied in zogeheten *deep battles*. Deze agressievere insteek van *airland battle* vormde het grootste verschil tussen de Amerikaanse tactische doctrine en de NAVO-doctrine van *follow-on forces attack*. Het idee van *deep battles* en de daarbij behorende zoektocht naar diepte in het weerstandsgebied botste met de West-Duitse wens van een voorwaartse verdediging aan de Duits-Duitse grens, terwijl verschillende politieke leiders de *deep battles* zagen als een mogelijke ondermijning van de internationale stabiliteit in het geval van een kleinschalig conflict tussen Oost en West.¹²³

Tegelijkertijd leverden verschillende militaire leiders voor het eerst kritiek op de West-Duitse wens voorwaartse verdediging. Zo betichtte de voormalig commandant-NORTHAG Sir Nigel Bagnall de NAVO ervan het idee van de voorwaartse verdediging te letterlijk te interpreteren, met als gevolg een gedwongen lineaire verdediging aan de Duits-Duitse grens waarbij geen acht werd geslagen op de uitvoerbaarheid van deze verdediging: een observatie die aansluit bij het al eerder door de HKS-docenten geïdentificeerde conflict tussen de voorwaartse verdediging en de conventionele verdedigingsmogelijkheden voor de NAVO-strijdkrachten. Ondanks de wederzijdse kritiek op zowel *airland battle* als de voorwaartse verdediging bleven beide concepten overeind, waardoor de Amerikaanse troepen die in NAVO-verband actief waren zich gedwongen zagen om aan het beperktere concept van *follow-on forces attack* te voldoen.¹²⁴

Manoeuvre of uitputting? Een NAVO-breed tactisch debat

Net als in *active defense* dienden de NAVO-troepen zich volgens *follow-on forces attack* in de verdediging te richten op het zo snel mogelijk herpakken van het initiatief, wat volgens de legerleiding het grootste voordeel in de oorlogvoering behelsde. Een groot verschil tussen *active defense* en *follow-on forces attack* was echter dat de focus van oorlogvoering in de laatstgenoemde doctrine duidelijk van een uitputtingsoorlog naar een manoeuvreoorlog was verschoven. In de ogen van de Amerikaanse militaire planners lag de grootste zwakte van *active defense* in de statische concentratie van vuurkracht aan de vrw, gericht op het binnen een zo kort mogelijke tijd uitschakelen van zo veel mogelijk vijandelijke troepen. Deze statische concentratie had echter zwakke flanken en gebrekkige mogelijkheden om te reageren op een beweeglijk offensief als gevolg, zwaktes die de Warschaupact-strijdkrachten met hun manoeuvre-eenheden wilden uitbuiten. *Follow-on forces attack* en *airland battle* schreven een

¹²³ U.S. Army, *FM 100-5* (1982) 7-13 – 7-17.

¹²⁴ De Wijk, *Flexibility in response?*, 182-183, en Hoffenaar en Schoenmaker, *Met de blik naar het oosten*, 380.

beweeglijkere verdediging voor die er op gericht was om adequaat te kunnen reageren op een dergelijk offensief.¹²⁵

Terugkomend op de inleiding van dit onderzoek zien we dat de Amerikaanse gevechtshandleiding uit 1982 de volgende definitie geeft voor het concept van de manoeuvreoorlog:

Maneuver is the dynamic element of combat, the means of concentrating forces in critical areas to gain and to use the advantages of surprise, psychological shock, position and momentum which enable smaller forces to defeat larger ones. More specifically, it is the employment of forces through movement supported by fire to achieve a position of advantage from which to destroy or to threaten destruction of the enemy. The object of maneuver at the operational level is to focus maximum strength against the enemy's weakest point, thereby gaining strategic advantage.¹²⁶

Wanneer de eigenschappen van de manoeuvreoorlog en diens natuurlijke tegenhanger, de uitputtingsoorlog, bekeken worden, wordt een duidelijke overeenkomst zichtbaar met de doctrines van *follow-on forces attack*, *airland battle* en *active defense*. Laatstgenoemde doctrine, met haar statische concentratie van vuurkracht aan de vrw, gericht op het binnen een zo kort mogelijke tijd uitschakelen van zo veel mogelijk vijandelijke troepen, sluit goed aan bij het concept van de uitputtingsoorlog, terwijl *follow-on forces attack* en *airland battle* met hun beweeglijke verdediging gericht op het tegengaan van een beweeglijk vijandelijk offensief het concept van de manoeuvreoorlog belichaamden.

Het contrast tussen de uitputtingsgerichte doctrine van *active defense* en de manoeuvregerichte doctrines van *follow-on forces attack* en *airland battle* past in een breder tactisch debat dat in de jaren tachtig plaatsvond, met de invulling van de NAVO-strategie van *flexible response* als hoofdonderwerp. Een groot aantal militaire experts, onderzoekers en analisten schreven een manoeuvregerichte verdediging binnen *flexible response* voor, waarbij een efficiënte en beweeglijke inzet van de technisch superieure NAVO-middelen ervoor diende te zorgen dat een offensief door de conventionele overmacht van het Warschaupact afgeslagen kon worden. Deze conventionele overmacht maakte een uitputtingsgerichte verdediging volgens de doctrine van *active defense* in hun ogen onmogelijk. Zo stelt Luttwak dat het succes van een uitputtingsgerichte tactiek recht evenredig is met de verhouding van militaire middelen ten opzichte van de tegenstander. Dit zou als logisch gevolg hebben dat een uitputtingsoorlog tegen het Warschaupact van meet af aan een verloren gevecht zou zijn: een manoeuvregerichte

¹²⁵ De Wijk, *Flexibility in response?*, 178-180, en Hoffenaar en Schoenmaker, *Met de blik naar het oosten*, 380.

¹²⁶ U.S. Army, *Field Manual (FM) 100-5 Operations* (Washington D.C. 1982) 2-4.

verdediging diende volgens hem de oplossing te brengen.¹²⁷ Ook de in de inleiding genoemde Britse officier Richard Simpkin zag in de manoeuvreoorlog een verdedigingsvorm met meer kans op succes. Hij stelde dat vooral het geëchelonnerde optreden van de Warschaupact-strijdkrachten de NAVO-verdediging grote problemen zou bezorgen: naar zijn idee zouden de NAVO-troepen een eerste aanvalsgolf weliswaar nog succesvol af kunnen slaan vanuit een uitputtingsgerichte doctrine, maar zouden zij door het daaropvolgende tweede echelon op vuurkracht worden verslagen. Een uitputtingsgerichte aanpak kon volgens Simpkin dan ook simpelweg niet succesvol zijn.¹²⁸

Anderzijds zagen verschillende militaire experts uit de jaren tachtig geen toekomst in een manoeuvregerichte verdediging. De Amerikaanse politicoloog John Mearsheimer stelde bijvoorbeeld dat het idee van een manoeuvregerichte verdediging in theorie wellicht een aantrekkelijk – en vooral goedkoop – concept vormde, maar dat een helder plan voor een praktische implementatie van deze verdedigingsvorm ontbrak. Volgens Mearsheimer bracht een manoeuvregerichte verdediging grote risico's voor de NAVO met zich mee. Een dergelijke verdediging zou de Warschaupact-strijdkrachten in eerste instantie het NAVO-grondgebied laten binnendringen terwijl een kleine NAVO-troepenmacht het vertragend gevecht voerde: een strategie die in schril contrast stond met de West-Duitse eis van een voorwaartse verdediging. Wanneer het vijandelijke zwaartepunt en de zwakke plekken in de formatie gevonden waren, diende de achterin het weerstandsgebied verzamelde hoofdmacht vervolgens een beslissende tegenaanval uit te voeren. Mearsheimer stipte aan dat een dergelijke strategie geen foutmarge bood: wanneer de tegenaanval faalde, zouden de vijandelijke troepen zich al zodanig ver in het NAVO-grondgebied bevinden dat een verlies onvermijdelijk was.¹²⁹

Bovendien stelde Mearsheimer dat een manoeuvregerichte verdediging in tegenstelling tot wat voorstanders beweerden juist niet in het voordeel van een verdediger met een kleinere troepenmacht was. Hij beargumenteerde dat waar een traditionele verdediging vanuit vooraf voorbereide opstellingen de verdediger in staat stelde om een aanvaller met een grotere troepenmacht te verslaan, een manoeuvregerichte verdediging dit voordeel opgaf door de beslissing te zoeken in een tegenaanval. Daarnaast was hij van mening dat de NAVO niet over de vereiste commandostructuur en troepenmacht beschikte om een manoeuvregerichte verdediging überhaupt tot een succesvol einde te brengen; een mening die gedeeld werd door De Wijk en Simpkin, die beiden weliswaar achter de theorie van een manoeuvregerichte

¹²⁷ Luttwak, *Strategy*, 132, 141.

¹²⁸ Simpkin, *Race to the swift*, 81.

¹²⁹ J. Mearsheimer, 'Maneuver, mobile defense and the NATO central front', *International Security*, vol. 6 (1982), 107-111.

verdediging stonden, maar toegaven dat een praktische uitvoering van dit idee in de jaren tachtig nog onmogelijk was.¹³⁰

Ten slotte beargumenteerde Mearsheimer dat een manoeuvregerichte verdediging geen oplossing zou bieden voor een vijandelijke aanval met een gelimiteerde doelstelling. Een manoeuvregerichte verdediging zou op deze manier zelfs in kunnen gaan tegen de strategie van *flexible response*: de verdedigingsvorm bood alleen een antwoord op een vijandelijke aanval die tot ver in het NAVO-grondgebied zou worden doorgezet.¹³¹ Anderzijds kan echter gesteld worden dat een keuze voor een uitputtingsgerichte verdediging eveneens in zou gaan tegen de strategische doelstellingen van *flexible response*, omdat deze verdedigingsvorm juist alleen een antwoord bood op een vijandelijke aanval met een gelimiteerde doelstelling en niet in staat zou zijn een antwoord te bieden op een aanval gericht op de diepte van het NAVO-grondgebied. Deze problematiek vormt een goede illustratie van het dilemma waar de militaire planners van de NAVO zich in de vroege jaren tachtig voor gesteld vonden. Uiteindelijk werd besloten dat een manoeuvregerichte verdediging volgens de doctrine van *follow-on forces attack* de beste mogelijkheden bood tot een succesvolle verdediging tegen de nieuwe Warschaupactstrategie.

Kritiek van alle kanten: de Defensienota van 1984

Te midden van het manoeuvredebat presenteerde de nieuwe minister van Defensie, Job de Ruiter (CDA), namens het in 1982 aangetreden kabinet-Lubbers eind 1983 de nieuwe Defensienota voor de periode 1984-1993. De Defensienota van 1984 bracht minder uitgebreide veranderingen met zich mee dan de nota van 1974, en richtte zich op continuïteit en waarborging van de verbeterde slagkracht van 1 (NL) Legerkorps. Hoewel er nog altijd sprake was van moderniseringsplannen, beschikte de Defensienota van 1984 in vergelijking met zijn voorganger over minder grote investeringsplannen. Een punt van continuïteit in vergelijking met de vorige Defensienota lag in de blijvende focus op het verlagen van de exploitatiekosten van 1 (NL) Legerkorps, door opnieuw te snijden in de parate omvang van het legerkorps.¹³² Waar de Defensienota van 1974 nog in het tijdperk van *détente* was geschreven, waren de spanningen tussen Oost en West ten tijde van de Defensienota van 1984 flink opgelaaid. Deze toenemende spanning had als gevolg dat in de nieuwe Defensienota meer aandacht werd

¹³⁰ Mearsheimer, 'Maneuver, mobile defense and the NATO central front', 114-115, De Wijk, *Flexibility in response?*, 196, 213, en Simpkin, *Race to the swift*, 81.

¹³¹ Mearsheimer, 'Maneuver, mobile defense and the NATO central front', 114-115, en Luttwak, *Strategy*, 139-140, 147-148.

¹³² Hoffenaar en Schoenmaker, *Met de blik naar het oosten*, 377.

besteed aan de krachtsverhoudingen tussen de NAVO en het Warschaupact, die nog altijd sterk in het voordeel van de laatste partij waren.¹³³

Zoals eerder gesteld had het tweede kabinet-Van Agt in de vroege jaren tachtig als gevolg van de verslechterde financieel-economische situatie het mes in de defensiebegroting moeten zetten. Dit had als gevolg gehad dat de reële groei van het defensiebudget in de periode 1979-1982 slechts anderhalf procent had bedragen, ruim onder de vastgestelde NAVO-norm van drie procent. Het kabinet-Lubbers zette dit bezuinigingsbeleid gedurende de jaren tachtig voort.¹³⁴ In de nieuwe Defensienota kondigde minister De Ruiters direct aan dat Nederland ook in de komende jaren niet aan deze norm zou kunnen voldoen. Voor de periode tot 1987 werd een reële groei van twee procent vastgesteld; vanaf dat moment zou het groeicijfer naar de NAVO-norm kunnen stijgen. In het kader van deze langzame start lag de focus van de nota opnieuw op kwaliteit boven kwantiteit, waarbij de accenten kwamen te liggen op de punten waar verbeteringen het meest noodzakelijk waren. Voor veel van de door de legerleiding gewenste investeringen in het materieel van 1 (NL) Legerkorps werd echter geen ruimte gevonden.¹³⁵

In het kader van de verdediging van de Noord-Duitse laagvlakten door 1 (NL) Legerkorps lag de focus binnen de Defensienota van 1984 nog altijd op het verbeteren van de pantserbestrijdingscapaciteiten, maar nu ook in grote mate op de beweeglijkheid van de verdediging van het legerkorps. Omdat het Warschaupact als aanvallende partij over het initiatief in het gevecht beschikte en zo de plaats en tijd van een aanval uit kon kiezen, diende 1 (NL) Legerkorps over een beweeglijke verdediging te beschikken die in staat was om adequaat te reageren op ieder aanvalsscenario. In dit kader was eind jaren zeventig al aangekondigd dat de verouderde Centurion-tanks vervangen zouden worden door Leopard II-tanks, een ontwikkeling die volgens de Defensienota in 1986 voltooid zou worden. Daarnaast kondigde de Defensienota van 1984 een reorganisatie van de verkenningsbataljons van het legerkorps aan, met als doel het vergroten van het tankbestand van de pantserinfanteriebrigades. Hoewel de pantserinfanteriebrigades als gevolg van deze maatregelen versterkt werden, betekende dit wel dat de parate sterkte van 1 (NL) Legerkorps verkleind werd, een ontwikkeling die niet strookte met het idee om de slagkracht van het legerkorps te waarborgen.¹³⁶

De Defensienota kondigde verder aan dat voor alle Leopard-tanks, YPR's en TOW-systemen nachtzichtapparatuur zou worden aangeschaft, zodat het legerkorps nu rond de klok kon optreden. In het kader van de pantserbestrijding zou de modernisering van bestaande pantserbestrijdingsmiddelen op de korte en lange dracht voortgezet worden. De plannen voor de aanschaf van antitankhelikopters, die nu al vanaf 1968 op het wensenlijstje van de

¹³³ 'Defensienota 1984-1993' (Den Haag 1983) 51.

¹³⁴ Wielenga, *Nederland in de twintigste eeuw*, 272-273.

¹³⁵ 'Defensienota 1984-1993', 83-84.

¹³⁶ *Ibidem*, 95-99.

Koninklijke Landmacht stonden, werden opnieuw uitgesteld. De financiële situatie stond ook een verdere modernisering van de artillerie in de weg; omdat verschillende artillerieonderdelen in de laatste jaren echter nog verbeterd waren en de Defensienota wél in plannen voorzag om vanaf 1989 verschillende meervoudige raketwerpers aan te schaffen, ontstond hiermee echter geen grote achterstand voor 1 (NL) Legerkorps.¹³⁷

Vergeleken met zijn voorganger bood de Defensienota van 1984 zo een stuk minder vernieuwingen voor de Koninklijke Landmacht. De grootste verklaring hiervoor ligt in de verslechterde financieel-economische situatie in Nederland, die de ruimte voor uitbreiding van de defensiebegroting sterk inperkte en een definitief einde maakte aan de door investeringen gekenmerkte jaren zeventig. De effecten hiervan waren echter te overzien als gevolg van het gereed komen van de broodnodige moderniserings- en mechanisatieplannen uit de Defensienota van 1974. Met de invoering van de Leopard-II-tank, de YPR-765 en de verbeterde vuurmonden voor de artillerie beschikte de Koninklijke Landmacht voor het eerst over een hoogwaardige mechanische component, waardoor verdere investeringen en vernieuwingen op dit gebied minder hard nodig waren. Desondanks is het opmerkelijk te noemen dat een nota die zich richtte op continuïteit en waarborging van de bestaande slagkracht van 1 (NL) Legerkorps overging tot een inkrimping van de parate sterkte van het legerkorps. Het kabinet toonde hierin geen bereidheid om de noodzakelijke investeringen te doen die een conventionele verdediging van de Noord-Duitse laagvlakten mogelijk zouden maken.

De reactie van de NAVO op het Nederlandse voornemen om niet aan de NAVO-groeinorm van drie procent te voldoen was – net als tien jaar eerder bij het voorstel om 5 Divisie op te heffen – niet mals. Volgens secretaris-generaal Luns bracht Nederland met de uitvoering van de Defensienota van 1984 de gehele bondgenootschappelijke verdediging in gevaar. De vermindering van de conventionele slagkracht die de Defensienota met zich mee zou brengen door het inkrimpen van de parate sterkte van het legerkorps zou volgens Luns bovendien een verlaging van de nucleaire drempel met zich mee brengen, en bracht zo de mogelijkheden voor een succesvolle uitvoering van *flexible response* en de voorwaartse verdediging in gevaar. Ondanks deze kritiek hield de Nederlandse regering ditmaal echter vast aan de aangekondigde maatregelen. Volgens het kabinet was er simpelweg geen budget beschikbaar om aan de NAVO-groeinorm te voldoen: het Nederlandse defensiebeleid zou zich er op richten om de beschikbare middelen zo efficiënt mogelijk in te zetten.¹³⁸ Het kabinet-Lubbers hield hiermee steviger aan de eigen beleidsplannen vast dan het kabinet-Den Uyl in 1974 had gedaan.

Met deze vasthoudendheid van het nieuwe kabinet was ook direct de toon gezet voor het Nederlandse defensiebeleid in de jaren tachtig. Als een gevolg van de oliecrises van 1973 en

¹³⁷ 'Defensienota 1984-1993', 95-99.

¹³⁸ Ibidem, 83-84, 129-130, en Hoffenaar en Schoenmaker, *Met de blik naar het oosten*, 380.

1979 kampte Nederland al voor een langere periode met een zware financieel-economische situatie. Waar de kabinetten van Den Uyl en Van Agt de Nederlandse bestedingen nog niet onder controle wisten te krijgen, lukte dit het kabinet-Lubbers in de jaren tachtig wel. Er werd een krachtig bezuinigingsbeleid gevoerd, gericht op het terugdringen van de Nederlandse inflatie. Deze focus op het terugbrengen van de Nederlandse overheidsbestedingen bleef in het beleid van het gehele decennium aanwezig.¹³⁹

Het operatieplan van 1985: maatregelen tegen de nieuwe Warschaupactstrategie

In navolging van de maatregelen die de NAVO en de Verenigde Staten in de vorm van *follow-on forces attack* en *airland battle* al tegen de nieuwe, manoeuvregerichte Warschaupactstrategie genomen hadden, kwam in 1985 het nieuwe operatieplan van 1 (NL) Legerkorps gereed. Het overkoepelende NAVO-concept van *follow-on forces attack* had weinig invloed op de planning van 1 (NL) Legerkorps: de aanvallen in de diepte van het vijandelijke grondgebied zouden immers op een hoger bevelsniveau worden uitgevoerd, en beschikten over weinig samenhang met de gevechten in de voorste lijn. Bij het plannen van de verdediging van het Nederlandse legerkorpsvak kon de commandant-1 (NL) Legerkorps al wel gebruik maken van enkele tactische concepten uit de herziene gevechtshandleiding, waar de Tactische Commissie van de HKS zich al sinds 1978 al mee bezig had gehouden. Enkele maanden na het in werking treden van het nieuwe operatieplan zou een voorlopige versie van deze handleiding gepubliceerd worden, waarin nog meer nieuwe tactische concepten aan bod zouden komen. Daarnaast kon ook al rekening gehouden worden met de instroming van nieuw materieel dat nog stamde uit de plannen van de Defensienota van 1974, zoals de Leopard-II en de YPR-765, wat de beweeglijkheid van de manoeuvre-eenheden van 1 (NL) Legerkorps sterk had vergroot.¹⁴⁰

De commandant-1 (NL) Legerkorps had in het operatieplan van 1985 nog altijd de beschikking over twee parate divisies in 1 en 4 Divisie en een mobilisabele reserve in 5 Divisie. Evenals in het operatieplan van 1979 had 1 (NL) Legerkorps bij het uitbreken van vijandigheden tussen de NAVO en het Warschaupact de taak om zo snel mogelijk te mobiliseren en zich naar het Nederlandse legerkorpsvak te begeven, om aldaar de vakverantwoordelijkheid over te nemen van het Eerste Duitse Legerkorps. Vervolgens diende 1 (NL) Legerkorps in het legerkorpsvak het defensief te voeren met het doel de vijand de doorgang door het gebied tussen Lüneburg, Uelzen en Munster te ontzeggen. In tegenstelling tot in het operatieplan van 1979 werd in de formulering van deze opdracht niet aangegeven dat de Nederlandse verdediging zo dicht mogelijk bij de vrw gevoerd moest worden, wat aangeeft dat de nieuwe

¹³⁹ Wielenga, *Nederland in de twintigste eeuw*, 272-273.

¹⁴⁰ Hoffenaar en Schoenmaker, *Met de blik naar het oosten*, 381.

verdedigingsplannen zich sterker richtten op een verdediging in de diepte van het legerkorpsvak.¹⁴¹

1 (NL) Legerkorps zou zich volgens het inlichtingenrapport uit het operatieplan in ieder geval geconfronteerd zien met een vijandelijke aanval vanuit de Salzwedelbogen door twee gemechaniseerde divisies. Het zwaartepunt van deze aanval richtte zich op het zuidelijke gedeelte van het vak van 1 (NL) Legerkorps in de sector Bienenbüttel-Uelzen. Wanneer de vijandelijke troepen de vrw hier wisten te doorbreken, zouden zij via het gebied Schneverdingen-Soltau doorstoten richting het legerkorpsachtergebied. Een tweede vijandelijke naderingsmogelijkheid hield naast de hierboven genoemde hoofdaanval nog rekening met een nevenaantal door een gemechaniseerde divisie van hetzelfde leger over de Elbe of langs de zuidelijke oever van de rivier in de richting van Lüneburg.¹⁴²

In tegenstelling tot in het operatieplan van 1979 werd het bevel over de beveiligende strijdmacht niet langer aan 5 Divisie toegewezen, maar aan de Duitse 3. *Panzerdivision*. Dit toont aan dat 5 Divisie als legerkorpsreserve een belangrijker taak had in het nieuwe operatieplan; zij werd bewust 'vers' gehouden voor een latere inzet in het verdedigend gevecht. De belangrijkste taak van de beveiligende strijdmacht in het operatieplan van 1985 bestond uit het voorkomen van een verrassend vijandelijk doorstoten in de richting van het gebied tussen Lüneburg en Uelzen, het gedeelte van de vrw dat dichtbij de Duits-Duitse grens lag.¹⁴³

Nieuw in het operatieplan van 1985 was de mogelijkheid tot omschakeling van de beveiligende strijdmacht in zogeheten algemene voorposten in het geval dat alle voorbereidingen in het weerstandsgebied al gereed waren voordat de beveiligende strijdmacht zich met vijandelijkheden geconfronteerd zag. Deze algemene voorposten hadden als hoofdtaak om zo ver mogelijk oostwaarts de confrontatie met vijandelijke troepen aan te gaan, waarbij ze de richting van de vijandelijke hoofdaanval dienden te onderkennen en de vijand zoveel mogelijk verliezen toe dienden te brengen. Deze omschakelingsmogelijkheid en de verminderde focus op de agressiviteit van het vertragend gevecht vergeleken met het operatieplan van 1979 toont aan dat het vertrouwen in de conventionele verdedigingscapaciteiten van 1 (NL) Legerkorps in 1985 een stuk groter was dan drie jaar eerder: het vertragend gevecht was minder bepalend voor het succes van de Nederlandse verdediging, waarvoor de beslissing nu juist in het verdedigend gevecht door de voordivisies gezocht werd.¹⁴⁴

In het kader van het verdedigend gevecht had 1 (NL) Legerkorps zoals gezegd de opdracht om de vijand de doorgang door het gebied Lüneburg-Uelzen-Munster te ontzeggen.

¹⁴¹ Nationaal Archief, archief Staf 1^e Legerkorps (archiefinventaris 2.13.148), inventarisnummer 201, 'Operatieplan nr. 1 van C-1 LK', 4.

¹⁴² Ibidem, B-1-12 – B-1-14.

¹⁴³ Ibidem, D-1 – D-2, en Hoffenaar en Schoenmaker, *Met de blik naar het oosten*, 384.

¹⁴⁴ Nationaal Archief, archief Staf 1e Legerkorps (archiefinventaris 2.13.148), inventarisnummer 201, 'Operatieplan nr. 1 van C-1 LK', D-2.

Hierbinnen werd het gebied Bienenbüttel-Wriedel-Klein Süstedt als een tactisch essentieel gebied aangemerkt. Dit begrip vormde één van de nieuwe tactische concepten uit de nog te verschijnen herziene gevechtshandleiding die in het nieuwe operatieplan gebruikt werd, en werd gedefinieerd als zijnde een specifiek gedeelte van het te verdedigen terrein met het behoud dan wel de vermeerstering waarvan de uitvoering van de opdracht staat of valt.¹⁴⁵

In het zuidelijke gedeelte van het legerkorpsvak zou 1 Divisie zich naar alle waarschijnlijkheid geconfronteerd zien met het zwaartepunt van de vijandelijke aanval. In dit kader definieerde het operatieplan van 1985 de gebieden Varendorf-Seedorf-Barum-Wessenstedt en Bohlsen-Klein Süstedt als tactisch belangrijke gebieden. Ook dit was een nieuw tactisch concept uit de herziene gevechtshandleiding van de Koninklijke Landmacht, en werd gedefinieerd als een terreindeel waarvan het behoud of het vermeesteren de uitvoering van de opdracht in een bepaalde fase van het gevecht aanmerkelijk begunstigt. In het noordelijke gedeelte van het legerkorpsvak hield de commandant-1 (NL) Legerkorps in eerste instantie rekening met een vijandelijke poging om de overgangen over de Elbe bij Lauenburg en Geesthacht te vermeesteren. In het geval dat de vijand het zwaartepunt van zijn aanval naar dit gedeelte van het legerkorpsvak verplaatste diende 4 Divisie te verzekeren dat de vijand de vrw niet wist te doorbreken in de omgeving van Lüneburg. Mocht een vijandelijke doorbraak toch plaatsvinden, dan kon 4 Divisie de vijandelijke troepen nog tot staan brengen in het tactisch belangrijk gebied Radbruch-Kirchgellersen-Embsen. Het gebied rondom Amelinghausen was binnen de verdediging van 4 Divisie van tactisch essentieel belang.¹⁴⁶

5 Divisie diende als legerkorpsreserve binnen het operatieplan van 1985 met name in een offensieve rol ingezet te worden, met als doel het heroveren van verloren gegane tactisch belangrijke of essentiële gebieden. Wanneer de legerkorpsreserve niet op tijd of niet langer inzetbaar zou zijn om de verdediging van de voordivisies door middel van tegenaanvallen te stabiliseren en de vijand verder in het weerstandsgebied van 1 (NL) Legerkorps door wist te dringen, diende 1 (NL) Legerkorps de verdediging in de diepte van het legerkorpsvak voort te zetten. Hoewel de commandant-1 (NL) Legerkorps er in het operatieplan van 1985 van uit ging dat ook het defensief in de diepte van het legerkorpsvak nog conventioneel zou verlopen, noemde hij dit gedeelte van het legerkorpsdefensief wel als de eerste mogelijkheid waarbij eventueel tactische kernwapens ingezet zouden kunnen worden.¹⁴⁷

Na het operatieplan van 1979 vormde het operatieplan van 1985 een grote stap in de richting van een conventionele verdediging van de Noord-Duitse laagvlakten door 1 (NL)

¹⁴⁵ Met de term 'vermeerstering' wordt in de operatieplannen het in handen krijgen van een bepaald gebied bedoeld.

¹⁴⁶ Nationaal Archief, archief Staf 1^e Legerkorps (archiefinventaris 2.13.148), inventarisnummer 201, 'Operatieplan nr. 1 van C-1 LK', D-5 - D-6.

¹⁴⁷ Ibidem, D-7 - D-10.

Legerkorps in het kader van *flexible response*. Waar het operatieplan van 1979 met haar lineaire verdediging en kernwapeninzet bij tegenaanvallen op dit gebied nog over enkele tegenstrijdige instructies beschikte, waren deze minpunten in het operatieplan van 1985 grotendeels weggewerkt. De mogelijkheid tot omschakeling van de beveiligende strijdmacht naar algemene voorposten, de beslissing om 5 Divisie niet langer als beveiligende strijdmacht in te zetten en de focus op een verdediging achter de vrw door het benoemen van tactisch belangrijke en essentiële gebieden tonen allemaal een vergroot vertrouwen in de conventionele capaciteiten van 1 (NL) Legerkorps aan en een sterkere focus op de inrichting van de verdediging achter de vrw. Dit vertrouwen zal waarschijnlijk voortgekomen zijn uit het gereed komen van de materieelplannen uit de Defensienota van 1974, waardoor de conventionele slagkracht van het legerkorps sterk was vergroot.

Door af te stappen van de lineaire verdediging en de focus op de vrw zoals in het operatieplan van 1979 het geval was, bood het nieuwe operatieplan bovendien mogelijkheden om effectief op te treden tegen de nieuwe, manoeuvregerichte Warschaupactstrategie. Met het voorbereiden van verdedigende opstellingen in de diepte van het legerkorpsvak en een effectieve en gerichte planning voor de inzet van de legerkorps- en divisiereserves zorgde de commandant-1 (NL) Legerkorps er bovendien voor dat een vijandelijke doorbraak van de vrw niet direct leidde tot het falen van de verdediging van 1 (NL) Legerkorps en werden de aanbevelingen van de HKS-docenten gevolgd. Dit had als direct gevolg dat ook de inzet van kernwapens tot het laatste moment kon worden bewaard, waarmee de operationele planning van 1 (NL) Legerkorps vergeleken met het operatieplan van 1979 een stuk beter aansloot bij de conventionele focus van *flexible response*. Tegelijkertijd was een evolutie zichtbaar in de rol van 4 Divisie, die steeds meer een ondersteunende rol ten opzichte van 1 Divisie kreeg toebedeeld. Dit werd onder meer duidelijk uit de mogelijke inzet van eenheden van 4 Divisie, die buiten het vijandelijk zwaartepunt opereerden, als extra reserves voor 1 Divisie. Te midden van deze positieve ontwikkelingen bleef de achilleshiel van 1 (NL) Legerkorps echter bestaan: wanneer het legerkorps niet tijdig in het toegewezen vak wist te arriveren, zou het erg moeilijk worden om de verdedigingsplannen naar behoren uit te voeren.¹⁴⁸

Nieuw materieel, nieuwe mogelijkheden: een nieuwe tactische doctrine voor de KL

De Tactische Commissie van de HKS had zich halverwege de jaren tachtig al enkele jaren bezig gehouden met het schrijven van een herziene gevechtshandleiding voor de Koninklijke Landmacht met het doel om de Nederlandse capaciteiten beter aan te doen sluiten bij de strategie van *flexible response*. Waar dit project in 1978 nog van start ging in de geest van *active*

¹⁴⁸ Hoffenaar en Schoenmaker, *Met de blik naar het oosten*, 385.

defense en de inhoud van het artikel 'Verdedigen!... maar hoe?', had de Tactische Commissie in de vroege jaren tachtig rekening moeten houden met de opkomst van de concepten van *airland battle* en *follow-on forces attack*, het manoeuvredebat en de instroming van het nieuwe materiaal binnen de Koninklijke Landmacht. Uiteindelijk wist de commissie de Nederlandse visie op al deze concepten samen te voegen in een in november 1985 verschenen voorlopige uitgave, Voorlopige Richtlijn (VR)-1386, van de in 1988 definitief gepubliceerde herziene gevechtshandleiding VS 2-1386, waarmee de Koninklijke Landmacht voor de eerste keer sinds 1968 over een actuele gevechtshandleiding beschikte.

Evenals de gevechtshandleiding van 1968 benadrukte het nieuwe VS 2-1386 de rol van de manoeuvre in oorlogvoering door te stellen dat beweeglijkheid een noodzakelijke rol speelde in het verrassen van vijandige troepen en deze zo verhoudingsgewijs in het nadeel te brengen. Om een op deze manier behaald succes maximaal uit te buiten waren een soepele organisatie en flexibele plannen vereist, waarbij commandanten en staven op alle niveaus een belangrijke rol speelden. Daarnaast was ook de nieuwe gevechtshandleiding onverminderd sterk toegespitst op een confrontatie tussen de NAVO en het Warschaupact. In het hoofdstuk met betrekking op het legerkorpsdefensief werd onderkend dat de vijandelijke troepen zeer waarschijnlijk vanuit de beweging zouden trachten aan te vallen, om zo het voordeel van de verrassing en de flexibiliteit van het aanvalsinitiatief te maximaliseren. Het legerkorpsdefensief diende een dergelijke mate van flexibiliteit en verrassingselementen te kunnen weerstaan.¹⁴⁹

In dit kader was allereerst een vernieuwde doelstelling voor het legerkorpsdefensief nodig. Volgens de leden van de Tactische Commissie was deze in de gevechtshandleiding van 1968 te vaag geformuleerd, wat tot onduidelijkheid over de invulling van het verdedigend gevecht leidde. De nieuwe gevechtshandleiding bood een scherpe definitie, namelijk:

Het verdedigend gevecht heeft ten doel de aanvaller zo mogelijk de toegang tot, maar tenminste de doorgang door het ter verdediging toegewezen vak – onder behoud van het tactisch essentieel gebied – te ontzeggen.¹⁵⁰

Binnen het legerkorpsdefensief werd de manoeuvre als de hoeksteen van het verdedigend gevecht gezien. In tegenstelling tot in de gevechtshandleiding van 1968 lag de focus in de nieuwe handleiding niet langer op het koste wat kost vasthouden aan de vrw: delen van het te verdedigen gebied konden als manoeuvreer ruimte worden ingezet. Omdat uitgegaan werd van een verdediging op divisie- en brigadeniveau werd hiermee geen afbreuk gedaan aan het principe van de voorwaartse verdediging: de manoeuvreer ruimte bedroeg een vak tot maximaal vijftig

¹⁴⁹ Ministerie van Defensie, VR 2-1386 (Den Haag 1985) I-8, III-10 – III-11.

¹⁵⁰ Ibidem, I-31, IV-3, en Egter van Wissekerke en Engelen, 'Gevechtshandleiding 80/90', 562-564.

kilometer achter de vrw. In het kader van deze manoeuvregerichte verdediging introduceerde de nieuwe gevechtshandleiding vier manoeuvrevormen, waarbij de eerste twee, de positieverdediging en de gebiedsverdediging, het belangrijkste waren. De overige twee manoeuvrevormen, de tegenaanvalsverdediging en gedeeltelijke tegenaanvalsverdediging, waren alleen toepasbaar onder kernwapensteun, en werden daarom in het kader van *flexible response* en de conventionele oplossing slechts als een alternatief behandeld.¹⁵¹

Binnen het verdedigend gevecht zou daarom gekozen worden voor positieverdediging of gebiedsverdediging. De positieverdediging vormde hierbij een manoeuvrevorm waarbij het verdedigend gevecht in het voorste gedeelte van het toegewezen vak werd gevoerd. Dat betekende niet dat er koste wat kost vast werd gehouden aan de vrw: indien nodig kon de divisie- of brigadecommandant zich terugtrekken naar dieper gelegen verdedigingsstroken, die uit goed voorbereide opstellingen bestonden. De laatste van deze verdedigingsstroken – waar het gevecht uiteindelijk diende te worden beslist – zou zich ongeveer halverwege het vak bevinden.¹⁵²

Ook binnen de gebiedsverdediging diende de divisie- of brigadecommandant het verdedigend gevecht zo ver mogelijk voorin het toegewezen vak aan te vangen. Net als bij de positieverdediging kon beweeglijk teruggetrokken worden naar verdedigingsstroken in de diepte van het toegewezen vak. Deze stroken liepen bij de gebiedsverdediging echter door tot in het achterin het vak gelegen tactisch essentieel gebied, waar het gevecht diende te kunnen worden beslist. Een dergelijk gebruik van de diepte van het te verdedigen gebied was een nieuw concept binnen de Nederlandse tactische doctrine: een lid van de Tactische Commissie van de HKS omschreef de gebiedsverdediging als een flexibelere vorm van *active defense*. Het was mogelijk om tijdens het gevecht te schakelen tussen de beide manoeuvrevormen, wat nog meer bijdroeg aan de flexibiliteit van de nieuwe tactische doctrine.¹⁵³

Naast een hernieuwde doelstelling voor en definitie van het verdedigend gevecht bood de nieuwe gevechtshandleiding ook vernieuwde concepten voor het vertragend gevecht. Wanneer de verdedigende troepen zich in het kader van een positie- dan wel gebiedsverdediging terugtrokken naar dieper gelegen verdedigingsstroken, vond tijdens deze terugtocht immers een vertragend gevecht plaats. Wanneer de dieper gelegen strook bereikt was, ving aldaar het verdedigend gevecht weer aan. Ook voor het vertragend gevecht voorzag de gevechtshandleiding in verschillende manoeuvrevormen: de tijdelijke verdediging in opeenvolgende stroken, de tijdelijke verdediging in overlappende stroken en een combinatie van de eerste twee manoeuvrevormen, waarbij het verschil lag in de manier waarop tussen

¹⁵¹ Ministerie van Defensie, VR 2-1386, III-15 – III-16.

¹⁵² Ibidem, IV-40, en Hoffenaar en Schoenmaker, *Met de blik naar het oosten*, 382-383.

¹⁵³ Ministerie van Defensie, VR 2-1386, IV-42, IV-53 – IV-54, en F. Egter van Wissekerke, 'Is aanvallen de beste verdediging van de Europese centrale sector?', deel 1, *Militaire Spectator* 158 (1989) 137-138.

verschillende stroken geschakeld werd. De tweede manoeuvrevorm genoot volgens de gevechtshandleiding de voorkeur en werd ook toegepast in het operatieplan van 1985.¹⁵⁴

Met deze herziening van de tactische doctrine beschikte de Koninklijke Landmacht eindelijk over adequate tactische concepten die een praktische uitvoering van een conventionele verdediging van de Noord-Duitse laagvlakten mogelijk maakte. De hernieuwde doelstelling van het verdedigend gevecht, de nieuwe manoeuvrevormen voor zowel het verdedigend als het vertragend gevecht en de ontwikkeling van de definities van tactisch belangrijke en essentiële gebieden boden een mate van houvast voor de inrichting van de Nederlandse verdedigingsplannen die nog niet eerder bestond. Desondanks blijft de vraag bestaan waarom de Nederlandse gevechtshandleiding niet al van meet af aan een praktische uitvoering van *flexible response* faciliteerde.

De eindsprint: het operatieplan van 1 (NL) Legerkorps uit 1989

De nieuwe gevechtshandleiding van de Koninklijke Landmacht behelsde zo verschillende nieuwe tactische concepten voor het verdedigend en vertragend gevecht. Toen de gevechtshandleiding in 1988 gereed kwam, duurde het dan ook niet lang tot deze nieuwe concepten in een vernieuwd operatieplan in de praktijk gebracht werden. Op 1 juli 1989 werd een nieuw operatieplan voor 1 (NL) Legerkorps van kracht, waarmee het legerkorps voor het eerst over een combinatie van modern materieel, moderne operationele planning en een moderne tactische doctrine beschikte. Dit nieuwe operatieplan was er sterk op gericht om een nieuw concept uit de militaire doctrine van het Warschaupact tegen te gaan: de doorbraaksector.

De militaire planners van de Koninklijke Landmacht hadden dit nieuwe tactische concept aan het eind van de jaren tachtig geïdentificeerd. De focus van het doorbraaksectorconcept lag op het forceren van een doorbraak in een bepaalde sector van de voorste rand van het vijandelijke weerstandsgebied door een combinatie van een concentratie van manoeuvre en vuurkracht, luchtsteun en luchtlandingen in de diepte van het vijandelijke weerstandsgebied. De vijand diende hiermee overrompeld te worden, waarna een doorbraak voltooid kon worden. Wanneer deze doorbraak gerealiseerd was, konden verschillende tankzware echelons aan manoeuvre-eenheden snel in de diepte van het vijandelijke weerstandsgebied gelanceerd

¹⁵⁴ Ministerie van Defensie, VR 2-1386, V-11 – V-15 en Nationaal Archief, archief Staf 1^e Legerkorps (archiefinventaris 2.13.148), inventarisnummer 201, 'Operatieplan nr. 1 van C-1 LK', D-9.

worden om zo door te stoten naar vijandelijke kwetsbaarheden in het achtergebied. Het nieuwe operatieplan van 1 (NL) Legerkorps moest deze nieuwe tactiek weerstaan.¹⁵⁵

De commandant-1 (NL) Legerkorps had ook in het operatieplan van 1989 de beschikking over twee parate divisies in 1 en 4 Divisie en een mobilisabele reserve in 5 Divisie. Na aankomst in het legerkorpsvak diende 1 (NL) Legerkorps in twee fases de eenheden van het eerste vijandelijke tactisch echelon te vernietigen ten oosten van het gebied Amelinghausen-Wriedel-Munster. De twee fases van het defensief bestonden opnieuw uit een vertragend gevecht gedurende tenminste 24 uur door een beveiligende strijdmacht en een verdedigend gevecht in de divisievakken van de voordivisies. De beveiligende strijdmacht stond ook in het operatieplan van 1989 onder bevel van de Duitse *3. Panzerdivision*.¹⁵⁶

Het operatieplan van 1989 richtte zich met name op de verdediging van twee vijandelijke aanvalsmogelijkheden. Deze bestonden uit een vijandelijke aanval door twee pantserinfanteriedivisies gericht op het zuidelijke gedeelte van het Nederlandse legerkorpsvak. Daarbij zou één vijandelijke divisie trachten om de vrw in de sector Uelzen-Bad Bevensen te doorbreken. De andere divisie zou in de eerste aanvalsmogelijkheid hetzelfde probeerde te bereiken in de sector ten noorden van Bad Bevensen, en in de tweede aanvalsmogelijkheid ten zuiden van Uelzen. Omdat er geen duidelijkheid kon worden verschaft over de waarschijnlijkheid van de eerste of tweede aanvalsmogelijkheid, diende het operatieplan van 1989 over voldoende flexibiliteit te beschikken om op beide aanvalsvormen adequaat te kunnen reageren.¹⁵⁷

De beveiligende strijdmacht van 1 (NL) Legerkorps had in het operatieplan van 1989 nog altijd de taak om in eerste instantie 24 uur tijdswinst te boeken ten behoeve van de voorbereiding van de verdedigende opstellingen van de voordivisies en de vrw. Daarbij lag de prioriteit bij het voorkomen van een vijandelijke overgang over de Elbe bij Lauenburg of het Elbe-Seitenkanaal. Wanneer de tijdswinst voor de voorbereiding van de verdedigende opstellingen in het weerstandsgebied behaald was, kon ook in het operatieplan van 1989 overgeschakeld worden naar algemene voorposten. Het doel was om door een slijtageslag aan de hand van de algemene voorposten een domino-effect te bereiken, met als gevolg dat de vijand al voor het penetreren van het Nederlandse weerstandsgebied over zou moeten gaan op de inzet van zijn tweede tactisch echelon.¹⁵⁸

¹⁵⁵ Nationaal Archief, archief Staf 1^e Legerkorps (archieffnummer 2.13.148), inventarisnummer 228, 'Staf-BVT 1 LK', Doorbraaksectoren, 1-9.

¹⁵⁶ Ibidem, 4-5.

¹⁵⁷ Collectie Nederlands Instituut voor Militaire Historie, 'Provisional Operations Plan No. 1 of Cdr 1 (NL) Corps', B-1.

¹⁵⁸ Ibidem, D-2, en Nationaal Archief, archief Staf 1^e Legerkorps (archieffinventaris 2.13.148), inventarisnummer 228, 'Staf-BVT 1 LK', G-3 analyse eigen mogelijke wijze van optreden, 6.

In het kader van het verdedigend gevecht droeg het operatieplan van 1989 enkele belangrijke verschillen met zich mee ten opzichte van zijn voorganger. Hoewel nog altijd werd verwacht dat 1 (NL) Legerkorps met een aanval van twee pantserinfanteriedivisies van hetzelfde vijandelijke leger geconfronteerd zou worden, was de grens tussen de beide voordivisies richting het zuiden verschoven. Het zwaartepunt van de vijandelijke aanval werd nog altijd in het zuidelijke gedeelte van het legerkorpsvak verwacht, waarbij het gebied tussen Bad Bevensen en Uelzen als het doelwit van een mogelijke doorbraaksector was geïdentificeerd. Hier diende 1 Divisie in eerste instantie de troepen van het eerste vijandelijke tactisch echelon aan de vrw te vernietigen. Wanneer het tweede vijandelijke tactisch echelon de vrw wist te doorbreken, diende 1 Divisie op bevel van de commandant-1 (NL) Legerkorps het vertragend gevecht aan te vangen in de richting van het tactisch essentieel gebied Amelinghausen-Wriedel-Munster. Dit diende te gebeuren aan de hand van een positieverdediging: de vijand diende dus zo dicht mogelijk bij de vrw tot staan worden gebracht. Door de vijandelijke troepen vast te pinnen in het gebied tussen de vrw en het gebied Amelinghausen-Wriedel-Munster zou de commandant-1 (NL) Legerkorps vervolgens de mogelijkheid hebben om met de legerkorpsreserve een tegenaanval uit te voeren om zo ook het tweede vijandelijke tactisch echelon buiten gevecht te stellen. 4 Divisie had de opdracht het eerstgenoemde gebied in handen te houden, en vervulde zo opnieuw een ondersteunende rol voor 1 Divisie.¹⁵⁹

Het operatieplan van 1989 vormde zo een gespecialiseerde variant van het operatieplan van 1985, toegespitst op het tegengaan van een vijandelijke doorbraaksector. In dit kader was de verdediging van 1 (NL) Legerkorps geconcentreerd op een vijandelijke aanval in het zuidelijke divisievak, waarbij de voordivisies en de legerkorpsreserve over een duidelijke taakverdeling beschikten om een dergelijke aanval zo effectief mogelijk tegen te gaan. Uit het gehele operatieplan spreekt een groot vertrouwen in de conventionele capaciteiten van 1 (NL) Legerkorps: de mogelijkheid tot inzet van tactische kernwapens wordt nergens in het plan besproken, wat naadloos aansluit bij de conventionele focus die *flexible response* voor ogen had. Door een effectieve toepassing van de nieuwe tactische concepten van de positieverdediging en het tijdelijk verdedigen in overlappende en opeenvolgende stroken zouden de manoeuvre-eenheden van het legerkorps optimaal benut zijn, terwijl door het gebruik van de algemene voorposten en de artillerie- en luchtsteun van 1 (NL) Legerkorps ook werd bijgedragen aan het *follow-on forces attack*-concept van de NAVO. In de tweede helft van de jaren tachtig vonden bovendien verschillende maatregelen plaats die de verplaatsingstijd van 1 (NL) Legerkorps

¹⁵⁹ Collectie Nederlands Instituut voor Militaire Historie, 'Provisional Operations Plan No. 1 of Cdr 1 (NL) Corps', D-3 – D-5, Elands, van Gils en Schoenmaker, *De geschiedenis van 1 Divisie '7 december'*, 249-250, en Nationaal Archief, archief Staf 1^e Legerkorps (archieffnummer 2.13.148), inventarisnummer 228, 'Staf-BVT 1 LK', Doorbraaksectoren, 3. 4 Divisie had daarnaast nog altijd de taak om een vijandelijke doorbraak in het eigen vak te voorkomen.

richting het weerstandsgebied sterk verbeterden, waardoor ook deze zwakke plek in de Nederlandse verdedigingsplannen werd aangepakt. Al met al leek 1 (NL) Legerkorps zo aan het einde van de jaren tachtig goed voorbereid om een eventuele confrontatie met het Warschaupact in de geest van *flexible response* succesvol aan te gaan.¹⁶⁰

Voorbereid op een verloren vijand: het einde van de Koude Oorlog

Terwijl het operatieplan van 1989 zich nog had voorbereid op het tegengaan van nieuwe tactieken binnen de militaire strategie van het Warschaupact, hadden zich op politiek gebied in de tweede helft van de jaren tachtig verschillende grote ontwikkelingen voorgedaan. De Sovjet-Unie kampte met een grote achterstand op economisch en technologisch gebied, en de communistische ideologie was haar grip op de Sovjet-bevolking langzaam kwijt aan het raken. De in 1985 aangetreden nieuwe leider van de Sovjet-Unie, Michail Gorbatsjov, was in zijn buitenlands beleid een grootschalig vredesoffensief met de Westerse wereld gestart. Eind 1987 sloten de Sovjet-Unie en de Verenigde Staten het *Intermediate-Range Nuclear Forces (INF)*-verdrag, waarmee kernwapens voor de middellange dracht internationaal verboden werden. Begin 1989 trok de Sovjet-Unie haar troepen terug uit Afghanistan, waarmee de Afghaanse oorlog – het conflict dat tien jaar eerder het *détente*-tijdperk had beëindigd – tot een einde kwam. Op 9 november 1989 viel de Berlijnse Muur, en op 3 oktober 1990 werden de DDR en BRD weer tot één staat samengevoegd. Al deze ontwikkelingen op politiek gebied culmineerden op 19 november 1990 in het tekenen van het CSE-verdrag door de lidstaten van de NAVO en het Warschaupact, waarmee de militaire dreiging van een confrontatie tussen beide machtsblokken definitief uit het wereldtoneel werd weggenomen. Een ontwikkeling met een bijzonder ironisch resultaat voor 1 (NL) Legerkorps: op het moment dat zij na ruim twintig jaar aan voorbereidingen voor het eerst adequaat was voorbereid op een confrontatie met het Warschaupact, was deze dreiging weggefallen.¹⁶¹

¹⁶⁰ Hoffenaar en Schoenmaker, *Met de blik naar het oosten*, 385.

¹⁶¹ *Ibidem*, 445-448.

Conclusie: een gat in de NAVO-verdediging

Het doel van dit onderzoek bestond uit het antwoord vinden op de vraag waarom het na de invoering van de *flexible response*-strategie tot het einde van de jaren tachtig duurde voordat 1 (NL) Legerkorps over adequate plannen beschikte voor een conventionele verdediging van de Noord-Duitse laagvlakten, en waar de discrepantie tussen theorie en praktijk op dit gebied zijn oorsprong had. In de drie hoofdstukken uit dit onderzoek zijn verschillende ontwikkelingen naar voren gekomen die gebruikt kunnen worden om deze vraag naar behoren te beantwoorden.

Terugkijkend op de ontwikkelingen in de periode 1967-1969 is duidelijk te zien dat in deze periode nog absoluut geen sprake was van adequate plannen voor een conventionele verdediging van de Noord-Duitse laagvlakten in de geest van *flexible response*. Ondanks dat al in de Defensienota van 1964 rekening gehouden werd met de invoering van de nieuwe strategie, werden zowel in deze nota als in de Defensienota van 1968 geen investeringen gedaan die de conventionele capaciteiten van 1 (NL) Legerkorps naar het benodigde niveau tilden. Nederland sprak in alle nieuwe defensieplannen de intentie uit om te voldoen aan de nieuwe NAVO-strategie, en behield zo het imago van de ‘trouwe bondgenoot’.

In de realiteit werd echter geenszins aan de vereisten voor een praktische uitvoering van *flexible response* voldaan, waardoor 1 (NL) Legerkorps niet over de middelen voor een conventionele verdediging beschikte. Deze discrepantie tussen wat de Nederlandse regering naar de buitenwereld uitdroeg en het daadwerkelijk gevoerde beleid lijkt een bewuste strategie van het kabinet-De Jong te zijn geweest. De Nederlandse regering zal waarschijnlijk zijn teruggeschrokken van de kosten die het versterken van de conventionele slagkracht van 1 (NL) Legerkorps met zich meebracht. Door enerzijds de intentie uit te spreken om aan de eisen van *flexible response* te willen gaan voldoen, maar het politieke beleid hier nog niet op aan te laten sluiten, wist Nederland in een goed plaatje te blijven bij de Verenigde Staten en de andere NAVO-bondgenoten, zonder dat direct grootschalige investeringen in de conventionele capaciteiten van de strijdmacht hoefden te volgen.

Het operatieplan van 1969 getuigde dan ook nog altijd van een grote nucleaire afhankelijkheid. De grootste discrepantie tussen theorie en praktijk uit deze periode was echter terug te vinden in de gevechtshandleiding van 1968. Waar dit document de Koninklijke Landmacht diende te voorzien van de tactische concepten die nodig waren om de conventionele verdediging binnen *flexible response* tot een goed einde te brengen, bestond het resultaat uit een tactische doctrine die in zijn geheel niet met de nieuwe NAVO-strategie overeenstemde: een conflict waar 1 (NL) Legerkorps zich voor een lange tijd mee geconfronteerd zou zien. Wellicht beoordeelde de Tactische Commissie de conventionele middelen van de Koninklijke Landmacht als ontoereikend – waardoor een praktische uitvoering van *flexible response* onmogelijk werd –

en besloten zij dat een tactische doctrine die op de nieuwe strategie aansloot daardoor ook niet praktisch uitvoerbaar zou zijn. Uit dit onderzoek blijkt dat dat een grote inschattingsfout geweest zal zijn: door de disconnectie tussen de tactische doctrine en de strategie van *flexible response* bleek een praktische uitvoering van laatstgenoemde in een latere periode waarin de conventionele middelen wél toereikend waren alsnog onmogelijk.

In de periode 1969-1979 begon het Nederlandse defensieapparaat de aan het einde van de jaren zestig opgelopen achterstand in de zoektocht naar een praktische toepassing van *flexible response* weg te werken. In het kader van AD '70, de eerste bondgenootschappelijke poging om de nieuwe NAVO-strategie van theorie naar praktijk te vertalen, voerden minister Den Toom en staatssecretaris Haex verschillende modernisaties door binnen de Koninklijke Landmacht. Grootschalige investeringen bleven echter uit, al had de door het kabinet-Biesheuvel aangestelde Commissie-Van Rijckevorsel hier wel toe aanbevolen. Na de val van het tweede kabinet-Biesheuvel kwam met het kabinet-Den Uyl echter een sterk progressief links kabinet aan de macht, dat zich al geregeld tegen het defensiebeleid van het kabinet-Biesheuvel had uitgesproken. Dit leidde tot een periode van grote onzekerheid over de toekomst van het Nederlandse defensieapparaat, waarin vreemd genoeg wel een nieuw operatieplan voor 1 (NL) Legerkorps verscheen.

Ook in dit verdedigingsplan bleek een praktische uitvoering van de conventionele focus van de nieuwe NAVO-strategie echter niet mogelijk, met name als gevolg van een gebrek aan conventionele middelen en de discrepantie tussen de Nederlandse gevechtshandleiding en de strategie van *flexible response*. Met de plannen van het kabinet-Den Uyl voor de opheffing van 5 Divisie en een sterke inkringing van de parate sterkte van 1 (NL) Legerkorps leek het doemscenario voor het Nederlandse defensieapparaat waarheid te worden, totdat een storm van kritiek het kabinet deed besluiten om rechtsomkeert te maken. In plaats van de voorgenomen bezuinigingsplannen ging het meest linkse kabinet uit de Nederlandse geschiedenis over tot de belangrijkste investeringsgolf voor het Nederlandse defensieapparaat in de Koude Oorlog, een aspect binnen de Nederlandse politieke geschiedenis dat in eerdere onderzoeken sterk onderbelicht is gebleven. Het kabinet-Den Uyl lijkt in de aanloop naar de Defensienota van 1974 te zijn bezweken onder de druk vanuit de eigen Defensietop, de NAVO-lidstaten en de politieke bondgenoten, waarna alsnog gekozen werd voor grootschalige investeringen in het Nederlandse defensieapparaat. Het kabinet was in haar daden klaarblijkelijk een stuk minder links georiënteerd dan in haar woorden. Als gevolg van deze broodnodige investeringen in het Nederlandse defensieapparaat in combinatie met de ontwikkeling van nieuwe concepten zoals *active defense* binnen het kader van *flexible response* leken praktisch uitvoerbare verdedigingsplannen in de geest van de NAVO-strategie niet ver meer in de toekomst te liggen.

Het operatieplan van 1979 toonde echter aan dat de beschikking over moderne conventionele middelen voor 1 (NL) Legerkorps niet voldoende was voor een adequate conventionele verdediging van de Noord-Duitse laagvlakten. Omdat het legerkorpsdefensief nog altijd binnen de kaders van de geldende gevechtshandleiding plaats diende te vinden, beschikte het operatieplan van 1979 over een statische, lineaire verdediging van de vrw en weinig uitgewerkte plannen voor de conventionele verdediging achter deze eerste weerstandslijn. Hoewel de herziening van de Nederlandse tactische doctrine door de Tactische Commissie inmiddels was ingezet, zou het nog lang duren voor dit zijn fruit zou afwerpen in de verdedigingsplannen van 1 (NL) Legerkorps.

De periode 1979-1989 kon qua investeringen in het Nederlandse defensieapparaat niet tippen aan het voorgaande decennium. Als gevolg van de verslechterde financieel-economische situatie zag het kabinet-Lubbers zich genoodzaakt om een strikt bezuinigingsbeleid te voeren. Dankzij het positieve investeringsklimaat onder het kabinet-Den Uyl beschikte 1 (NL) Legerkorps inmiddels over een moderne strijdmacht, waardoor de bezuinigingen van het kabinet-Lubbers in de Defensienota van 1984 geen al te groot effect hadden op de conventionele slagkracht van het legerkorps. Desondanks werden de plannen om de parate sterkte van het korps in te krimpen met felle kritiek ontvangen door de NAVO-bondgenoten, niet in het minst omdat SACEUR Rogers in 1979 nog had gesteld dat de NAVO over onvoldoende conventionele middelen beschikte. Nederland werd beschuldigd van het in gevaar brengen van de gehele bondgenootschappelijke verdediging. Ditmaal bond de Nederlandse regering echter niet in: gezien de financieel-economische situatie bestond er simpelweg geen ruimte op de begroting voor een nieuwe investeringsgolf.

De laatste tien jaar van de Koude Oorlog schoten de voorgaande periode echter ruimschoots voorbij in de ontwikkeling van nieuwe tactische concepten die de praktische uitvoering van *flexible response* mogelijk maakten. De ontwikkeling van deze tactische concepten vormde op NAVO-niveau een reactie op de vernieuwde, manoeuvregerichte Warschaupactstrategie. Op Nederlands niveau betekende deze ontwikkeling echter dat de Nederlandse strijdmacht voor het eerst sinds 1968 over actuele tactische concepten beschikte met betrekking tot de conventionele invulling van het verdedigend en vertragend gevecht. Dit vond direct zijn weerslag in de operatieplannen van 1 (NL) Legerkorps uit 1985 en 1989. Het operatieplan van 1985 droeg eindelijk uitgewerkte plannen voor een conventionele verdediging achter de vrw met zich mee, waarmee een grote stap werd gezet naar een praktische uitvoering van de conventionele verdediging zoals *flexible response* deze voor ogen had.

Het operatieplan van 1989 vormde in dit kader het summum van de Nederlandse verdedigingsplannen voor de Noord-Duitse laagvlakten. Door de combinatie van een legerkorps dat zowel over modern materieel als over een gedetailleerde tactische doctrine met aansluiting

bij *flexible response* beschikte kon in dit operatieplan een verdedigingsplan worden uitgewerkt dat tot in de puntjes voorbereid was op een eventueel Warschaupactoffensief. Met het sluiten van het CSE-akkoord in 1990 viel de dreiging van een dergelijk offensief echter weg, waarmee 1 (NL) Legerkorps zich met de ironische situatie geconfronteerd zag waarin het na twintig jaar aan voorbereiding geen vijand meer had om te bestrijden.

Kijkend naar de gehele onderzoeksperiode kan de verontrustende conclusie getrokken worden dat Nederland als gevolg van de discrepantie tussen theorie en praktijk betreffende de praktische uitvoering van *flexible response* tot kort voor het einde van de Koude Oorlog verantwoordelijk is geweest voor wat in de praktijk een gat binnen de NAVO-verdediging vormde. Pas in 1985 beschikte 1 (NL) Legerkorps over een operatieplan voor de verdediging van de Noord-Duitse laagvlakten dat over een kans van slagen beschikte zonder de inzet van nucleaire wapens. Daarnaast kan naar aanleiding van de analyse van de ontwikkelingen binnen het Nederlandse defensiebeleid, het tactisch denken en de verdedigingsplannen van 1 (NL) Legerkorps een drietal factoren benoemd worden die gedurende de gehele periode bijgedragen hebben aan het ontstaan van deze discrepantie tussen theorie en praktijk, en daarmee aan de late verschijning van adequate plannen voor een conventionele verdediging van de Noord-Duitse laagvlakten door 1 (NL) Legerkorps.

Allereerst werd het maken van adequate plannen voor een conventionele verdediging van de Noord-Duitse laagvlakten door 1 (NL) Legerkorps in de geest van *flexible response* gedurende de gehele onderzoeksperiode sterk belemmerd door een ander NAVO-concept. Het concept van de voorwaartse verdediging beperkte de mogelijkheden van de gehele NAVO-strijdmacht in het voeren van een conventionele verdediging van het NAVO-grondgebied, omdat het de bewegingsmogelijkheden van alle NAVO-troepen beperkte tot de directe omgeving van de Duits-Duitse grens. Een verdediging die dieper in het NAVO-weerstandsgebied zou worden gevoerd was onbespreekbaar, wat een lineaire en uitputtingsgerichte verdediging tot gevolg had: een ontwikkeling die gezien de conventionele overmacht van het Warschaupact waarschijnlijk niet tot een succesvolle verdediging zou leiden. Het is zeer waarschijnlijk dat het concept van de voorwaartse verdediging hiermee ook tot conflicten binnen de verdedigingsplannen van andere NAVO-lidstaten geleid zal hebben. Om dit uitgebreider te kunnen analyseren is echter ook diepgaander onderzoek naar de verdedigingsplannen van andere NAVO-bondgenoten uit de onderzoeksperiode nodig. Pas toen in het begin van de jaren tachtig een NAVO-breed debat losbarstte over de tactische invulling van *flexible response* werd voor het eerst stevige kritiek geuit op het concept van de voorwaartse verdediging. Ook hieruit blijkt dat 1 (NL) Legerkorps niet de enige militaire eenheid binnen het bondgenootschap was die

bij de militaire planning last ondervond van dit concept. Ondanks alle kritiek bleef het concept echter tot het einde van de Koude Oorlog een integraal onderdeel van de NAVO-verdediging.

Een tweede factor die gedurende de gehele periode bijdroeg aan het ontstaan van de discrepantie tussen theorie en praktijk betreffende de praktische uitvoering van *flexible response* werd gevormd door de gevechtshandleiding van de Koninklijke Landmacht uit 1968. Met een tactische doctrine die al van meet af aan haaks stond op de conventionele focus van *flexible response* – ondanks het feit dat de handleiding juist was uitgegeven om de nieuwe NAVO-strategie praktisch uitvoerbaar te maken – liep 1 (NL) Legerkorps slechts een jaar na de invoering van *flexible response* al achter de feiten aan in de zoektocht naar een praktische uitvoering van de nieuwe strategie. In dit kader roept dit onderzoek de vraag op waarom het maar liefst tien jaar duurde voordat ingezien werd dat deze tactische doctrine aan vervanging toe was, terwijl de doctrine nooit in overeenstemming is geweest met *flexible response*. Een diepgaander onderzoek gericht op de totstandkoming van de gevechtshandleidingen van 1968 en 1988 kan wellicht een antwoord op deze vraag bieden.

Het feit dat de herziening van de gevechtshandleiding nog eens tien jaar in beslag nam leidde ertoe dat zelfs toen 1 (NL) Legerkorps aan het einde van de jaren zeventig over de benodigde conventionele middelen beschikte voor het voeren van een verdediging in de geest van *flexible response*, het vasthouden aan de geldende gevechtshandleiding een dergelijk verdedigingsplan in de weg stond. Zelfs het operatieplan van 1985 kon nog niet over een volledige set aan hernieuwde tactische concepten beschikken, waardoor het operatieplan van 1989 het enige Nederlandse verdedigingsplan in de Koude Oorlog was dat de theorie van *flexible response* daadwerkelijk in de praktijk wist toe te passen. Hiermee draagt de Koninklijke Landmacht zelf ook een groot deel van de verantwoordelijkheid voor de gebrekkige verdedigingsplannen voor de Noord-Duitse laagvlakten tijdens de onderzoeksperiode.

Ten slotte is binnen de gehele onderzoeksperiode een terugkerend dilemma te zien binnen de houding van de Nederlandse regering ten opzichte van de Nederlandse bijdrage aan de NAVO-verdediging; een dilemma dat duidelijk terug te zien was in de tweeslachtigheid van de aanbevelingen van de Commissie-Van Rijkevorsel in 1972. Ieder kabinet dat in dit onderzoek ter sprake is gekomen zag zich voor de keuze gesteld om of grootschalig te investeren in militaire middelen zodat 1 (NL) Legerkorps aan de NAVO-verdedigingstaken kon voldoen, of om op de defensiebegroting te bezuinigen en daarmee bewust afstand te nemen van de Nederlandse rol binnen het bondgenootschap. In dit kader is het bijzonder opvallend dat juist het meest linkse kabinet uit de Nederlandse geschiedenis, het kabinet-Den Uyl, verantwoordelijk is voor de grootste – en naar wat blijkt cruciale – investeringsgolf in de Nederlandse strijdmacht uit de onderzoeksperiode. Ook dit kabinet koos in eerste instantie echter voor de optie van bezuinigingen, maar maakte als gevolg van kritiek uit binnen- en buitenland een draai van

honderdtachtig graden in de invulling van het defensiebeleid. Deze opvallende draai is in eerder onderzoek onderbelicht gebleven, en lijkt in dit onderzoek voor de eerste keer te zijn geconstateerd. Een vervolgonderzoek naar de motieven van het kabinet-Den Uyl voor deze opvallende beslissing zou waardevolle inzichten kunnen bieden in dit weinig besproken onderdeel van de geschiedenis van het Nederlandse politieke defensiebeleid.

Het dilemma tussen bezuinigen of investeren is ook terug te zien in het beleid van de kabinetten-De Jong en -Lubbers. Beiden spraken weliswaar de noodzaak uit van investeringen in de Nederlandse strijdmacht, maar de praktijk van hun beider Defensienota's wees uit dat van daadwerkelijk effectieve investeringen weinig sprake was. In de Defensienota van 1968 had een grote stap richting een praktische uitvoering van *flexible response* gezet kunnen worden, maar zal het kabinet-De Jong teruggeschrokken zijn van de hoge kosten die aan de benodigde investeringen verbonden waren. De Defensienota van 1984 werd door het kabinet-Lubbers al van meet af aan in een bezuinigingsgeest geschreven, al bleven de gevolgen van deze bezuinigingen beperkt dankzij de grootschalige investeringsgolf uit de Defensienota van 1974. De terughoudendheid van de Nederlandse regering om de benodigde middelen voor de praktische uitvoering van een conventionele verdediging ter beschikking te stellen speelt een grote rol in het late gereedkomen van diezelfde conventionele verdediging. Als gevolg van deze late modernisatie beschikte 1 (NL) Legerkorps voor 1985 simpelweg niet over een adequate troepenmacht om een eventueel Warschaupactoffensief af te kunnen slaan.

Dit onderzoek heeft aangetoond dat er geen hoofdoorzaak aan te wijzen valt voor het feit dat het tot het einde van de Koude Oorlog duurde voor 1 (NL) Legerkorps over adequate plannen voor een conventionele verdediging van de Noord-Duitse laagvlakten beschikte. Enerzijds komt uit de analyse van de Defensienota's naar voren dat de terughoudendheid van de Nederlandse regering om in het defensieapparaat te investeren de beschikbaarheid van adequate conventionele middelen in de weg stond, waardoor het technische gat tussen 1 (NL) Legerkorps en de Warschaupactstrijdkrachten – zeker in de eerste tien jaren na de invoering van *flexible response* – niet gedicht kon worden. Opmerkelijk blijft in dit kader de ommekeer in het politieke beleid van het kabinet-Den Uyl; een draai die in dit onderzoek voor het eerst wordt benoemd. De terughoudendheid van de Nederlandse regering stemt niet overeen met het beeld van Nederland als 'trouwe bondgenoot' wat door Van Staden en Wielenga wordt geschetst. Uit dit onderzoek blijkt dat de Nederlandse regering deze volgzaamheid wellicht slechts aannam wanneer deze uitkwam, maar dat wanneer deze in ging tegen het eigen beleid er voor een andere manier van handelen werd gekozen. Verder onderzoek naar het verband tussen het imago van Nederland als 'trouwe bondgenoot' en het Nederlandse defensiebeleid tijdens de onderzoeksperiode is in ieder geval aan te raden om hier meer duidelijkheid in te scheppen.

Tegelijkertijd vormen ook de hoge kosten van de investeringen in het defensieapparaat een terugkerend thema in de onderzoeksperiode. Doordat de benodigde investeringen voor een adequate conventionele gevechtscapaciteit een groot deel van de defensiebegroting op zouden slokken, was het voor de Nederlandse regering een dure opgave om het Nederlandse defensieapparaat modern te houden – zeker aangezien de financieel-economische situatie tijdens de onderzoeksperiode meermaals verslechterde. In dit kader zou een vervolgonderzoek waarbij een vergelijkende studie wordt gedaan tussen het defensiebeleid van Nederland en andere NAVO-lidstaten, zodat geanalyseerd kan worden of de Nederlandse regering hierin andere keuzes maakte dan de andere bondgenoten.

Anderzijds blijkt uit de diepgaande analyse van de Nederlandse gevechtshandleiding uit 1968 en de operatieplannen van 1 (NL) Legerkorps in dit onderzoek dat de Koninklijke Landmacht zelf ook niet vrijuit gaat wat betreft de late vorming van adequate verdedigingsplannen. In dit onderzoek wordt duidelijk dat met name in de periode na de Defensienota van 1974, toen het kabinet-Den Uyl over was gegaan tot de broodnodige investeringen in het Nederlandse defensieapparaat en 1 (NL) Legerkorps langzaam over de benodigde middelen voor een conventionele verdediging begon te beschikken, een praktische uitvoering van *flexible response* werd belemmerd door de achterhaalde tactische doctrine van de Koninklijke Landmacht.

Ondanks de grote uitwerkingen van deze gebrekkige tactische doctrine is dit een conclusie die in de bestaande historiografie nog onderbelicht is gebleven. Doordat in 1968 een gevechtshandleiding werd ingevoerd die van meet af aan geen aansluiting had met de strategie van *flexible response*, zag 1 (NL) Legerkorps zich aan het einde van de jaren zeventig geconfronteerd met een conflict tussen het tactische en het strategische niveau van militair optreden. Het duurde tot de ernstig verlate invoering van de herziene gevechtshandleiding in 1988 voor de Nederlandse tactische concepten aansloten bij de strategie van *flexible response*, waardoor het Nederlandse legerkorpsvak pas in het operatieplan van 1989 voor het eerst naar behoren verdedigd werd. In dit kader is verder onderzoek naar de herzieningen van de Nederlandse gevechtshandleiding nodig om te kunnen verklaren waarom deze dissonantie zo lang heeft kunnen bestaan.

In het verlengde hiervan is ook verder onderzoek nodig naar het conflict tussen *flexible response* en het concept van de voorwaartse verdediging. Eerder kwam al naar voren dat dit een conflict zal zijn geweest waar alle NAVO-landen last van zullen hebben gehad in hun militaire planning: de eis van een voorwaartse verdediging beperkte de mogelijkheid om gedetailleerd na te denken over een verdediging achter de vrw. Een vervolgonderzoek hierin zou kunnen analyseren in hoeverre dit het geval was, en of de NAVO-top niet had moeten kiezen voor óf *flexible response*, óf de voorwaartse verdediging, in plaats van allebei.

Ten slotte wordt met het aanstippen van het dilemma tussen bezuinigen of investeren ook de koppeling tussen dit onderzoek en de actualiteit opnieuw zichtbaar. In het kader van de hernieuwde spanningen tussen Oost en West staat de Nederlandse politiek opnieuw op een belangrijke kruising inzake de toekomst van het defensiebeleid en de Nederlandse NAVO-bijdrage. In de afgelopen jaren heeft het Nederlandse defensieapparaat op meerdere vlakken te maken gehad met bezuinigingen, met het besluit tot afstoting van de Nederlandse Leopard II-tanks als bekendste voorbeeld. Uiteindelijk besloot zittend minister Hennis-Plasschaert (VVD) om de laatste zestien Leopard tanks alsnog niet te verkopen, om zo de kennis en expertise over het optreden tegen en met tanks in huis te houden.¹⁶² De vraag is in hoeverre Nederland in dit bezuinigingsklimaat een geloofwaardige NAVO-bijdrage kan blijven leveren. Wanneer de Nederlandse regering in het kader van de NAVO-verdediging Nederlandse troepen in wil zetten, zal ze door investeringen de benodigde capaciteiten van deze troepen moeten garanderen. Gorbatsjov zei het in 2014 immers nog: vijftwintig jaar na het sluiten van het CSE-akkoord staat de wereld op de drempel van een nieuwe Koude Oorlog.

¹⁶² 'Defensie gaat weer tanks inzetten', *NOS*, 15 september 2015: <http://nos.nl/artikel/2057822-defensie-gaat-weer-tanks-inzetten.html> (16-2-2016).

Bibliografie

- Primaire bronnen

'Alliance Defence for the Seventies', 3 december 1970, http://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_26792.htm?selectedLocale=en (16-10-2015).

'Defensienota 1984-1993' (Den Haag 1983).

'Measures to Implement the Strategic Concept MC 48/2', in G. Pedlow (ed.), *NATO Strategy Documents 1949-1969* (Brussel 1997).

'Nota inzake het defensiebeleid' (Den Haag 1964).

'Nota inzake het NAVO- en defensiebeleid' (Den Haag 1968).

'Om de veiligheid van het bestaan. Defensiebeleid in de jaren 1974-1983' (Den Haag 1974).

'Overall Strategic Concept for the Defense of the North Atlantic Treaty Organization Area MC 14/2 (Revised)', in G. Pedlow (ed.), *NATO Strategy Documents 1949-1969* (Brussel 1997).

'Overall Strategic Concept for the Defense of the North Atlantic Treaty Organization Area MC 14/3 (Final)', in G. Pedlow (ed.), *NATO Strategy Documents 1949-1969* (Brussel 1997).

CIA Directorate of Intelligence, 'The Soviet Operational Maneuver Group. An Intelligence Assessment' (1982).

Collectie Nederlands Instituut voor Militaire Historie, 'Provisional Operations Plan No. 1 of Cdr 1 (NL) Corps' (Apeldoorn 1989).

Departement van Defensie, *Gevechtshandleiding VS 2-1386* (Den Haag 1968).

Egter van Wissekerke, F. en J. Engelen, 'Gevechtshandleiding 80/90. Verdedigen? Nou, zo bijvoorbeeld!', deel 1, *Militaire Spectator* 153 (1984).

Egter van Wissekerke, F., 'Is aanvallen de beste verdediging van de Europese centrale sector?', deel 1, *Militaire Spectator* 158 (1989).

Horst, J. van der, F. Egter van Wissekerke e.a., 'Verdedigen!... maar hoe?', *Militaire Spectator* 146 (1977).

Koninklijke Landmacht, Landmacht doctrinepublicatie, deel I: Militaire doctrine (Den Haag 1996).

Ministerie van Oorlog, *Gevechtshandleiding VS 2-1386* (Den Haag 1957).

Ministerie van Defensie, *VR 2-1386* (Den Haag 1985).

Nationaal Archief, archief Generale Staf (archieffnummer 2.13.110), inventarisnummer 1862, 'Opplan nr 1'.

Nationaal Archief, archief Generale Staf (inventarisnummer 2.13.110), inventarisnummer 1876, 'Memorandum inzake de beslissingen genomen m.b.t. de invoering van de TOW' (22 december 1971) en 'Memo realisatie legerplan nr. 22: Realisatie TOW/AMX atehdn' (20 januari 1972).

Nationaal Archief, archief Legerraad (inventarisnummer 2.13.182), inventarisnummer 28, 'Verslag 19/72 van de bijzondere bijeenkomst van de Legerraad op 5 en 6 juni 1972 op de Hoge Veluwe'.

Nationaal Archief, archief Staf 1^e Legerkorps (archieffinventaris 2.13.148), inventarisnummer 173, 'Verslag oefening LION 69' (20 januari 1970).

Nationaal Archief, archief Staf 1^e Legerkorps (archieffinventaris 2.13.148), inventarisnummer 191, 'Operatieplan nr. 1'.

Nationaal Archief, archief Staf 1^e Legerkorps (archieffinventaris 2.13.148), inventarisnummer 201, 'Operatieplan nr. 1 van C-1 LK'.

Nationaal Archief, archief Staf 1^e Legerkorps (archieffinventaris 2.13.148), inventarisnummer 228, 'Staf-BVT 1 LK'.

U.S. Army, *Field Manual (FM) 100-5 Operations* (Washington D.C. 1976).

U.S. Army, *Field Manual (FM) 100-5 Operations* (Washington D.C. 1982).

- **Secundaire literatuur**

'Defensie gaat weer tanks inzetten', *NOS*, 15 september 2015: <http://nos.nl/artikel/2057822-defensie-gaat-weer-tanks-inzetten.html> (16-2-2016).

'Gorbatsjov waarschuwt voor nieuwe Koude Oorlog', *Het Financieele Dagblad*, 8 november 2014: <http://fd.nl/frontpage/economie-politiek/901959/gorbatsjov-waarschuwt-voor-nieuwe-koude-oorlog> (15-7-2015).

Elands, M., R. van Gils en B. Schoenmaker, *De geschiedenis van 1 Divisie '7 December' 1946-1996* (1996).

Hoffenaar, J. en B. Schoenmaker, *Met de blik naar het Oosten. De Koninklijke Landmacht 1945-1990* (Den Haag 1994).

Luttwak, E., *Strategy: the logic of war and peace* (Cambridge 2003).

Mearsheimer, J., 'Maneuver, mobile defense and the NATO central front', *International Security*, vol. 6 (1982).

Schoenmaker, B., '5 Divisie in vogelvlucht', *Militaire Spectator*, 162 (1993) 304.

Simpkin, R., *Race to the swift. Thoughts on twenty-first century warfare* (Exeter 1985).

Staden, A. van, 'De rol van Nederland in het Atlantisch bondgenootschap. Wat veranderde en wat uiteindelijk bleef', in N. van Sas, *De kracht van Nederland. Internationale positie en buitenlands beleid* (Bloemendaal 1991).

Wielenga, F., *Nederland in de twintigste eeuw* (Amsterdam 2009).

Wijk, R. de, 'Flexibility in response? Attempts to construct a plausible strategy for NATO 1959-1989' (dissertatie; Leiden 1984).

Wijngaart, K. van der, 'Bondgenootschap onder spanning. Nederlands-Amerikaanse betrekkingen, 1969-1976' (proefschrift; Utrecht 2011).